

X - 616

20

Pravna
povjest
SLAVENÂ

po

hili'ov
DRU. Mauroviću.

1902.

Ruska pravna povjest.

Wood. (Literatura. Periode ruske pravne povjesti).

Itek od druge četvrti ovog stoljeća postoji ruska pravna povjest kao posebna juristička disciplina. U 18. i poč. 19. v. nalazimo literalne radnje u historiji ruskog prava jedino u savezu s općom ruskom historijom. (Tako u djelima Tatishčeva i Starom, zina), a kasnije i u savezu sa nekim jurističkim disciplinama (osobito sa građanskim pravom). Kao posebna juristička disciplina razvila se ruska pravna povjest pod utjecajem njemačke historičke škole, pa se smjer njem. hist. jurističke škole jasno ističe u prvim radnjama u području ruske pr. povjesti kao posebne jurističke struke. Najznamenitiji zastupnici toga smjera jesu: Ewers (Dob' v' l' b' s' t' n' R' u' s' t' i' s' c' h' e' n' S' t' a' a' t' s' u' n' d' R' e' c' h' t' s' v' e' r' f' a' s' s' u' n' g'), Nevolin (otac novije ruske jurisprudencije, glavno mu djelo naše struke: Historija rossijskih građanskih zakonov) i Travelin. Od polovine ovog stoljeća utječu i na literalni rad oko ruske pravne povjesti nazori slovenske škole. Nastoji se u starom pravu otkriti nacionalne slovenske elemente, te prikazati njihov historijski razvitak. Ovakvo spradoju radnje Ivanščeva (Uplatje za ubijstvo u drevnom ruskom i drugim slovenskih zakonodavstvih u sravnenii s germanskoju viroju 1840), Pjateljčeva (Lekcii po istoriji rus. zakonodateljstva), a osobito Leontoviča, koji se trudio i oko komparativnog proučavanja starog hrvatskog i ruskog prava. (Uzavčenju verni praviteljno s drugoju jugozapadnih Slovan, i neka bude ovdje spomenuto njegovo djelo: Drevnee korvato-dalmat. zakonodateljstvo 1868). U duhu ove škole razvijaju pojedine predmete iz historije rus. prava u svojim općim historijskim radnjama: N. L. Akrašov, N. J. Kostomarov. - Njemacka i slovenska škola bitno se razlikuju po temeljnom stanovištu, a drukčije po svom radu. Jedna primjerice traži opća izvještava načela u rus. pravu, a druga nacionalne elemente - jedna traži u rodu, a druga u općini temeljnu formu stare ruske drž. i t. d. - Od 6. decenija ovog stoljeća napušta se ekskluzivno nacionalno slovensko stanovište i uvlači se rezultati znanstvenog rada obje škole; taj smjer vlad. da i danas u literaturi ruske pravne povjesti. Najznamenitiji zastupnici novog smjera jesu: Sergejevič, koji svojim radnjama stekao velikih zaslug za napredak rus. pravne povjesti (Lekcii i isljedovanja po istoriji ruskog prava 1883. II. izdanje 1894. Rus. juridiečeskie sr. I. Teorija i nasel. 1890; sr. II. Vlasti (Arhivce i Knjaz) 1893. - Vladimirskij Budanov (Krestomatija po istoriji rus. prava 1875. - 1880. t. j. zbirka najvažnijih pravnih spomenika. Obsor istorii rus. prava II. izdanje 1888.) i Samodvassov, koji se bavi poglavito ispitivanjem pravnog života starih Slovena u najstarije vrijeme. (Najnovije mu je djelo: Sledovanija po istorii rus. prava I. svez., koji sadržuje kritički pregled različitih teorija o pravnom životu ruskih Slovena u najstarije doba. Od djela opće historije najvažnija su za pravnu povjest: Ruskaja istorija Bestužev - Rimira i Historija Rossii A. N. Il'jarjanskoga. - Istupni razgled liter. do g. 1891. sadržuje: Nauka istor. rus. prava i t. d. 1891. od N. Zagorskina.

II. Danas se općenito zabacuje dioba rus. pr. pov. po važnim događajima u historijskom razvitku (primjerice proglaš. Tatarâ, nastup vlade znamenitog vladara i t. d.) Nastoji se ustanoviti periode po različitim fazama, koje je proučio djelo. Kupni pr. vni razvitak (Najbolje to razlaže Sergejevič Lekcii i t. d. 1883.

pag. 43. - 60.) Držim, da je najzgodnija dioba u tri periode, kako ju predlaže Vl. Budanov I. perioda t. zv. kneževska (od IX. do XII. v.); gospodnje običajno pravo. Narodna zajednica organizovana je po tipu zajednica krvnog srodstva, vlast patris familiae jest zajedno javno- i privatnopravna, i u pojmu vlade ne razlikuje državna vlast imperium i privatnopravna vlast dominium. Domak, naime knez kao svoj privatni dohodak. Osveta je privatna zadovoljstina povrijeđenome i ujedno javna odmazda. Fixina osoba još se gubi u obitelji, u rodu i općinskom savezu - izvan tih saveza nema prava. - II. Perioda moskovska (od XIV. do XVII. stolj.) Vrijedi uz običajno pravo i zakonsko. Državno i privatno pravo postepeno se razdvajaju, ali ima mnogo tragova njihovog prijašnjeg saveza. Državni teritorij izjednačuje se sa privat. nasljed. dobrom (volčina), privatnim posjednicima pripadaju državopravna ovlaštenja i t. d. - III. Perioda (od 18. stolj. dalje) u Rusiji gospodnje zakon, te se nastoji državno pravo posve odijeliti od privatnopravnih načela (Budanov: Obsor i t. d. 5. i 6.) - Ova predavanja sadržavaju samo kratki priegled ruske pr. povjesti do Petra Velikog i ne čemo taj priegled dijeliti u periode, nego prikazati najprije sve, la neprekidno do Petra Vel., a zatim isto tako razvitak najvažnijih državopravnih institucija. Tečajem predavanja bit će ipak često potrebno, da proučimo koju fazu hist. razvitka, pa će nam u tu svrhu najviše služiti Budanova dioba, ako preme ne bi mogli prihvatiti svih tačaka, kojima on karakteriše pojedine svoje periode.

Povjest vrelâ.

§ 1. Običajno pravo. ~

Kao što kod drugih naroda na istom stepenu kulture, tako gospodnje i kod Rusâ u najstarije vrijeme običajno pravo. Vrijedi to za cijele kneževske periode. Vlađavacka prava kneževa, politička prava naroda, nasljedno pravo, kruna, osveta i t. d. sve je vredens običajnim pravnim normama. Uto malo prava izvire iz drugih vrelâ. U ruskim pravnim vrelima pamačuje se običajna pravna norma riječima: zakon, običaj, pokon, pošljina i starina. Olike opravdano mnijenje Kacejevskog, koje se držalo u jedno vrijeme u ruskoj literaturi, da su Sloveni već u prvom svjetlu historije razlikovali običaj od zakona u domasjem tehničkom smislu riječi, jer da već Nestorov ljetopis govoreći o životu slovenskih plemena na teritoriji kasnije ruske države veli: „imâhahu bo običaj svoj i zakon otec svojih“. Kriva je tvrdnja Kacejevskog, da se tu običaj stavlja u spreku sa zakonom. Običaj i zakon ovdje su bez svake sumnje sinonima. Ljetopisac piše u svom opširnom stilu, označuje isti pojam u istoj izreci različitim riječima navodeći ih jedan za drugim. U odgovorima sa Greima spominje se nekoliko put ruski zakon. Tako u njegovu od g. 911. i 945. - Po ovom, što znamo o državnom kulturnom životu Slovena u vrijeme, koje nam je ovdje pred očima, ne možemo nikako dopustiti, da su slovenska plemena već onda imala svoje zakone u tehničkom smislu riječi, te ih razlikovala od običajnih pravnih pravila. Historija toga ne pozna kod nijednog naroda na istom stepenu kulture, pa posto nema sigurnih podataka, da je drukčije bilo kod ruskih Slovena, negoli kod drugih naroda na istom stepenu kulture, moramo zaključiti, da ni ruski Sloveni nisu imali zakona u tehničkom smislu riječi, pa da riječ zakon znači isto, što i običaj t. j. običajnu pravnu normu. Zaključak taj potvrđuju mnogo mlata vrelâ, ne samo ruskâ, već i drugih slovenskih naroda, gdje riječ zakon znači posve sigurno običaj. U njegovu odgovoru s Greima od g. 911. veli se, da su se Rusi zaključivali po svom zakonu i pokonu. Grenevski prevodi zakon sa „lex“ u tehničkom smislu riječi, a

pa su sa običaj. Ali nije to opravdano. Nema sumnje, da ovdje obje riječi sinonimno znače običaj. Stvarnije to i jezikoslovna analiza, po kojoj zakon kao i pokon mogu značiti svaku pravnu normu, bila ona kojeg mu drugo izvora. Nije to međutim osobnost staro-slovenske pravne terminologije. Znamo, da i u germanskim spomenicima ne znači riječ „lex“ zakon u tehničkom smislu riječi, već i običajnu pravnu normu. I u moskovskoj Rusiji ostaje nadalje u stvari običajno pravo. Ne samo da vrijede stari običaji, već se razvijaju i nove običajne pravne norme. Sergejev u svojim lekcijama navodi izjave moskovskih velikih knezova, kojima se više državopravne vladalaci koje cine pozivaju na starinu, na stari običaj, čel dokazat, da su ti njegovi čini u skladu sa stariju običajem. Isti dopače Ivan Gvozni izjavljuje, da su mu vladalaci čini u skladu sa starinom, da je njegova samovlada osnovana na prastarom običajnom pravu. Izšlo se dakle svakako, da kao pravo imaju u prvom redu vrijediti pravila posvećena starini. Nasuprot se tek pomalo u moskovskoj državi razvijala načela, da vladaru pripada pravo izdavati obvezatne pravne norme. Kako reklo smo, još u 16. v. opravdavaju veliki knezovi svoje državopravne cine pozivom na starinu. Ni najvažnija državno-pravna pitanja nisu bila uređena kneževskim uredbama. Štad pak najmoćniji veliki knezovi priznavaju snagu starine običaja za zakonije, koje se najviše njih tiče, za područje državnog prava, moralo se to svakako još više priznavat za područje privatnog i kaznenog prava. Istaknut nam je ipak, da su moskovski veliki knezovi bitno utjecali na razvitak ruskog prava. Oni su pače tečajem vremena prihvatili cijelo staro narodno pravo. Nisu oni tog izveli zakonodavnim putem, već praktičkom t. j. nisu veliki knezovi izdavali u naprijed općih pravnih normi, već su budnice slučajevе, već su riješavali konkretne slučajeve često bez obzira na postojeća načela starog običajnog prava, pa bi tako praktičkom uvodili u život nova pravila, koja bi tečajem vremena postala običajna pravila. Takava pravna pravila preuzimali bi veliki knezovi u svoje naredbe (ukaze, sudebnike, uloženja). Gradili tako novo kneževsko ili carsko običajno pravo prerativali su moskovski vladari staro običajno pravo. Ne prestaje se ipak ni u moskovskoj Rusiji razvijat narodno običajno pravo bar u nižim krugovima i neovisno o volji vladara, al se svakako raznost običaja kao vrela prava sve više umanjuje.

§ 2. Kneževske odredbe postaju sve to važnije vrela prava.

Načelno bio je sâm knez jedini sudac u kneževini, al bi on znao izvršljat svoje ljude, da sude u njegovu ime, pa bi ujedno odredio, kako da vrše tu službu i što snuju zahtijevat od podanika za sud. I druge odredbe činili su knezovi glede sudovanja. Kneževske odredbe izuzimaju nadalje pojedine osobe od suda svojih ljudi i podijeljnu drugu različite pogodnosti. Među kneževske odredbe spadaju i općne kneževske, kojima nerazpolažu jedino svojim imovinom za slučaj smrti, već cine i odredbe glede nasljedstva u prijestolje. To su predmeti najstarijih kneževskih odredaba, u njima nam je tražit klicu zakonodavne vlasti ruskih vladara. Kneževska odredba u najstarije vrijeme zove se ustav, urok, kasnije ukaz i uloženje. Najstariji ustavi izdavati bi se usmeno, kasnije se nisu kneževske odredbe, al nije potrebna pismena forma za valjanost same odredbe. Od pismene forme dobile su kneževske odredbe ime gramota (od grčke riječi γραμματα = pisati), a zovu se i panjat. Na isprave nije trebalo kneževskog potpisa. Potpisivaos bi je svoj, koji ju je pisao. Na najvažnije odarili bi pečate. Moskovski vladari izdavaju velikom množinu ukaza, pa nalazi, ukaz u moskovskoj državi prve pokušaje službene kodifikacije t. j. pokušaje vladara.

cit. graffejn

da u zbornik sakupne sve postojeće propise. Tako nastaje sudebnik Ivana III. 1447, Ivana IV. Vasileviča, konačno uloženje cara Alekseja Mihajloviča 1649. Uočiti množine carskih ukaza u navedenim službenim zbornicima ne možemo ipak reći, da se u moskovskoj državi vladalo po zakonima u modernom smislu riječi. U predidućem paragrafu reklo smo, da su moskovski vladari riješavajuci konkretne slučajeve po svojoj volji često i proti postojećem običajnom pravu uvodili nova pravna načela, pa bi na taj način ^{uvodili} uvedene norme preuzimali u svoje ukaze i uloženja. Nije se dakle vladalo po odredbama vladarskim u naprijed izdanim, već su se u te odredbe preuzimala pravila, koja su se prije praksom razvila. Praksa je prius, a u kazni posterius. Praksa razvija norme, a ukazi i uloženja ih prihvaćaju. Valja na dalje istaknuti, da ni sudebnici, niti uloženja nisu kodeksi, koji bi sadržavali sve pravo, što no je vrijedilo u njihovo vrijeme. Moskovski vladari nisu htjeli potpunim kodeksima ograničit svoje vlasti. Za razjašnjenje navodim primjerice: Najstarije rusko pravo ne pozna malo ne nikakih prekršaja proti državi, već poglavito samo prekršaje proti privatnim osobama. Glava državna vlast nije još došla do spoznaje svojih interesa, ne misli na posebna sredstva u zaštiti tih svojih posebnih interesa. Tečajem vremena parasha je snaga državne vlasti, pa se stalo kaznit prekršaje proti državi (buna, izdajstvo) kao posebnu vrst delikta, al nisu knezovi u naprijed ustanovljivali načela glede tih prekršaja, već ih kazne po volji. Tek u običajnim sudebnicima nalazimo posebne ustanove o prekršaju proti državi, al i te su vrlo nejasne, pa se po njima ne kazne takovi prekršaji strože od običnih prekršaja protiv privatnih osoba. Historijska vrela pokazuju, da je bila prave druga praksa, ona na nie, da su moskovski vladari i prije i poslije navedenih sudebnika kaznili prekršaje protiv državne vlasti, o kojima nema ni traga u sudebnicima, ni u uloženju od 1659. a kazne ih takovim kaznama, koje se ni ne spominju u vladarskim naredbama. Evo dakle praznine u najopćnijim kneževskim odredbama tako, da je i odje praksa prave slobodna, pa se baš na temelju prakse razvio vrlo širok pojam u Rusiji o državnom deliktu. Moskovska je država na granici među kneževskom periodom, u kojoj je vladalo običajno pravo i periodom carstva od Petra Velikog, kad gospoduje carsko pravo. U Moskovskoj državi priznaje se, kako reklo smo, princip, da je pravo ono, što je posvećeno starinom, a s druge strane nastoje ipak vladari uvodit nove norme, učiniti svoju volju izvornom pravu. Prebazi se s običajnog na zakonsko pravo i na princip, da vladaru pripada zakonodavna vlast. Za Petra Velikog već je svršen taj proces, od pad gospoduje zakonsko pravo i vrijedi državopravno načelo, da caru pripada potpuna zakonodavna vlast, da njegova volja čini zakon.

§ 3. Pojedine kneževske odredbe iz običajnog perioda.

I. Kneževska perioda. Sačuvalo se nekoliko crkvenih ustava t. j. takova kneževska odredba, kojom se ustanovljuje jurisdikcija crkve, kompetencija njezine sudbnosti i podijeljnu dohoci - narocito desetina. Ima više rukopisa crkvenog ustava sv. Vladimira. Autentičnost vrlo sumnjiva. Sergejev misli, da je vjerojatno Vladimir primio sv. krest učinio kakvu odredbu glede jurisdikcije crkve, možda no: menu, pa je ustav kasnije napisan prema praksi, koja se na temelju Vladimirovog privilegija razvila. Kako su se rukopisi tečajem vremena prerativali, ne možemo danas više konstatovat prvobitni sadržaj tog ustava, a možemo ustanoviti ni podrijetlo, u kojem je vrijedio. Svakako je Vladimirov ustav velevažno vrela ruske pravne povijesti, a napose crkvene sudebnosti. Evo kratki sadržaj! Najprije se usta

navoljuje desetina, koja pripada crkvi od različitih kneževskih dohodaka, zatim se
vraćaju crkvena sudbenost. Crkveni sud ima suditi: 1) u zemidbenom i u opće ob-
teljstkim pitanjima pravnim i 2) sudi carskoj crkvi, vijenjacima i prima, koji su
trou pravu; 3) kćerovima, koji ne ostavise poganskog prava i svedca; 4) dločin-
ima, koji pokradu crkvi ili oplijene grobove; 5) u svim prilikama crkvenih ljudi.
Po tom ustavu ima nadalje crkva vršiti nadzor nad tržnim mjerama i vagama.
Crkvene osobe, kojima mijek sudi crkveni sud, jesu: 1) prav kler i službenici crkve
i sbiteljima; 2) na slobodu pušteni pred smrt gospodara, na spas duše; 3) udove, si-
note; 4) gostioničari, bolničari i liječnici. Radi li se o prijeporu takove osobe sa dru-
gom, koja ne spada pred crkveni sud, ima suditi mješoviti sud, gdje na crkvenog on
ca prisustuje i svjetski. Još sumnjivija je autentičnost sačuvanog ustava, koji se pi-
suje Jaroslavu Mudrom (1019. - 1054.) - Taj ustav daje još širu sudbenost crkvi od
Vladimira. Sadržuje bez svake sumnje praksu crkvenih sudova, al ne možemo
ustanovit, gdje se ona vršila. Uz 13. stoljeća ima još 4 crkvena ustava: dva novo-
gorodskog kneza Vsevoloda, jedan Rujatoslava - također novgorodskog kneza i
knažinsko ustav kneza Rastislava, dan biskupiji povelenskoj. Ima dosta historič-
kih vijesti o ustavima kneževske periode, koji nam se nisu sačuvali. Glede knežev-
skih sporu ističemo, da je najstarija sačuvana u originalu sporu moskovskog
kneza Ivana Kalite. U formi ne ističe se državopravni karakter kneževskih
praktika: Moskovski vladari izdali su vrlo mnogo ukaza, pak ih se sačuvalo velika
množina. Publicirano je do danas stotinom više hiljada isprava, koje sadržavaju
odredbe moskovskih knezova. Moskovske vladarske gramote znamenito su preko mu-
ke pravne vijesti. One nam mogu najbolje rastumačiti vrlo važnu i zanimljivu fa-
ktičku pravu t. j. moskovsku periodu, u kojoj se prelazi od gospodovanja običajnog
prava na gospodovanje zakonskog prava uz načelo, da caru pripada potpuna sa-
hodavna vlast. Slijedeća Sergejeva klasifikacija moskovskih vladarskih gra-
mota daje nam kratki priegled njihovog sadržaja prema valja priznati, da
ta klasifikacija posve opravdana nije. Po naravi osoba, kojima su izdane, dijeli rečeni
historički moskovske vladarske gramote u 2 grupe: u I. stavlja gramote dane privatnim
osobama, seškim opcinama, manastirima, crkvama i t. d.; u II. stavlja gramote izda-
ne organima kneževske uprave, vojvodama, carinarima i t. d. Prvu grupu dijeli u 3 raz-
reda: I. sudne gramote, kojim se daje opcinama pravo jurisdikcije u većem ili manjem
opsegu. Ovdje spadaju i gramote, kojima se do duše ne daje opcinama jurisdikcija,
već se ona ostavlja kneževskim činovnicima, ali se ustanovljuje sudbeni poredak i
pristojbe, koje se dobivati kneževski činovnici tako, da ih mogu općine kontrolisati.
Sudne gramote zovu se i ustanovna, u koliko se njihova ustanovljuje sudni pore-
dak, pristojbe i t. d. zovu se također i zalovanjima t. j. privilegija, jer su akti
vladarske milosti, kojima se dotičnoj općini podijeljuje osobite pogodnosti. II. razred
sačinjavaju zalovanja slobostine u uzem smislu riječi. Njima se podijeljuje imo-
vinska prava n. pr. vlasništvo nekretnina, pravo ribolova i t. d. ili pak slobostine
(imuniteti) primjerice od suda kneževskih činovnika, javnih daca i t. d. Gramote,
kojima se podijeljuje imovinska prava n. pr. vlasništvo nekretnina, sadržavaju
redovito slobostine i napose podijeljuju n. pr. manastir imade već posjed, pa ga pla-
dar sloboda od suda svojih činovnika i t. d. - III. razred obuhvaća gramote izda-
ne interesovanim strankama u konkretnim slučajevima javne uprave n. pr. t. z. ob-
sine gramote, kojima se umjesto javnih daca, koje na obroke dospijevaju, ustanovljuju

ju daci u jednom obroku. - 2. grupa. Drugu glavnu grupu ne dijeli I. razred. Ovdje
spadaju gramote, koje vladar dava javnim organima, glede njihove
vojvodovanja. Sadržajem su vrlo različite; neke se tiču uprave i suda, opće,
druge samo pojedinih slučajeva n. pr. nalaze se upravnom organu, da baje nad-
tim, da seljaci ne sijeku u monastirskoj sumi. Uz toliku množinu vladarskih
ukaza morala je nastati potreba, da se sastave pregledne zbirke postojećih propisa, po-
se već u moskovskoj periodi sastavljaju službene takove zbirke. Tako je sudbenik
I. Vasiljeva izdan g. 1497. (poslije izdanja slijedećeg sudbenika Ivana IV.
Vasiljeva izišo je prvi sudbenik iz porabe, pa se izgubio. Njegov je tek počet-
kom ovog stoljeća). Sergejević tvrdi, da sudbenik Ivana III. nije bio izvorno raz-
dijeljen na članke, već da ga je razdijelio Vladimirski Budanov (u svojoj Kri-
stomatiji po istoriji ruskega prava II. sveska pag. 82. esq.) - Vladimir Budanov to
poriče veći, da je izvorne članke samo numerirao. (Vl. Budanov, Obzor isto-
riji ruskega prava II. izdanje pag. 201.) - Potonji historik izvodi, da se sudbenik
može razdijeliti u 3 česti: 1) (čl. 1. - 36.) o centralnom sudu umetnute su ustanove
kraznopravne. Drugi dio o sudu provincijalnom. 2) (čl. 46. - 66.) sadržuje pogla-
vito ustanove civilno-pravne. Kao nadopunjujući dodani su članci 67. i 68. - Iz
izvodi Sergejević, da sudbenik nema nikakog sistema, jer ni dioba u navedena 3
djela nije u opće dosljedno provedena. O provincijalnom sudu govori se i u pr-
vom dijelu, o procesualnih ustanova ima po cijelom sudbeniku. Vreba, iz ko-
jih je crpen sadržaj sudbenika, jesu: I. sudne gramote, mu nisu zato izviše pojed-
ne sudbene gramote iz porabe. Sudbenik imao je služiti tamo, gdje nije bilo tako-
vih gramota ili ako ove o čemu ništa ne određuju; II. neke ustanove ruske prav-
de; III. neke ustanove iz mojsijevih knjiga; IV) pskovska sudna gramota; V)
praksa do izdanja sudbenika. Najviše sadržuje sudbenik procesualnog prava.
Dokazano se osjetilo, da nije dovoljan prvi zbornik moskovske periode. Uz blago-
slav svećenstva i pomoć vojara izdade Ivan IV. (Vasiljević, g. 1550. novi sudbenik,
koji se zove carskim. Otkrenoga g. 1734. Jatašev, pošto je i carski sudbenik kao i
svaj prvi pas u zaborav, kada je izdan slijedeći zbornik ove periode. (Uloženije
caru Aleksandru Mihajljeviću od g. 1649.) Razdijeljen je carski sudbenik u član-
ke, a ima ih 99 (po rukopisu Kraljčevičevom), sistema nema, sredni članci raz-
bacani su po cijelom zborniku. Glavnim izvorom mu je prvi sudbenik: Odnosaj
sadržaj carskog sudbenika prema prvom sudbeniku, označuje Vl. Budanov o-
vako: carski sudbenik ne uzima naprosto članke iz prvog sudbenika, već ih pre-
raduje i to na dva načina: 1) dodaje ustanovi, što po naravi stvari manjka do-
tlačnog ustanovi prvog sudbenika n. pr. prvi zaboranjuje sudijama uzimati mato,
a carski određuje i kazne). - 2) carski sudbenik razčinja neke ustanove prvog gra-
dnika od jedne stare ustanove više novih ustanova. Ima ipak u carskom sudben-
niku novih ustanova (po prilici $\frac{1}{2}$ sadržaja). Nove ove ustanove ili su stvorene
prigodom kodifikacije car. sudbenika (napose neke ustanove o manjensikom
sudu, o ropstvu, o pravu roditelja iokupiti prodane nasljedne nekretnine, o
suazi zakona i t. d.) - ili su uzete iz ukaza izdanih poslije 1497., a služila
im je kao prelopraksa. Vladimir Budanov: obzor istoriji rus. prava pag. 203.
i 204) - Osim iz prvog sudbenika crpili su sastavljači drugoga iz ukaza izda-
nih poslije g. 1550., a služila im je kao prelo i praksa. Zanimljiva je odred-
ba carskog sudbenika (čl. 98.) o nastane služaj, za koji nema ustanove

u sudebniku, to se nema riješiti po običajnom pravu, već ga valja predložiti zakonskoj nadležnoj vlasti, koja će izdati novi zakon. Dobro primjećuje Vlad. Budanov, da se prošire izdavanja sudebnika jedva mogla nadoknaditi tom idealna spisa, pa su zakona; mnogi slučajevi riješavali su se i nadalje po običajnom pravu. Vlad. Budanov cit. pag. 204.) Ni carski sudebnik nije mogao nikako zadovoljiti svim potrebama prakse. Izdavaju se pojedini novi ukazi, koje je valjalo pripisati sudebniku. Tako nastade u vrijeme od g. 1550. pa do uhoženja cara Alekseja Mihajloviča 1649.: "Ukazne knjige prikaza"; vrijedno je proučiti način postanka tih knjiga, jer je karakterističan za razvoj takve legistative u Mosk. periodu. Molba, da se stvari potrebni ukaz (inicijativa) polazila je redovito (poslije izdavanja sudebnika) od pojedinih prikaza (centralno državne vlasti svaka s predijeljenim djelokrugom (n. pr. "Prikaz boljšago dvorca"). U njegovu kompetenciju spadala je uprava dohodaka i troškova za održavanje carskog dvorca. "Holanjijski prikaz" za prilike ne-slobodnih ljudi i t. d. Pojedini prikaz ili bi tražio rješavanje konkretnog slučaja (ta koje redovito bivalo u 16. v.), ili bi pak, kad bi se nakupilo više konkretnih slučajeva (za koje je valjalo stvoriti normu) podnesao izvješća i zamislio, da se stvari u kazne (to biva češće u 17. stolj.) - Rješavanje zakonodavne vlasti pripisalo bi se dotičnom prikazu, od kojeg je pošla inicijativa; nu nije bilo stalne forme tog rješavanja, biva- lo je katkada i usmeno; prepisivalo se dotičnom prikazu, da dađe rješavanje zakonodavne vlasti pismenu dogmatičku formu. Dobivene ukaze upisivali bi po- jedini prikazi u svoje zato spredijeljene knjige (ukazne knjige), a pripisivali bi ih i sudebniku. Pošto je svaki prikaz imao svoju kompetenciju, to se ukaze ne knjige prikaza svojim sadržajem vrlo razlikuju; svaka je posebni zbornik ukaza za stanovito pravno područje. Tako nastade: 1) Ukazna knjiga "sudnih dijel." Potječe iz vremena Ivana Groznoga, kada se tek stalo organizirati pri- kazne, sadrže većinom ukaze iz područja građanskog prava i procesa. 2) Ukazna knjiga prikaza "holanjijska suda" (1597.-1620.) sadržava ukaze o ropstvu i neslo- bodnim seljacima (glebae adscriptis). - 3) Ukazna knjiga "zemskoga prikaza" (1622.-1648.) - ukazi, koji se tiču uprave grada Moskve. - 4) Ukazna knjiga "po- rjesnoga prikaza" - sakupljeni ukazi glede "pomestija i votčina (pomestija = ne- kretnine dane na življenje činovnicima, u ime nagrade za službu. Ulasnik je vladar, činovnik uživatelj; davala se katkada i pojedina prava ka pomestje n. pr. pravo ribolova. Opreka pomestju je votčina t. j. nasljedna privatna, nekret- nina, a i druga prava, koja prelaze baštinom. Pomestja približuju se tečajem vre- mena votčinim pravima. (God. 1628. umrlo je požar većim dijelom ukaze izdane glede pomestja i votčina). U ukaznoj savjetovnoj knjizi sabrano je, što je spašeno od požara i ukazi izdani poslije požara do g. 1651 (5.) Ukazna knjiga "razbojnoga prikaza". Sadržaj tiče se isključivo kaznenog prava, kaznenog procesa, te kompetencije kaznene oblasti. Osnovana je na kaznenom uhoženju Ivana Groznoga (oko g. 1555.); šire do 1651. (Vladimir Budanov cit. pag. 206.-207. Lekcii po onjesej ist. rus. prava g. 1890. pag. 65.-68. - Za pomestje: Sergejevič, l. 1883. pag. 950.) - Kako se vidi, pravna urela u moskovskoj državi bila su i poslije car. sudebnika takova, da nije bilo kako ustanovit postojeće pravo, tako je bio stvo- ren put samovolji i nasilju sudaca i upravnih organa. Početkom vladavine Alekseja Mihajloviča nastale su nastojed tih prilika bune u pojedinim krajevima carstva - pristupilo se stoga k novoj kodifikaciji, te je sastavljeno uhoženje cara Alekseja

Mihajloviča 1649. Porajetovavši se car -9- Aleksej Mihajlovič sa "bojarskim duma" i svećenstvom odlučio, da se dovedu u sklad sva urela postojećeg prava, da se stvore po- trebne nove ustanove, te sve skupi u jedan zbornik. Posebnoj komisiji od trojice velikih (knez Odoevskij predsjednik) i dva dijela (tajnika: Leontjev i Gribajedov) povjeren je posao, da sastavi osnovu zbornika. Ujedno bje sazvan zemaljski sabor, da prouči i potvrdi novi zbornik. Glavni posao sabora (koji se sastao dne 1. septembra 1648.) bio je, da potvrdi novi zbornik, ali nema sumnje, da je sudjelovao i kod samoga sastav- ljanja. Kodifikatorski posao dovršen je 29. I. 1649., a 7. IV. 1649. izdade car ukaz, ko- jim se određuje stampanje novog zbornika: "Uhoženje cara Alekseja Mihajloviča". U- hoženje je prvi ruski zakon, koji je imao i za potvrde izdao stampom na svijet. Od tog doba je stampanje nužni dio publikacije ruskih zakona. Urela, iz kojih je crpen sa- državno uhoženje, jesu: 1) carski sudebnik i ukazne knjige prikaza; 2) urela grčko-rimskog prava uzeta iz konuncije knjige (o njoj bit će govora na drugom mjestu). Iz tih ure- la potječe velika strogoost mnogih kaznenopravnih ustanova uhoženja. 3) Vrlo mno- go crpeno je iz litavskog statuta treće redakcije (Litavski statut je prvini zbornik za veliku kneževinu litavsku potvoren po Sigismundu i proglašen na saboru u Vilnu g. 1529. - Druga je redakcija od 1566., a treća poslije sjedinjenja Litve sa Poljskom, po- tvorena po varšavskom saboru i kralju Sigismundu III. g. 1588. - Poljsko pravo utje- calo je u Litvi najviše na razvoj državne organizacije i statičkih prilika, u podni- ju pako privatnog i kaznenog prava i ~~privatnog prava~~, te procesa, sačuvalo se mnogo narodnog ruskog prava, na malazimo za to područje u ustanovama litavskog sta- tuta vrlo mnogo srodnosti sa ustanovama Ruske pravde; u litavskom statutu saču- vala se mnogo bolje načela Ruske pravde nego li u pravim spomenicima moskov- ske države (Vladimir Budanov, obzor etc. pag. 210. i Lotkin cit. pag. 119.) - Iz li- tavskog statuta uzete su državopravne ustanove uhoženja sadržane u glav. VII.-IX.; iz toga urela potječe i dobar dio kaznenog prava uhoženja (glava XXII. Uhoženja). U svojoj studiji "Uhoženje: Litavskij statut" (1877.) izvodi Vladimir Budanov, da sastavitelji uhoženja bar većinom nisu uzimali dotične ustanove neposredno iz li- tavskog statuta, već da su većinom ustanove u praksi moskovske države recipira- ne već prije uhoženja. Prikazi nisu naime mogli u svakom običaju, gdje nije bilo pravnih norma, tražiti (onako, kako smo to gore više razvili) rješavanje zakonodavne vlasti, već su često takove slučajeve riješavali po poznatom im litavskom statutu, a kodnije prijedio u moskovskoj Rusiji. Prikazi stali su tečajem vremena upisivati u svoje ukazne knjige takove ustanove litavskog statuta, koje su se mogle upotreblja- vati u praksi moskovske države. Iako je već od prije recipirana većina onih ustano- va litavskog statuta, što ih nalazimo u uhoženju (Spoređi Lotkin cit. pag. 123.-125. - 4) Bile su urela uhoženja i nove ustanove stvorene prigodom kodifikacije, ali je takvih ustanova razmjerno vrlo malo (Budanov obzor pag. 210.) - 5) Konuncio- nog prava (dakle ne samo toliko, koliko ga je bilo u navedenim pisanim spomeni- cima. Lotkin cit. pag. 127.) - Uhoženje imade 25 glava, koje se dijele na članke članaka imma 967. Za sistem uhoženja veli Vl. Budanov, da donekle kopirana si- stem litav. statuta, u stalom da je približno bez reda, ipak da se dadu uhoženja svrstati u sljedećih 5 grupa: 1) državno pravo (1.-9. glave); - 2) organizacija sudova i proces (10.-15. glave); - 3) stvarno pravo (15.-20.); - 4) kazneno pravo (21.-22.); - 5) dopunjujući članci (o štrečima, kaznima i krivama 23.-25.) - Još nepovoljnije

Floraens ugovor megi Rusi i Grcima

sudi o sistemu

U podnizje medunarodnog prava spadaju ustanove: ako na trada, grčka lada, pa se blizu malaze Rusi, to su oni dužni pomoci mornarima; Rusi i Grici dužni su jedni od drugih iskupljivati ratne zarobljenike; bude li ukradeni roblji, ili poljezme li u Rusi, ili u Griki, pa ga Rusi traže, valja vratiti. Privatnopravne naravi ustanova: ako umre Rusin u Griki, a nije učinio sporuke i nema na sebe roduka, to se se njegova ostavina otpremi ti u Rusiju; ako učinio sporuke, nekabude tako, kako je odredio. U zaključku se veli, da su stranke prisegom utvrdile ugovor. Još opsezniji jest ugovor od 945. Sadržuje ustanove obaju prijasnijih ugovora i neke promjene i dodatke (zakradu i grabež ne ustanovljuje se trostruka, već dvostruka naknada; na to još kazna proruskom resp. grickom zakonu; kazni se i pokušaj grabeža.) Ustanove ugovora od 945. kojih nema u ugovoru od 911. isto su međunarodno-pravne naravi. Ugovor od 945. imade mnogo opsezniji uvod i zaključak, gdje se navodi i formula, kojom su se zaključali Rusi. Poslje duži od sačinjenih ugovora sklopljenog 971. poslje nesretne vojne kneza Svyatoslava sačinio se najpotpunije glade forme i sadržaja, ali potonji nije sa nas od interesa. U historiji rus. ugovora sa Griki vrlo je nejasna. Broj ugovora, njihov sadržaj, odnosaj prema ruskom i grickom pravu - sve je to nejasno i prijeporno, a kako su masava, veća, jedva se se ikada razjasniti. Stariji historici risali su na osnovu tih ugovora potpune slike pravnog života starih Rusâ - nu nije to bilo opravdano. Dobro izvodi Sergejevič, da ruski ugovori sa Griki nisu ni čisto, ni bogato vrlo ruskog prava. U njihovih ustanova, veli, ne doznajemo niessa s starom ruskom pravu, što nam ne bi bilo od druguda poznato -; dokazuje, da su ustanove privatnog i krasenog prava, što ih nalazimo u tim ugovorima, imale vijediti samo na grickom teritoriju - po sadržaju svom nisu sno na grčko ni isto rusko pravo, već nešto trećega, možemo reći, da je rusko pravo proniknuto grickim pojmovima. - V. Budanov misli, da su ustanove grčkih ugovora imale vijediti na ruskom i na grickom teritoriju; istie, da je u tim ugovorima ponijesano rusko i grčko pravo, ali potonjega, da imade svaka ko vise, jer da se kulturnijemu elementu svakako lakše pribagoditi manje kulturnom, nego li obratno. Bilo kako mu drago, svakako su ti ugovori dokaz, da je utjecanje grčkog prava na razvitak ruskoga začelo prije nego li su Rusi primili sv. Krist i křeva mela zbornike grčkog prava, o kojem kemo poslje govoriti. - "Predi ma si", veli Sergejevič, "nisu se u prometu sa Griki obogatili samo zlatom, srebrom, vacevi i vinom, već i novim pravnim idjama, razvitim u narodu, koji je bio na mnogo višem stepenu kulture. Nisu do duše pravila ustanovljena u ugovorima naprosto prenesena u ruske zemlje, ali su Rusi, koji su sklapali ugovore, a i trgovci beravici u Griki i zapornali mnogo ustanova grčkog prava, pa to nije moglo stati bez utjecanja na razvitak ruskog prava - tim manje, što su ti ljudi spadali najedlicnijim klasama ruskog pćanstva". - b) Ugovori ruskih knezova sa Nijemcima. Na obalama Baltičkog mora tjeraha se iz davnine živahna trgovaćina među istosinom i zapadnom Evropom. U ruske strane nalazimo u tom prometu pćanstvo bližih Baltičkom moru ruskih knezova napose novgorodske, smolenske, polocke i viteske, sa strane pako zapadne Evrope osobito trgovaćki gradovi u Wisby, gdje je bilo sastupništva drugih njemačkih trgovaćkih gradova: Lübecka, Bremena, Minstera. U trgovini dolazili su Rusi u njemačke gradove, a Nijemci osobito u Novgorod i druge gradove, pa su tamo imali i svoje kuće i křeve. Usljed toga trajnog doticanja nastala je potreba, da se uvede međusobne prilike ruskih i njemačkih trgovaca. Nesretni povod sklopanju ugovora tražit nam je u tom,

Ustanove vrlo jasne (Vlad. Budanov cit.) § 4. Ugovori. Anamenito vrlo ruske pravne povjesti jesu ugovori ruskih knezova sa inozemnim vlastima, ugovori među ruskim knezovima i knezevinama t. j. narodom, kojim knezovi vladaju. Navedenim ugovorima nisu se samo vredovale prilike među kontrahentima na temelju starije postojeećeg prava, već su se često njima stvarale nove pravne norme, i bili su dakle ti ugovori vrlo prava u objektivnom smislu. Ruski spomenici xov. ugovore: rjad, dokončanje i cjelovanje. Pravidjelit kemo ugovore, o koji ma tu govorimo, u dvije grupe: ugovori, što ih sklapahu ruski knezovi sa inozemnim vlastima i to ugovori sa Griki i Nijemcima. - 1) Ugovori, što ih sklapahu ruski knezovi među sobom i ugovori, što ih sklapahu knezovi s gradovima ili bolje knezevinama, dakle vlasti sa svojim podanicima.

I. Međunarodni. Njima se uglavljije misl, al se vieduju i druge prilike. Nalazimo u njima ustanove o prekrsajima, kaznama, o trgovackim prilikama, jeđuslijed trajnog doticanja nastala potreba, da se uvede trgovacke prilike. U ovoj grupi spadaju ugovori Rusâ s Griki i Nijemcima. - a) Ugovori s Griki. Nestorov hjetopis sačinio nam 4 ugovora ruskih knezova sa Griki, a navodi njihov sadržaj, al ne jednako potpuno sadržaj svih ugovora. Prvi od 907., drugi od 911. pripisuje knezu Olegu; treći Igoru, a četvrti 971. knezu Svyatoslavu. Nestorov hjetopis sačinio nam je samo knatki prijedlog ugovora od 907., koji nije osobito zanimiv sa pravne povjesti, nego gledišta. Griki se obvezuju plaćati danak i uzdržat Rusi, koji su došli u tvoj grad; Rusima dopušta, da prebivaju u Lavigradu jedino u predgrađu sv. Mame, te da ulaze u grad samo jednim vratima bez oružja u pratnji kř. činovnika. U ugovoru od 911. navodi Nestor u cjelosti, a ne samo zavadak Sergejevič ipak misli, da je Nestorova redakcija iskvarena i nepotpuna. Ugovor sadržuje mnogo zanimivoga pravne povjestnoga materijala. Nakon uvoda, gdje se navode ruski razasanci, koji su sklapali ugovore s carevima Levom i Aleksandrom i Konstantinom, koji je bio sklonijen sa riva pća, slijedi 15 članaka, u kojima nalazimo ustanove krasenoga građanskog i međunarodnog prava. U sadržaju ustanova krasenog prava i proce, sa navodimo, da se smataju glavnom dokazom proti ubojici corpora delicti (star. slov. mlika rus. policavce, vinodzakon křiba), ako skrivljenik ne priznaje unatoč corpora delicti, nekã prisegne, da nije kriv. Ako ubije Rusin křćianina ili obratno, nekã umre, gdje je učinio ubojstvo, ako poljezme, te ostavi imovine, pripast će sva roducima ubijenog, ali čeni ubojice ostaje, što je nijazno. Ako pako ubojica poljezme, a ne ostavi imovine, vodit će se kaznjim potjera, dok se ne uhvati, da se smien kazni. Za rane plaća se glava po ruskom zakonu pet grivna srebra; ako nema dvosta da plaćati, nekã dođi love, što ima, i odjeliti. Ustanove međusobne pravne naravi, pa nekã prisegne, da mu ne može ništa priteći u pomoć. Za krađu ustanovljuje se naknada trostruka vrijednosti. a toliko i za grabež.

Da plaćati nekã dođi love, što ima, i odjeliti

U podnizje medunarodnog prava spadaju ustanove: ako na trada, grčka lada, pa se blizu malaze Rusi, to su oni dužni pomoci mornarima; Rusi i Grici dužni su jedni od drugih iskupljivati ratne zarobljenike; bude li ukradeni roblji, ili poljezme li u Rusi, ili u Griki, pa ga Rusi traže, valja vratiti. Privatnopravne naravi ustanova: ako umre Rusin u Griki, a nije učinio sporuke i nema na sebe roduka, to se se njegova ostavina otpremi ti u Rusiju; ako učinio sporuke, nekabude tako, kako je odredio. U zaključku se veli, da su stranke prisegom utvrdile ugovor. Još opsezniji jest ugovor od 945. Sadržuje ustanove obaju prijasnijih ugovora i neke promjene i dodatke (zakradu i grabež ne ustanovljuje se trostruka, već dvostruka naknada; na to još kazna proruskom resp. grickom zakonu; kazni se i pokušaj grabeža.) Ustanove ugovora od 945. kojih nema u ugovoru od 911. isto su međunarodno-pravne naravi. Ugovor od 945. imade mnogo opsezniji uvod i zaključak, gdje se navodi i formula, kojom su se zaključali Rusi. Poslje duži od sačinjenih ugovora sklopljenog 971. poslje nesretne vojne kneza Svyatoslava sačinio se najpotpunije glade forme i sadržaja, ali potonji nije sa nas od interesa. U historiji rus. ugovora sa Griki vrlo je nejasna. Broj ugovora, njihov sadržaj, odnosaj prema ruskom i grickom pravu - sve je to nejasno i prijeporno, a kako su masava, veća, jedva se se ikada razjasniti. Stariji historici risali su na osnovu tih ugovora potpune slike pravnog života starih Rusâ - nu nije to bilo opravdano. Dobro izvodi Sergejevič, da ruski ugovori sa Griki nisu ni čisto, ni bogato vrlo ruskog prava. U njihovih ustanova, veli, ne doznajemo niessa s starom ruskom pravu, što nam ne bi bilo od druguda poznato -; dokazuje, da su ustanove privatnog i krasenog prava, što ih nalazimo u tim ugovorima, imale vijediti samo na grickom teritoriju - po sadržaju svom nisu sno na grčko ni isto rusko pravo, već nešto trećega, možemo reći, da je rusko pravo proniknuto grickim pojmovima. - V. Budanov misli, da su ustanove grčkih ugovora imale vijediti na ruskom i na grickom teritoriju; istie, da je u tim ugovorima ponijesano rusko i grčko pravo, ali potonjega, da imade svaka ko vise, jer da se kulturnijemu elementu svakako lakše pribagoditi manje kulturnom, nego li obratno. Bilo kako mu drago, svakako su ti ugovori dokaz, da je utjecanje grčkog prava na razvitak ruskoga začelo prije nego li su Rusi primili sv. Krist i křeva mela zbornike grčkog prava, o kojem kemo poslje govoriti. - "Predi ma si", veli Sergejevič, "nisu se u prometu sa Griki obogatili samo zlatom, srebrom, vacevi i vinom, već i novim pravnim idjama, razvitim u narodu, koji je bio na mnogo višem stepenu kulture. Nisu do duše pravila ustanovljena u ugovorima naprosto prenesena u ruske zemlje, ali su Rusi, koji su sklapali ugovore, a i trgovci beravici u Griki i zapornali mnogo ustanova grčkog prava, pa to nije moglo stati bez utjecanja na razvitak ruskog prava - tim manje, što su ti ljudi spadali najedlicnijim klasama ruskog pćanstva". - b) Ugovori ruskih knezova sa Nijemcima. Na obalama Baltičkog mora tjeraha se iz davnine živahna trgovaćina među istosinom i zapadnom Evropom. U ruske strane nalazimo u tom prometu pćanstvo bližih Baltičkom moru ruskih knezova napose novgorodske, smolenske, polocke i viteske, sa strane pako zapadne Evrope osobito trgovaćki gradovi u Wisby, gdje je bilo sastupništva drugih njemačkih trgovaćkih gradova: Lübecka, Bremena, Minstera. U trgovini dolazili su Rusi u njemačke gradove, a Nijemci osobito u Novgorod i druge gradove, pa su tamo imali i svoje kuće i křeve. Usljed toga trajnog doticanja nastala je potreba, da se uvede međusobne prilike ruskih i njemačkih trgovaca. Nesretni povod sklopanju ugovora tražit nam je u tom,

trud

sto je u njemačkim i ruskim gradovima često došlo do neprijateljskih konflikata me-
đu ruskim i njemačkim trgovcima, pa uslijed toga do neprijateljskog sukoba svih
naroda. Da se tomu predusretne, trebalo je urediti trgovačke prilike, sudbeni pore-
daci i kazne za prekršaje. Neke povijeteni potraži svoje pravo proti povrediteljima, a ne
proti njegovim suplemenicima, da se ne narubi mir i prijateljske prilike među su-
sjednim narodima. Sačuvano nam se 3 ugovora Novgoroda sa Nijemcima: I. od
1195. sklopljen sa kneza Jaroslava Vladimiroviča, II. od 1259.-1263. sa Aleksejandra
Nevskog, III. od 1270. sa kneza Jaroslava Tverskoga. Sačuvao se i jedan dokume-
nat pisom latinskim jezikom, koji je po sadržaju srodan ugovoru od 1270. - Bit-
ke to jedno od pisama, što su pisali Nijemci prije, nego li je sklopljen ugovor, pa je
u njemu napisan nacrt ugovora. - Najopsežniji od tih ugovora je posljednji od 1270.
Sadržaje detaljno pravila za putovanje njemačkih trgovaca u Novgorod po Njivi
i ~~Novgorodu~~, zatim o posljedicama brodoloma. Ustanovljuje se plaća za borbu od pristaj-
ništva do njem. knje u Novgorodu za razne vojnje po Novgorodu, u svim tom kao
i u starijim novgorodskim ugovorima - ali mnogo knjeze govore; psim toga sa-
držaje spomenuta latinska pisma još neke ustanove o sudbenom red. ~~Pravila~~. Nego
ostim kaznama spisimiji je ugovor Jaroslava Vladimiroviča. Dime Novgoroda
stajahu u živahnom trgovačkom prometu s Nijemcima: Smolensk, Polock i Vi-
tepsk. Sačuvao nam se ugovor, stoga je sklopio smolenski knez Motislav Davidovič
s Rigom. U zaključku ugovora vidi se, da je imao prijediti i sa Polock i Vitepsk.
Kaznami nije, ali je vjerojatno, da je sklopljen od 1229.; sadržaje ustanove kaznene
i procesne-pravne, te ustanove za trgovačke prilike u svakoj partiji nalazimo u
stanova, kojih nema u drugim spomenicima. U početka 15. vijeka imamo zami-
sliv ugovor grada Polocka s Rigom (1407). Poruziti su nam i pregovori svih strana
kao prije, nego li je sklopljen ugovor. Nijemci su tražili, da im se prizna pravo trgo-
vine na veliko i veliko, i to da mogu trgovati ne samo s Polockanima, nego i s drugi-
ma, koji bi dolazili u Polock. Polockani pak hoće dozvoliti Nijemcima samo trgo-
vinu na veliko i to samo u gradu Polocku s Polockanima. Posredovanjem litovskog
kneza sklopljen je ugovor, pošto je svaka stranka nešto popustila. Nijemci odusta-
se od zahtjeva, ~~da im se~~ dozvoli trgovina na malo, a Polockani pristadoše, da smiju
trgovati s trgovcima iz drugih gradova. Ugovor sadržaje bitnu promjenu načela,
koja su glede kompetencije sudovanja ustanovljena u ugovoru s smolenskim kne-
zom Motislavom Davidovičem. Polockim na ime ugovorom od 1407. ustanovljuje
se, da valja Polockanima, koji bi počinili prekršaj u Rigu, i obratno Nijemca, koji po-
činu prekršaj u Polocku, postati njegovom domaćem sudu, da mu se sudi po doma-
ćem pravu, isto se u ugovoru isto ne obrađuje glede prekršaja i kazna. Sadržaj u-
govora s Nijemcima jest rezultat sporazumnika dviju stranaka; svakako su nekaj
sadržaj utjecali i njemački nazori. Ne možemo ipak ustanoviti tačno njemu u-
tjecanja. Ima dokaza, da su Rusi sklapajući ugovor vrlo reвно nastojali obra-
niti svoje nazore, pa su ih znali i uvrstiti. U ugovoru od 1407. predlagali su
njemački predlozi, ali ne posve, jer su Nijemci, kako znamo, odustali od zahtjeva, da
im se dozvoli trgovina na malo. Ili ne valja studa zaključivati, da su Nijemci sa-
stajali u Rusiji uvesti načela slobodne trgovine, koja da prije nije bila poznata u Ru-
siji. Nasuprot mi znamo, da stariji ugovori ne poznaju nikakvog ograničenja tr-
govine. Čini se, da su se ograničenja najprije razvila u Novgorodu, a kasnije u Polo-
cku. Drugu grupu sačinjavaju ugovori ruskih knezova sa gradovima. - a) Ugo-

Novgorod

7 do

Novgorod i Polock

vari ruskih knezova međusobno glavno su vrlo za izučavanje međusobnih prilika rus-
kih knezovina. Sklapaju se pak ti ugovori i u svrhu, da se ugovorenim mirom dovski
rat, koji se vodio među knezovima, ili da mu se predusretne. Sačuvalo se 97 isprava
o ugovorima te vrsti, al je to svakako samo manji dio ugovora, što su ih povijestima
ljetopisaca sklapali ruski knezovi. Ogromnu većinu sačuvanih ugovora te vrsti sklo-
piše moskovski knezovi. Malo ih se sačuvalo, u kojima su mirom sudjelovali. Iz ljetopis-
pisaca znamo, da su knezovi od najdavnijih vremena uređivali međusobne prilike
ugovorima. Vjerojatno je, da su se ti ugovori izvorno sklapali, usmeno i prisegom
utvrđivali. Kneževski ugovori nazivahu se različitim imenima: rjad, celova-
nje (od djelovanja krsta kod prisega), katkada i mir i ljubav. Što se tiče forme, to
nam je istaknuti, da ugovori sastoje iz uvoda, članaka samog ugovora i zaključ-
ka. Stranke ne potpisuju ispravu, nego mjesto toga potvrđivali bi ih svojim pečat-
kom. Katkada nalazimo na ispravi potpise metropolit, koji su po svojoj prilici stran-
ke prisegi privodili. Zamimivo je, da je u kasnije vrijeme nastao običaj, da se ne piše
jedna isprava s ugovorom, već 2 isprave, od kojih svaka sadržava obveze jedne stran-
ke. Svaka stranka polagala je prisegu na svoju ispravu, koja sadržava, njezine ob-
veze, pa bi taj original predala drugoj stranci, a sebi pridržala prepis originala (ko-
piju). U ruci dakle svake stranke bile su po dvije isprave: jedno prepis originala,
na koji je držatelj isprave položio prisegu, a drugo original, na koji je protivna
stranka položila prisegu. Nigdje međutim ne nalazimo, da bi te dvije originalne
isprave bile i sbitja tako sastavljene, da bi svaka sadržavala samo obveze jedne stran-
ke, a obvezama druge da ne bi bilo ni govora. Nasuprot nalazimo, da se sadržaji o-
bih isprava prilično slažu. Razlikuju se samo u tom, da se u svakoj od njih druga
stranka navodi kao obvezujica, a druga kao obvezana. Čini se, da se na taj način
stalo pisati isprave o kneževskim ugovorima, najprije o takovim slučajevima, gdje
se knezovi s kojega mu drago razloga nisu mogli sastati, da zajedno prisegu na
jednu ispravu, pa je zato trebalo 2, da svaka od stranaka uzmagne prisegu položi-
ti. U sadržaju sačuvanih kneževskih ugovora nalazimo mnogo sličnosti. Među
se ipak razlikovati pogledom na sadržaj 2 grupe kneževskih ugovora: Jednu sači-
njavaju ugovori sklopljeni između članova moskovske kneževske knje, drugu ugo-
vori, što ih sklopiše moskovski knezovi sa tverskim i rjazanskim knezovima. U po-
tunjima nalazimo na ime ustanove o trgovini, maltarini i drugim daciama, do-
cim takovih ustanova nema u ugovorima knezova moskovskih. Nasuprot usta-
nove o kneževskim službenicima mnogo su običnije u ugovorima, što ih sklopiše
međusobno moskovski knezovi. Sadržaj kneževskih ugovora kreće se inače pogla-
vito oko sljedećih točaka: 1) ustanove međusobnih saveza u miru; 2) ustanove
za slučaj, da koja od svih stranaka sklopi obrambeni savez sa trećim knezom;
3) vojna pomoć u slučaju rata; 4) odnosi prema slatnoj hardi i plaćanje tatar-
skog danka; 5) nezavisnost jedne kneževine od druge u svim pitanjima unut-
nje uprave i suda; 6) izučavanje zločinaca, pobjeglih robova, divnjaka i jama-
ca i t. d. i t. d. Kneževski ugovori uređuju - kako vidimo - međusobna prava i duž-
nosti vladajućih knezova. Čini se, da li su ustanove ugovora novo teki ugovori
na stvoreno pravo, ili su već od prije postojale ustanove kao običajno pravo, pa ih
trebalo tek ugovorima formulirati potvrditi. Znatni dio sadržaja međukneževskih
ugovora bit će svakako osnovan na starom temelju. Kadari, ruski knezovi živje-
li su i djelovali u prilika, koje su se bile već od prije sazdale. Uredjujući ugovori

formulirati

ma međusobne prilike morali su pridržati knezovi i ta načela. Ali ima svakako u tim ugovorima i ustanova, kojima se mijenja staro pravo, ili uvođe posve nova nepovratna pravila. Ispitujući pojedine ugovore valja uvijek kritički ustanoviti, što je u njima staro, a što tek novo u konkretnim slučajevima stvoreno pravo. - b.) Ugovori, što ih sklapahu knezovi sa gradovima ili bolje sa kneževinama; dakle vladar sa narodom, komu vlada. Ugovaranje knezova sa gradovima također je vrlo stari po-
 jao ruskog političkog i pravnog života. U listopisima p dogadajima 12. stoljeća na-
 lazimo vrlo često vijesti, da su knezovi i gradovi međusobno sjelivali krst, a to je re-
 či, da su međusobno polagali prisegu bez sumnje jako utvrđivali su tim prisega-
 ma obveze, što bi ih preuzimali. Ugovore ove vrsti sklapali su izvorno po svoj prilici
 si sameno, no već za 12. v. imamo poverljive vijesti, da uzimaju formu pismene-
 ga akta. Nije nam se međutim sačuvalo ugovor stariji od prve pol. 13. v. - Ugovori
 ove vrsti sklopljeni su ili prigodom izbora kneza, ili kad bi knez silom razreo
 kneževsku stolicu. Narodni organ, koji sklapa ugovor sa knezom, jest narodna
 skupština t. j. vijeće dotične kneževine. Sačuvalo se 20 novgorodskih ugovora. Sklo-
 piše ih Novgorodani sa svojim, a djelomice i sa susjednim kneževinama. Većina tih
 ugovora ima one tri česti, koje i međukneževski ugovori t. j. ugovori, članci ugovora
 i zaključak. Nekim manjka zaključak. ^{Sklopiše sa svojim knezovima,} ^{sklopiše sa svojim knezovima,}
 od ugovora, što ih ^{sklopiše} sa susjednim kneževinama. Ugovaranja ove vrsti priznaje se stano-
 vita osoba kneževskog roda, novgorodskim knezom, pa se onda ustanovljuju prav-
 va i dužnosti kneza. Iz ugovora jasno se razabire znatno ograničenje kneževske
 vlasti u Novgorodu, kako se bilo ono razvilo, do 13. stoljeća. Čarvito se ističe, da knez
 ima vladati po starim običajima. Tim starim običajima bila je vlast novog kneza
 vrlo ograničena, ali ima u ugovorima još i posebnih ustanova, kojima se prva ogr-
 ničenje tako: 1) knez ne smije izdavati nikakvih gramota bez novgorodskog posad-
 nika. U ugovorima se ne ističe, ali razasno od druguda, da je posadnika od početka
 13. v. biralo vijeće. 2) Knez ne može bez posadnika imenovati nikakve administra-
 tivne organe. 3) Ne smije nijednog sudbenog ni upravnog činovnika lišiti službe bez
 krivnje. 4) Upravnim organima mogu se imenovati samo Novgorodani; 5) Knez
 ne može suditi bez posadnika. 6) Knez, knežinja i kneževski službenici ne mogu
 stjeći u novgorodskom području nikakvih nekretnina. Vrlo je različit sadržaj nar-
 odskih ugovora one druge grupe t. j. ugovora sklopljenih sa susjednim kneževinama.
 I nekima se primjerice ugovora obrambeni savez proti neprijatelju, a ima i takvih,
 kojima se jedino ustanovljuju međe vlasti.

§ 5. Crkveno bizantsko pravo i knjiga „Stoglav“

U području svoje jurisdikcije držale su se ruske crkvene vlasti ustanova bizant-
 skog prava. Radi ovisnosti od carigradske crkve morala je na ime i ruska crkva pri-
 znati knepost prava, što nije vrijedilo u grčkoj crkvi. Rusko je svećenstvo faktor, koji
 je uvođio u Rusiju ustanove bizantskog prava, a ovo je silno utjecalo na razvitak
 domaćeg prava. Mnogo starog običajnog prava bitno se promijenilo pod utjecajem bi-
 zantskog prava. U prvom redu vrijedi to dakle za područje prepusteno crkvenoj
 jurisdikciji, ali i preko toga znatno utječe bizantsko pravo na ruske pravne prati-
 ke. Pod komac epohe, koju historici zovu kneževskom periodom ili periodom u
 djelnih kneževina, već se znatno ističu posljedice bizantskog utpliva na rusko pra-
 vo. Najviše djelovalo je bizantsko pravo na razvitak obiteljskog napose bračnog
 prava, zatim na nasljedno, kazneno i državno pravo. Crkvena vlast uvela je u

Knez ne može

Rusiju 2 grčka nomokanona (od namos = svjetski zakon i kanon = crkveno pravo);
 jedan od 50 titula, koji se pripisuje Ivanu Scholasticu, drugi mlađi od 15 titula
 t. av. Ipatijev nomokanon. Stari ruski zbornici, koji sadržavaju nomokanon, zovu
 se kormičaje knjige. Ime potječe od tuda, što sv. svi u svojim poslanicama prispe-
 dalyaju crkven shtatom, koja plavi burnim morem, a crkvena pravila da su kor-
 milo, kojim se ravna laika. Uz nomokanon sadržaje, kormičaja knjiga i isto poje-
 tavnih ustanova. Takvo nalazimo: 1) Eklogu cara Lava Izauranina i Konstan-
 tina Hipronyma od 741. - To je kratki izvadak zakona učinjen rečenim carevi-
 ma iz Justinijanovih Institucija, Digesta, codeksa i novelā s ispravcima, kako na-
 račito veli predgovor u smislu boljeg svijetoljublja. Troheiron cara Basilijasa Ace-
 donca od 870. sastavljen također na temelju Justinijanovih zbornika. Troheiron ima
 razmijeniti eklogu. Otkrivi izdanja ove nove zbirke jasno se ističu u navodu, gdje se me-
 du ostalim veli: valja znati, da t. av. ekloga ne sadržaje toliko izvora, koliko izvadaje
 dobrih zakona. 3) Indni zakon, koji se krivo pripisuje Konstantinu Velikom, a ni-
 je drugo no preradom 17. titul ekloge (kazneno-pravno) sa nekim još dodatcima iz
 drugih titula. Ima i dulja redakcija sudnog zakona, koja sadržava još izvadak iz
 Mojsijevih zakona. 4) Ustanove o zemskih djela. Ustanove su to slijedom zakupa,
 prevod iz grčkog originala, koji je plod legislativne djelatnosti bizantskih careva
 ikonoklasta. U t. av. slijedom shtokopisu kormičaje knjige nalazimo još i rusku
 pravdu. U Rusiji sjedinjenoj pod vlašću moskovskih vladara moralo je nastati po-
 treba jedinstvenog zbornika crkvenog prava za cijelu rusku crkvu. Sastavljen je
 takav zbornik pod imenom Stoglav iz zaključnaka sabora 1551., koji se također zo-
 ve stoglavim saborom. Izrazio je taj sabor Ivan Ivan. Osim visokog i nižeg klera su
 djelovali su, ali i najviši državni službenici. Sabor se nije samo bavio crkvenim, već
 vrlo mnogo i svjetovnim poslovima. Otuda nastalo je mišljenje, da je to bio zemaljski
 i državni sabor, a ne crkvena sinoda. Prof. Vladimirovski Pandanov zove taj sabor
 crkveno-državnim saborom. Držimo se mišljenja, što ga izvodi prof. Latkin, da je sto-
 glavni sabor prvi crkveni sabor. Taj mu karakter ne može nati pshlost, da je sudje-
 lovalo nekoliko najviših državnih službenika, pa ni to, da se bavi svjetovnim poslo-
 vima. Posljedica je to silnog utjecaja svećenstva na državno-pravne poslove u opte,
 a valja znati, da nije ni bila shtno spredijeljena kompetencija crkvenih i držav-
 nih sabora. - Zbornik „Stoglav“ sastavljen je iz zaključnaka sabora od 1551. Pravi-
 ljen je na 100 glavā, shtud mu i ime. Nije sastavljen po nikakom sistemu u pravom
 smislu riječi. Osim crkveno-pravnog sadržava vrlo mnogo ustanova iz svih grana
 svjetovnog prava. Mnoge ustanove Stoglava imaju veliku važnost za kulturni
 razvitak Rusije i dokazuju hvale vrijedno nastojanje stoglavog sabora taj razvitak.
 Takvo se određuje prvi ruski ceh ikonostihara; ustanovljuju se, da se u gradovima
 imaju stvoriti škole, gdje će svećenici i djakoni učiti djecu čitanju, pisanju i crkve-
 nom pisanju. Ovamo spadaju odredbe Stoglava proti proznanovljenju. Dijepa je raz-
 ga stoglavog sabora, da je stvorena prva ruska štamparija av štamparije crkve-
 nih knjiga. Ustanove Stoglavog sabora vrijedile su da ih nije zabacio novi cr-
 kveni sabor držan u Moskvi 1667. Taj novi sabor štandio je rad i zabacio zov-
 ključne stoglavog sabora, jer se u njima našlo ustanova, koje nisu ni skladu sa
 starim pravilima i običajima pravoslavne crkve. Ruski zakonici međutim su
 zali su se, a i još se danas zove Stoglav kao zbirke valjanih kanona. Otkrilo se, da
 je Stoglav službeni autentični zbornik, ali od početka ovog stoljeća stalo se stari

Pravi

16

divjiti, pa možemo reći, da je sada konstatovano, da knjiga Stoglav, kako ju danas imamo, nije službeni zbornik poput sudebnika ili uloženja, već da je privatna zbirka zaključaka od 1551. godine.

§ 6. Tatarski jarlici.

Podjarlovi Tataru ruske kneževine smatrali su rusku zemlju svojom. Tatarski kanovi su držali, da mogu po volji raspolagati sa ruskim kneževinama. Volju svoju izražavali su kanovi t. zv. jarlicima, t. j. ispravama, stobi ih izdavali kneževini i visem pvećenstvu. Zlatna horda priznala bi stanovitom knezu pravo na tatarski kanovi izdavali ovećenstvu, napose metropolitama. Ova steknu pverženost metropolitima i biskupima, podijeljivali bi kanovi svakovrsne slobodine. Mnogi jarlici izdani su se do danas. Zabrav ih, te izdao štampom Grigorjev. - Vrlo je prijeporno, kako je djelovao tatarski jarlan na razvitak ruske države i ruskog prava. Kostomarov izvodi, da se tatarskoj vlasti imao zahvaliti jedinstvo ruske države. Kan bio je priznat kao vrhovni vladar, car ruske zemlje, koja je bila samo jedna provincija njegovog carstva, a ruski su veliki knezovi bili kanovi upravitelji te provincije. Nakon oslobodjenja naslijedili su naprosto veliki knezovi vlast na rusko državno pravo. Stare rodovne temelje vladavilačke vlasti, veliki jarlovi, nalazimo i prije i poslije tatarske epohe. Ti su se stari temelji tečajem 14. i 15. v. mijenjali. Glednje po pitici mijenje, koje nam se čini najopravdanim, zastupa prof. Vladimirsky Butanov, koji se ne slaže s Kostomarovom, da su veliki knezovi naprosto naslijedili kanovu vlast, ali ipak priznaje, da je 200 godina jarlan tatarski znatno utjecao na razvitak ruskog državnog prava, pa da zato nalazimo u tom pravu neke crte azijskog porijekla.

§ 7. Zaključci vijeka.

Među vrela ruskog prava spadaju i zaključici starog narodnog vijeka. Ne možemo sumnje, da su vijeka već vrlo rano visila zakonodavnu vlast u formi ugovora sa kneževinama. Kasnijem vremenu pripadaju spomenici zakonodavne djelatnosti vijeka, kakvi su pskovska i novgorodska sudnja gramota. Ne znamo pravo, kad je sastavljena pskovska sudnja gramota. Na čelu isprave čitamo, da je napisana g. 6905, a to je 1397. poslj. Is. No nije sigurno to. Spominje se na ime 5 pskovskih crkvenih zborova, a znamo, da ih je rećene godine bilo samo 4 u Ps. kovu. Tek od g. 1462. nalazimo 5 zborova. Potom moramo zaključiti, da je isprava sastavljena tek poslije g. 1462. - Pskovska sudnja gramota sadržaje bogati materijal za izučavanje historije ruskog građanskog, kaznenog i procesnog prava. Izdržaj pskovske gramote tiče se pretežno sudbene organizacije i postupanja. Ali, su u njoj zastupane i druge grane prava. Što se pako privatnog prava tiče, to nam je istaknuto, da ono, koliko nalazimo u gramoti, što je na mnogo visem stepenu razvitka, nego u kojim starijim, pa i mladijim spomenicima u pr. sudebnicima. Privatno-pravne ustanove pskovske gramote pokazuju visoki stepen razvitka pravnog života u Ps. kovu i valjano jurističko shvaćanje sastavitelja gramote. Kazneno pravo tog spomenika još je utijesnom savezu s privatnim pravom, ima ono više privatnog pravnog nego li javno-pravnog karakter, ali se ipak razabire i shvaćanje bar kod nekih delikata, da se prestupnicima ne vre-

staju samo interesi privatne osobe, već i cijele zajednice. I novgorodska sudnja gramota sastavljena je na vijeku. Čini se, oko polovice 15. stolj. Jedini rukopis, što nam se sačuvao, nema svršetka. Ovo, što se sačuvalo, govori o sudbenoj organizaciji i sudbenom postupanju; dakle formalno pravo i to u glavim crtama jednako, onom, što ga nalazimo u pskovskoj gramoti.

§ 8. Ruska pravda.

Ruska pravda je najnamernitiji spomenik starog ruskog prava. Po starini i po sadržaju pripada joj prvo mjesto među slovenskim pravnim spomenicima u srpske. Otkrio ju g. 1738. ruski historik Tatšev u novgorodskom ljetopisu. Od onda je nađeno mnogo rukopisa / i nema ih danas preko 50. - Prof. Tobin razdijelio je rukopise u 2 grupe: kratki, koji imaju do 43 članka i duži od 105 - 135 članaka. Prof. Sergejevič razlikuje još i prećnje rukopise. Kratki rukopisi sadržavaju rusku pravdu u najstarijoj redakciji, koja moćda potječe iz dobe Jaroslava Mudrog i njegovih sinova; dakle iz 11. stolj, bar se drugi vladari u njoj ne spominju. Opsevniji rukopisi reprezentiraju mladu redakciju. Kao posljednji knez, koji se u njima spominje, je kn. Jaroslavov Vladimir Monomah umrlo g. 1125. Može se po tom reći, da ta redakcija pripada 12. stolj. Glednje po opsegu rukopisi reprezentiraju najmladiju redakciju ruske pravde. Ne spominje se u njima ime nijednog kneza. Izejepo izvodi prof. Sergejevič, da prvih 17 članaka ruske pravde, koliko ih nalazimo u kratkim rukopisima, sadržavaju najstarije rusko običajno pravo. U tim člancima nalazimo na ime, da se najčešće ističe načelo krunne svete. Dočim su u rukopisima duže redakcije neki od tih članaka promijenjeni. Mi znamo, da je načelo krunne svete izvorno nesgranjeno, pa se kasnije tečajem vremena sve to više ograničavalo. Isve je dakle opravdano, da smatramo, ono pravo starijim, u kojem se više ističe kruna sveta. Na starinu prava sadržanog u tim člancima upućuje nas nadalje okolnost, da se novac naziva stogom, a to nas upućuje na, dobar dok su domaći životinje služile kao novac. Nalazimo valja uvirit još slijedeće: U dužim rukopisima traži se za ubojstvo kneževskog službenika 80 grivna, a za običnog slobodnjaka 40 grivna. Razlikuje se dakle "vira" prema razlici staleža. U kratkim rukopisima nema još tog razlikovanja, a to nas i spet upućuje na starije pravo. Pitanje je, da li je ruska pravda, službeni kodeks, produkt zakonodavne djelatnosti knezova ili je pako privatna radnja, privatne bilješke o starom rus. pravu. U ruskoj se literaturi razilaze mišljenja o tom pitanju. Historik Hanuzin pripisuje cijelu rusku pravdu zakonodavnoj djelatnosti Jaroslava mudruga. Tobin pak i drugi neće, da je samo jedan dio ruske pravde zakonodavni akt Jarosl., a drugi pak od njegovih sinova, a počev od 40 čl. dalje, da slijede zakoni i članci Vladimira Monomaha. Mijenje, da je ruska pravda produkt zakonodavne djelatnosti knezova, osnovano je na slijedećem: U nastojima članaka navode se na ime često imena knezova primjerice prako (pred čl. 18. Kratke redakcije): "Pravda ustanovljena ruskoj zemlji, kad se sakupise Jaroslav, Vsevolod i Svjatoslav". Nadalje u t. zv. troičkom rukopisu nalazimo na početku slijedećih naslov: "Sud Jaroslava i Vladimirovica", umak iz 1. čl. slijedi naslov: "Poslije Jaroslava sastajase se njegovi sinovi i ustanovise i t. d. Pred čl. 48. nalazimo naslov: "Ustav Vladimira Monomaha". Na tom se prv osnova mijenje, da je ruska pravda, akt zakonodavne djelatnosti knezova. Govori zato još i slijedeći st. 20

u starost

nost: Pod g. 1016. nalazimo u lijetopisu vijest, da su Novgorotani pomogli Jaroslavu u boju proti bratu Izjatosluku, a Jaroslav da ih je za to nagradio davanj im rusku pravdu. U malom istom rijecima sledi tekst ruske pravde, pa se od tuda izvodi, da je to nagrada dana Novgorotanima. Valja priznati, da su to dosta jaki razlozi, ali ne mogu ipak predizati mnijenja, da je ruska pravda plod zakonodavne djelatnosti knezova. Drzimo da je opravdano pristupno mnijenje, po kojem je ruska pravda privatna abirka, privatni popis pravnih obicaja, knezovskih naredaba, pojedinih punda i t. d. Lastupnici toga mnijenja jesu barun Rosenkrampf, Kalašev i prof. Sergejevič i dr. Mnijenje to opravdava se ovako: U novgorod. lijetopisu veli se do duše, da je Jaroslav dao Novgorotanima pravdu i ustav, pa se za tim malom navodi tekst ruske pravde, ali sadržaj ruske pravde nije nikako prema toj vijesti. Morali bi očekivati, da je Jaroslav Novgorod. dao neka osobita prava, da im je dao privilegija, kad ih je htio nagraditi. Ali u cijelom sadržaju spomenika ne nalazimo nikakvih elemenata nagrade ili u spise knezovske milosti. Ruska pravda ne može nikako biti po svom sadržaju nagrada, pa nam ne prestaje drugo, nego da namemo, da ju je lijetopisac krivo u bludnji držao privilegijom. Evo još i drugih razloga, koji govore proti tomu, da je ruska pravda akt zakonodavne djelatnosti knezova, a podupiru mnijenje, da je ona privatna abirka. U ispravama o knezovskim naredbama o knezov. ustavima govori knez, koji je izdao ispravu, u prvaj osobi u svoje ime, u ruskoj pak pravdi navode se ustanove knezovske naredbe u posve drugoj formi, koja ima jasno obilježje prstoga privatnog referata o tom, što je knez odredio. [Druga stavka t. z. troičkog rukopisa glasi primjerice ovako: poslije Jaroslava palo sakupise se njegovi sinovi njihovi muževi i učitunise (kako se veli u rukopisu) „ubijenje za glavu“, nego da se valja krunama otkupiti, inace sve, kako je Jaroslav sudio, tako odrediše njegovi sinovi. Jasno je, da se u tom članku naprosto referira o tom, što su knezovi odredili, a nikako se ne može taj članak smatrati snižbenim izdavanjem samoga nstava]. Nadalje se navode kao dokaz, da je ruska pravda privatni zbornik, pojedini članak starije redakcije, koji se ^{odgovorno} ~~praktički~~ ^{praktički} ~~praktički~~ pojedinačno rješuje konkretnih slučajeva. Tek u rukopisima mlade redakcije prikazuju se isti članci kao spienita pravila. n. pr. čl. 21. akademickog rukopisa, koji pripada starijoj redakciji, veli se, da je Jaroslav odredio, da valja za starog Knezovog konjušnika, što ga ubiše Dorogobuisci, platiti 80 grivna. Ovaj članak nije očitno spise pravilo, jer se ne bi govorilo o starom konjušniku, što ga ubiše Dorogobuisci. To je bez sumnje konkretni slučaj, što ga je zabilježio privatnik. U mladm rukopisima već se taj članak nalazi kao spienito pravilo. Spisuteni su „Dorogobuisci“ i onakha „starim“, pa se naprosto veli: za knezova konjušnika plaća se 80 grivna. Prestaje nam još pitanje, štunda su spene ustanove ruske pravde. Jedno od najvažnijih velja bila je, svakako sudbena praksa. Biližila su se rješivanja konkretnih slučajeva, kako ovo pokazuje članak o starom konjušniku. Evo još jedan primjer (čl. 29. akad. ruk.). Ako tko ukrade, što mu drago, treba da plati globu, ako je bilo 18 tatova, neka svaki toliko plati. Ne može bit sumnje, da je odredba, ako je bilo 18 tatova, neka svaki toliko plati, konkretna punda u slučaju, gdje je zbilja bilo 18 tatova. Mladi rukopisi već ne govore o 18 tatova, nego naprosto o više tatova. Tako se ovo razvilo iz konkretne punde spienito

Istorijski članci

La

pravilo. Nadalje je bez sumnje vrlo ruske pravde obicaj. U njoj su zabilježena mnoga pravila, koja su pisani bila poznata kao stara obicajno-pravna pravila. Trećim brojem bili su knezovski ustavi. U kratko svojim rijecima prispienje nam privatnik sadržaj mnogih knezovskih ustava. Tako napose ustav Jaroslava o mostovima Jaroslavovih sinova, o dokimicu ubijenja za glavu, ustav Vladimira monaha o kamatinama i t. d. Konacno je prelozstanova ruske pravde bizantsko pravo. Utjecanje bizantskog prava razabire se u kratkim rukopisima, ali mnogo više u spiseznijim. Sadržaj nekih ustanova ruske pravde posve je sličan ustanovama bizantskih zbornika. Ako smazimo, da je ruska praksa u posve vrijeme upotrebljavala bizantske zbornike, to moramo uletiti, da ova sličnost nije slučaj, već da su dotične ustanove recipirane iz bizantskih zbornika. Nije na ime drugo, no konjica i progonoštvu. Ona izvorno latinska: „publicatis bonis relegantur“, nalazi se u ruskim pravnim spomenicima „nagrabljeni bivše izvanstija“. Bez sumnje i rusku pravdu dospjelo mnogo ustanova bizantskog prava putem sudbene prakse, koja je često te ustanove znatno modificirala. To mnijenje prof. Eversa (Dob. otkr. Rusk. Dru. Ruffin) nastala je ruska pravda po utjecanju germanskog prava. To se tvrdnja ne da dokazati. Istina je, u ruskoj pravdi nalazimo dosta srodnih ustanova starog germanskog prava, a to još ništa ne dokazuje, jer ne možemo nikako put same recepcije ustanoviti iz germanskog u rusko onako, kako se primjerice posve jasno razabrati put recepcije iz bizantskog prava. Ako nalazimo u ruskoj pravdi primjerice načelo krvne osvete (vira, Wergeld), to se ta srodnost sa starim germ. pravom posve dobro razjašnjuje i bez recepcije. Srodnih pravnih načela nalazimo većinom u svih naroda na istom stepenu kulture. To je već danas posve izvjestan rezultat komparativnog pravoštolja.

Bizantsko pravo

§ 9. Sadržaj ruske pravde.

Navodimo najzanimivije ustanove ruske pravde iz područja kaznenog i privatnog prava. Rus. pravda sadržava potonje ustanove o ubijstvu, tjelėsnim o zledama, te o prekršajima proti imovine. Razlikuje se promišljeno umorstvo, koje se zove ubijstvo i nepromišljeno ubijstvo, koje se zove ubijstvo o ni ruzi svadje. Prvo je teži delikt, pa se i kazni strože. Ne kazni se vlasnik stvarni, koji je ubio tata. Nego ima u ruskoj pravdi mladih ustanova, koje to donekle ograničuju odrednjim, da tata može ubiti samo onda, ako se stane braniti, ako bi se dade svezati ili stane bježati, pa ga stigne i ubiješ - kako se slikovno veli za vratnoga - to već nije nekoznjivo ubijstvo, ali se kazni blaže od drugog ubijstva. Razlikuju se različite vrste osakaćenja. Navodimo te vrste malom kaznama: Ako odsijee izvijeku rukom, nogu, izvadi oci, plaća pol vire (Wergeld), ako odsijee palac, plaća jednu grivnu, a za zub 12 grivna. Za drugu krvnu ranu odrednje rusko pravda globu od 3 grivna. Ne kazni se ni, pošto blaže nekrov udarac, već nasuprot dva članka troičkog rukopisa određuju, da se udarac mačem u koricama, rukom, batnom ili kakovom posudom plaća 4 put više od globe odredene za krvavu ranu. Ovdje sledi, da ruska pravda poznaje prekršaje proti osobnoj časti, jer se udarac mačem u koricama, rukom i t. d. kazni samo radi merede časti, što ju sobom donosi, jednako ili pače strože od krvne rane. Smade u ruskoj pravdi i drugih usta-

*) Dodaj ovako: „... zbornika n. pr. Zateže delikte poznaje ruska pravda „potok i razgrabljenje. Ta je kazna uzeta iz bizantskih zbornika.“

nova proti povrede osobne časti. Tako za grobnju mačem bez svakog udarca globom od 1 grivne, pače tko samo silom povuče k sebi, plaća tri grivne globe, a za napanje lasi, kose i brade 12 grivna. Među prekršajima proti imovini osobito se ističe krađa. Ne ustanovljuje se težina tog delikta po vrijednosti ukradene stvari. Za krađu robova, konja, sokoła, psa i ovčija odreduje se jednaka kazna od 3 grivne. Prvih 17 članaka ruske pravde, što je najstariji dio, poznaje samo privatnu kaznu. To valja da povrati ukradenu stvar i da plati 3 grivne onome, kome ukrade. Mlađe ustanove ruske pravde ustanovljuju već globu, što ju je imao tko platiti makorist kneževske blagajne. Osim toga, morao je dokazati povratiti stvar ili naknaditi vrijednost ukradenom. Stroje se kaznila krađa iz zatvorenog mjesta od krađe, kako se veli, "u polju". Kao osobito teški delikt ističe se krađa konja. Kazni se "protokom i razgrabljenjem". Grabež kazni se isto tako "protokom i razgrabljenjem", pa također i palež. Kao delikt proti imovini shvaća se i nepravilno policanje druga, kazni se globom od 3 grivne. Naveli smo već nekoliko sve delikata, što ih pozna ruska pravda, ali još spomenemo, da se ustanovljuju globe od tri grivne proti onome, tko drugog kazni; dakle drži sud bez dozvole kneza. Nego to je ustanova bez sumnje mlada od onih, koje dozvoljuju krunu svetu. Namose o kaznama ističemo slijedeće: Ruska pravda poznaje krunu svetu. Dohaze tu u obzir poglavito dva članka ruske pravde. Prvi članak stasuje redakcije, koji ustanovljuje (akademicki rukopis): ako ubije muž muža, to neka osveći brat brata, sin oca, otac sina ili bratova ili sestrima sina. Ako ne ma koga, koji bi se osvečio, plaća se 40 grivna za glavu. Drugi članak rukopisa mlade redakcije (troički rukopis) odreduje: pošlje Jaroslav sakupiš se njegovim sinovi i njihov ljudi, te odlože ubijanje za glavu, pa da se valja krunama otkupiti. Sve ostalo pridržase, kako je Jaroslav sudio. Onaj prvi članak dozvoljuje bez sumnje krunu svetu. Neki su tumačili, da je tu pravo na krunu svetu ograničeno samo na navedene osobe, ali je to krivo tumačenje, jer se one osobe ne navode tassative, već samo primjerice. Nego uz svetu spramuje se tu skup od 40 grivna; dakle uz krunu svetu pozna ruska pravda već i u najstarijoj redakciji također i otkupninu za glavu. Po Sergejevičevom tumačenju ustanovljuje ovaj prvi članak krunu svetu ili otkupninu t. j. ako se roditelj ne će osvetiti, može uzeti otkupninu. Onaj drugi članak duljeg rukopisa tumači se obično tako, da su Jaroslavovi sinovi ukrali krunu svetu. Nego Sergejevič drži, da to nije vjerovatno, jer ima vijesti, da se kruna sveta i kasnije vidila. Po njegovom mišljenju, a mišlimo, da je pravo, niti se u tom 2. članku ne govori o krunoj svetoj, već o slučajevima, gdje je kneževski sud sudio na smrtnu kaznu, koja je uvedena pod utjecajem bizantskog prava. Ubijenje za glavu znači dakle po tom shvaćanju javnu smrtnu kaznu. Tu su smrtnu kaznu zabacili Jaroslavovi sinovi, te odredili, da se ništa nije plaća otkupnina. Pitamo, komu se plaća otkupnina, koja je postojala kao surogat krunne svete. Izvorno plaća se ta otkupnina kao zamjena za krunu svetu bez svake sumnje onom, koji je imao pravo na krunu svetu (n. pr. roditelj), kad je sjalaba državna vlast, pa je i ona stala tražiti zadovoljstima od zločina, plaća se otkupninu knezu i njegovim organima. Zato razlikuju mlade ustanove ruske

*) U drugom redakciji ima biti ovako: "... samo silom odrine od sebe čovjeka ili silom povuče..."

pravde vnu i golovšinu. Vira plaća se knezu, iznosi 40 grivna za običnog slobodnjaka, a za privilegovane osobe (to su kneževski ljudi) dvostruka vira - dakle 80 grivna. Redovito plaća vnu sam ubojica, ali u nekim slučajevima plaća po ruskoj pravdi cijela vna t. j. općina t. av. slijedi vnu t. j. tina, jer se plaća za drugoga. Osim vne, što ide knezu, plaća ubojica još i golovništvo postojima ubijenog. Danos nije spredijeljen, ali mi se, da je ranosio, koliko i vira. Uz vnu priznaje ruska pravda i polviru, koja se plaća knezu za neka osakaćenja napose za od sjeenu ruklu, nogu ili za izbitu oko. Uz to plaća zločinac i naknadu osakaćenom, ali se ta naknada ne zove golovščina. Prodaje zovu se globe, što se po ruskoj pravdi plaćaju za sve delikte osim onih, za koje se plaća vira i polvira, te osim grabeža, paleža i krađe konja, što se kaznilo protokom i razgrabljenjem. Dohaze idu kazni vira u kneževsku blagajnu. Uz prodaju plaća krivac i naknadu povrijeđenom. Gdje se radi o deliktima proti imovini (poglavito krađi), zove se ta naknada vrok. Osim navedenih pozna još ruska pravda kaznu "protoka i razgrabljenja". Nije to drugo nego konfiskacija imovine i progonstvo zločina; kazna ova ustanovljuje se radi grabeža (ubistvo s raaboje), radi paleža i radi krađe konja. Za poduzete privlačivane najmanimije su slijedeće ustanove ruske pravde: Umre li otac, te ostavi djecu, koja se ne mogu sama za se skrbiti, ne treba skrbnika, ako je mati djece u životu. Ona će svim upravljati. Ili ako li udova majka drugu kerak, mora djeci prvog bratka vratiti pcevinnu, a što je rasipala, treba da djeci nadoknadi. Ako se mati udade, a bez sumnje vrijedi to i za slučaj, da je nema u životu, dolaze djeca pod skrbništvo roditelja. Skrbnik je dužan, kad prestane skrbništvo, vratiti cijelu imovinu, kako ju je primio; nu dobitak od pokretnina, što ga prometom učinio, ostaje skrbniku kao nagrada za trud. Ne ustanovljuje se dob djece, kad izlaze iz skrbništva, već se naprosto odreduje, da stoje pod skrbništvom, dok se ne će moći sami za se brinuti. Ne može biti o tom sumnje, da su ustanove ruske pravde o skrbništvu nastale pod utjecajem bizantskog prava. O nasljednom pravu ima 10 članaka u ruskoj pravdi, ali ih je mnogo vrlo nejasnih, te su u ruskoj literaturi prijeporna i temeljna principija nasljednog prava ruske pravde. Prikazujemo glavne ustanove o nasljednom pravu, kako ih shvaćaju i razlaže Sergejevič. Otac obitelji, a i mati slobodno raspolaže svojom imovinom za slučaj smrti. Njihov nasljednika nema, te mogu otac, a isto tako i mati i vlastitu djecu isključiti od nasljedstva. Nemali sporuke, za konški su nasljednici djeca ostaviteljeva. Za otavinnu pcevinnu vrijede slijedeća pravila: Kćeri su zastupljene sinovima, imade li sinova, ne dolaze kćeri do nasljedstva. Imade ipak ustanova, da neudate kćeri dobivaju nasljedni dio. To je protuslovlje, koje se daje samo tim protumačiti, da je postojala ustanova iz novije dobe. Ruska na ime pravda sadržava pravila, koja su vrijedila u različito vrijeme. Posebna vrijede pravila za baštinu i za matere. Ako umre mati bez sporuke, pripada ostavina djetetu, kad koga je bila majka, koji ju do smrti hranio. Najvažnije je pravilo, što iznosi Sergejevič, da se po ruskoj pravdi nasljedstvo nije izdavalo baštinicima, dok je živio zeničbeni drug ostavitelja. Cijela imovina ostala je upravi i vnu

vratu, druga. Nego ako se udova mati udala, morala je izmiriti imovinu djece srbniku. Na baštinike prelazili su i dugovi i obveze pokojnikove, kako se to jasno razabire iz nekih ustanova ruske pravde. Osim dugova imali su nasljednici po naročitoj ustanovi ruske pravde platiti dio ostavine u ime za dužbine. Uvedeno je to bez dvojbe utjecanjem svećenstva. Konacno budi spomenuto, da su brata morala s ovom troškom udavati sestru, koja nije dobila dijela od ocevine. Navodimo nadalje ustanovu Vladimira Monomaha o kamata, što ga nalazimo u ruskoj pravdi. U to vrijeme bila je visina kamata na vrlo velika. Razlikovali su se tercijalni (3 godine) i mjesečni kamati. Najmanji bili su godišnji, veći tercijalni, a najveći mjesečni. Visina godišnjih kamata ustanovljena se po ruskoj pravdi na 10 kunnâ od jedne grivne. Pošto je grivna imala 50 kunnâ, to su ti kamati, što ih dozvoljuje Monomah, iznosili 20%. Mjesečni kamati ograničeni su još, čini se, prije Monomahova ustava, i to samo na razmjere ispod godine dana. Glede tercijalnih kamata ustanovljena Monomah, da se smiju uzeti samo 2 putâ. Vje rovník, koji bi uzelo više putâ, gubi pravo na povratâk kapitala. Konacno prikazujemo neke institucije formalnog prava, što ih nalazimo u ruskoj pravdi, kojim je svrha, da se pronate izgubljena stvar i tat, ako je stvar u kratenu. 1.) Zaklic. Ako izgubi stvar, nekâ to proglasi na tragu svoga grada ili seoske općine. U koga se tri dana pošlje proglašâ nate stvar, taj se smatra tatom, temora povratit stvar i platit globu od tri grivne. 2.) Svod. Ako se u nekog nate stvar, a nije učinjen zaklic (ili ako je učinjen, ali nije minuo rok od 3 dana, ili je stvar nate na izvan grada ili sela, gdje je učinjen klic, a izvjek, u koga je stvar nate na, izgovara se, da ju je ste kao od trećeg n. pr. zamjenom ili kupoprodajom, treba, da se povede t. zv. svod. Vlasnik stvari treba da pođe s nim, u koga je nate na stvar, k trećoj osobi, za koju posjednik veli, da je od nje stekao stvar. Pita se trećega, kako je on došao do te stvari, pa ako navede, da ju je stekao od četvrtog, id. u svi zajedno k četvrtomu i tako se svod dalje razvija. Ako se svod kreće unutar istoga grada, treba da ga istec t. j. vlasnik stvari tjera do kraja t. j. dok se nate nepošteni prednik; ako se izate izvan grada, sudjeluje istec samo do 3. svoda, a taj treći dužan je platit istec u vrijednost stvari, te može svod dalje tjerati. - 3.) Slijed t. j. potraga za ukradenom stvari i potjera za tatom tragom, što ga je ostavio. Selo ili konak, kamo vodi trag, dužni su s vlasnikom postaviti potragu do drugog mjesta, kud ih vodi trag. Ne će li toga činiti, drži se, da je tat tamo sakriven, pa treba, da selo ili kundi snog konaka plate globu ili naknade štetu. Slijed prestaje, ako trag dovede na veliki drum ili u pustoš, gdje nema sela.

Historija ruske državnog prava.
Državni teritorij.

U starini nije bilo jedne ruske države, već mnogo savremenih malenih državica, koje su se nazivale volosti, zemlje kneževine ili odjeli. U svakoj kneževini bio je slično po jedan grad po imenovan amiranjem riječi utvrđeno

mjesto za obranu naroda proti neprijatelju. Grad je glavno mjesto, središte zemlje, po kojem se i naziva. Tako su od svojih gradova dobile ime: kneževina novgorodska, smolenska, kijevska, polocka i t. d. Uz gradove nalazimo u kneževini prigradove, prigorod, koji su nastali utemeljenjem iz glavnoga grada i u interesu žitelja glavnoga grada. Prema tomu je i državo-pravni položaj prigradova i njihovih stanovnika. Oni ne imaju samostalnu političku eksistencije, već postoje uz grad - prigrad. Prigradovi su podrešteni gradu, koji vlada cijelom zemljom. Iz vjehâ, što ih imamo, da se tek nagadati, kako su nastale te stare ruske kneževine - volosti. U ruskoj literaturi vrlo je rasireno mnijenje, da su one plemenskog porijekla t. j. da je svako pleme imalo svoju volost. Polodjev veli izvorno, da je granica volosti identična sa granicom teritorija, gdje boravi pleme. Otkad zavladaše Rurikovići, rudi se to pravo. U. B. danov ide još dalje; on misli, da se plemenski karakter kneževina zadržao još za vladâ Rurikovica u 11. i 12. stolj. Nego tom mnijenju da se mnogo prigovoriti. Najstarije vijesti, što ih imamo, ništa ga ne potvrđuju. Još prije nego li zavladaše Rurikovići, znamo, da je novgorod volost obuhvatao ne samo različita slovenska, već i finska plemena, a znamo, da je i protivno bilo različitih plemena razdijeljeno na više plemena. Tako su Kivici pripadali novgorod., polockoj i smolenskoj volosti. Mnijenje, da su granice volosti bile iste kao i granice plemena, pretpostavlja mirni život, mirni razvitak istih plemena, a po gotovo među pripadnicima istog plemena. Po vijestima, što ih imamo o najstarijem životu ruskih Slovena, ne može bit govora o tako mirnom razvitku. Nasuprot te vijesti govore o neprestanim barbarskim ne samo među različitim plemenima, već i među pripadnicima istog plemena. Da ruske volosti nisu nastale mirnim razvitkom, na to nas upućuje i sama njihova gradska organizacija. Organizacija utvrđenih mjesta, koja se utemeljivaju u svrhu obrane, zaštite naroda u ratovima, pa kako nije bilo mirnog života ni unutar istog plemena, teško je dopustiti, da je cijelo pleme mirno sudjelovalo utemeljenju grada, da bude za obranu jedino proti napadajima drugog plemena. Uvaživši te prilike pristajemo uz sljedeće mnijenje Sergejevicevo (sigurnosti tu nema).

Češka. -

§ 1. Uvod i literatura.

Povjest prava u češkim zemljama vrlo je zanimiva i s općeg pravno-povjesnog gledišta. A tim se na ime zemljama neposredno dotiče svijet slovenski s germanskim u području pravne kulture. Češka nam pravna povjest pruža bogati materijal ne samo za pravnu povjest slovenskih naroda

11

Margaryta

da, već i za povjest njemačkog i rimsko-kanonskog prava. — Mnogo ima literarnih radnja iz češke pravne povjesti i cijeli niz publikacija vrela, ali nemojmo još sustavnog djela, koje bi obuhvaćalo predmet u cijelom opsegu. U 18. i početkom 19. stoljeća ispitivaju se često praktična pravna pitanja pomoću češke pravne historije, ali djelomice vrlo nekritično, a gdje kad i politički tenden- cijozno. O uspješnom znanstvenom radu ne može biti govora već radi monihovog poznavanja vrela. Tek u ovom stoljeću nastavi se uspješni, strogo kritički rad na polju češke pravne povjesti. Mnogo je tomu doprinijela probudena narodna svijest, ali je svakako znatno utjecala njemačka hi- storijska škola (Gavigny, Tuchtla i Eichhorn). Prvi je od Leha Franjo Pa- lachy, koji sače s historijskog stanovista na temelju arhivarnih studija kri- tički pisati s domaćim pravu. Još prije njega radio je oko češke pravne povje- sti Poljak Macejowski u svom djelu "Historija pravaodavstva slovjanstkih". Za ovom dvojicom poredose se mnogi historičari i pravnici, koji se istom svo- jim radnjama u području češke pravne povjesti. Neka luda od njih po- mence navedeni historičari: Šafarik, Tomek, Glückselig (Geschichte des böh- mischen Staat und Privatrechts), zatim pravnici Koloušek (Statni prá- vo České), H. Vireček (Slovanske pravo s Leha, a na Moravě), Schmidt von Bergenhold (Geschichte der Privatrechtsgesetzgebung und Gerichts- verfassungen in Böhmen), Hanel (Olivni prava njemačkoga s Leha, a na Mo- ravě), Ott (Beiträge zur Receptionsgeschichte des römischen und kanoni- schen Rechts in den böhmischen Ländern), Ottus (Slovničk naučny; Dio II. pag. 453. i sl.). Od publikacija vrela navodimo: H. Vireček (Lexis juris bohe- mici), Palachy (Archiw český), Euler (Prameny dějin českých), Čelakowsky (Zbirka pravních práva městského).

§ 2. Periode češke pravne povjesti.

Češku pravnu povjest možemo zgodno razdijeliti u sljedeće periode: — 1. pe- rioda od 5. do početka 12. stoljeća. Pravo je pretežno narodno slovjenstko, karakterizirano, pa se ističe i slovjenstki karakter vladarske kneževske vlasti. Kao što kod drugih naroda na istom stepenu kulture, gospodnje i tu uz jed- nostavne životne prilike običajno pravo. Parazim se tek ključ staleskih razlika, koje su u sljedećoj periodi od najveće znamenitosti u području javnoga i privatnoga prava. Nego tečajem ove periode razvija se pravni i u opće kulturni život po narodni osobito pod utjecajem kršćanstva, koje presobrauje cijeli narodni život.

2. perioda od konca 12. stoljeća pa do 30. godišnjeg rata. Zapadna kul- tura ističe se i na polju prava sve to intenzivnije. Pravni razvitak dobi- va nove, tuđe temelje. Uz domaće pravo dolaze do snage posebna prava tuđegazov, pa su ta prava napisana i kodificirana. Granice se češke dr- žave rasiruju, a od osobite je važnosti za njezinu sudbinu, da dolazi (g. 1526.) u trajni savez s nasljednim zemljama habsburške kuće, pa je sa kraljevinama Ugarskom i Hrvatskom pod vladom iste dinastije. Vla- darska je vlast znatno porasla, ali u daljem razvitku postaje opet slabi- jom. Ograničuje ju moćna češka aristokracija. Staleske se prilike bruno

25-
razvise; niže i više plemstvo odijelilo se u pravnom području od neprivilegova- nih nižih klasa naroda. Od osobite je važnosti naseljenje vrlo brojnog njemač- kog pučanstva u češkim zemljama. Njemački su koloniste u vrlo povoljnim pravnim prilikama. Dolaze do ekvipolentnog položaja sa stariim slovjen- skim pučanstvom, ali su se te prilike uslijed husitskih ratova promije- nile na štetu Njemaca. — Pod kraj ove periode nastaju vrlo nepovoljne prilike. Dugotrajne političke i religiozne borbe dovedoše stariu slovjenstku dr- žavu na rub propasti.

3. perioda opsiže vrijeme od 30. godišnjeg rata do naših vremena. Češke zemlje dolaze s ostalim austrijskim zemljama u novi savez, koji se pragmatičkom sankcijom proglašuje nerazrješivim, te sačinjava aus- trijsku državu, koja kasnije dobiva naslov austrijske carevine. Tu se dr- žava u uniji s kraljevinama Ugarskom i Hrvatskom od g. 1868. zove Au- stro-ugarska monarhija. — Periodu ovu do najnovijih vremena kha- rakteriše centralističko nastojanje austrijske vlade na istib staroga drža- vo-pravnog položaja kraljevine Češke. Na mjesto domaćega češkog pra- va uvodi se jedinstveno pravo za cijelu austrijsku državu, pa je ono za najvažnije grane i zajednički kodificirano. Mnoge stare državoprav- ne uredbes istupaju mjesto novim institucijama, što ih uvodi vladar idući za tim, da uvede jedinstvenu upravu u cijeloj carevini. Valja i- pak priznati, da su tečajem ove periode provedene i neke reforme, koje su od velike vrijednosti za kulturni i opće, a napose za pravni napre- dak naroda. Tako napose ograničena su, a konačno i posve odstranjena privilegija viših staleža i nevoljništvo vlastelinstkih podanika. Stećevine su nadalje novijih vremena sloboda vjeroispovijesti, sudjelovanje naroda u legislativi, pa i to, da je bar donekle uspostavljena samo-uprava u austrijskim zemljama, okružja i općina. — Kako smo vremenom sgra- ničeni, izlučujemo posve iz predavanja treću periodu, koja nas sa prav- no-povjesnog gledišta najmanje zanima. Prikazat ćemo vanjsku prav- nu povjest 1. i 2. periode, a od unutarnje — dijeleći ovu periode — koliko dospijemo, razvitak vladarske vlasti i staleske prilike do 30. godišnjeg rata.

Prva perioda.

§ 3. Opći priegled pravnog razvitka.

Kako su češki Slovjeni u prvom svjetlu historije bili rascjepkani u pleme- na, tako je vladarski pravo veliki partikularizam. U pogansko vrijeme i dugo još poslije toga imalo je svako pleme, svaki kumni savez, pače i sva- ki rod ili općina imala je svoje razjese pravne običaje, koji su dakako svi imali svoj zajednički korjen u još starijim pravnim nazorima slo- vjenstkog naroda. — Narodno običajno pravo bilo je u najvišem save- zu s vjerkom. Ono nije bilo napisano, niti u opće, ikako formulovano. Na- rod ga je čuo i poznavao, kako je čuo i poznavao svoju vjernu i svoj narodni jezik. Tek u daljem razvitku pojavljuje se i neko formulova- nje pravkih pravila; naprije pravne rečenice, a i poslovice, a i u nogo s- vrima, te osudama narodnih sudova formuliraju se (na višem stepe- nu kulturnog razvitka) pravna pravila. Pisano pravo pojavljuje se tek u kršćansko doba. U interesu nove vjere i crkve, u interesu centralne

1
2
3
4
5
6
7
8
9

kneževske vlasti i u interesu plemstva (kojem nastoji polučiti privilegovani), izdavaju se novi propisi, a to daje povod pisanju prava. Imamo primjer, da se popisuje običajno pravo pojedinog kraja, da se dovede u sklad s običajnim pravom ostalih dijelova države. — Treba još i to istaknuti, da je centralna državna vlast i kršćanska crkva nastojeci oko reforme državnog i društvenog života dala povod razvitku jedinstvenoga običajnog zem. prava (communis consuetudo terrae), ali je trebalo mnogo vremena, dok je to spice pravo došlo do prevage prema partikularnim običajima. I to spice zem. pravo postaje tek s vremenom stalnije i određenije. Kako-
 nodavna vlast nije još bila odijeljena od sudačke. Sudac nije uvijek naprosto aplicirao postojećia pravna pravila, već je često rješavajuci konkretnu slučajevu uvodio u život nova pravna pravila, koja od prije nisu vrijedila u narodu. — Pravni spomenici ove periode pretežno su kršćanskog karaktera, jer su najviše konkretni slučajevi davali povod formulovanju i pisanju prava. — Svako pravno pravilo, pa bilo i običajno, zove se zakon, pa se samo razlikuju stariji i noviji, zem. i partikularni zakoni. Trajnu snagu, imadu tečajem cijele ove periode jedino s običajno-pravna pravila. Naredbe čeških vladara (njihova dekreta, edicta, statuta i t. d.) dolaze do trajne snage jedino, ako postanu običajnim pravom. Drukčije se ne mogu uzdizati u narodu. Iarve je to prirodno, dok je znanje pisma slabo rasireno i dok nije dovoljno razvita eksekutivna vlast, te nema organa, koji bi energično provodili vladarske naredbe.

§ 4. Pojedina vrela.

Malo imademo pisanih pravnih vrela ove periode. Spadaju pak ova mo: 1.) Papinske i carske diplome, kojima se vietuju prilike knezova i biskupa čeških prema najvisim kršćanskim vlastima t. j. caru i papi. Primjerice privilegij Henrika IV. od 1086., gdje se uspostavljaju granice biskupije praska, privilegij Fridrika I. od g. 1158., kojim se knezu Vladislavu II. podijeljuje kr. cast. — Litterae Joannis XIII. o utemeljenju biskupije praska 971., Alexandri II. o utemeljenju višegradske biskupije 1070. i t. d. Ito je sačinvano od tih diploma, saabrano je u djelu „codex iuris Bohemici“ H. Tircičeka i to u 1. svesku, koji obuhvaća dobu Premislavica. — 2.) Listine čeških knezova: tako edikt Boleslava II. od g. 992., kojim se priznaje biskupu praškomu jurisdikcija u zemidbenim pitanjima i pravo desetine. Znamenit je dekret Břetislava II. od g. 1039. na ratnoj ekspediciji u Poljsku. Gurha mu je podignuti religiozno-moralni život. Sadržane u njem ustanove stvaraju pogled na pravni život Čeha onoga doba. Privilegij Sobjeslava II. podijeljen oko g. 1178. njemačkoj koloniji, in suburbio Pragensi. — Knez prima ovim privilegijem Nijemce in suburbio Pragensi u svoju zaštitu, te im priznaje, da mogu živjeti po svom pravu i da imadu vlastitog suca. Najznamenitiji pravni spomenik ovog doba jesu „statuta ducis Ottonis“ (ius Leonadi). Ima vijesti, iz kojih možemo zaključiti, da je knez Otton II. g. 1189. nastupivši prijestolje sazvao češko-moravski sabor u Bradsku, te mu predložio svoja statuta. Statutu je svrha, da se napišu i ujedine

stari moravski pravni običaji. Sačinvali se listina od g. 1229., kojom kralj Premisel Otokar II. obnovljuje i potvrđuje za cijelu brnsku Ottonova statuta. Ovo je najopširniji i najstariji spomenik češko-slovjenskog prava. Ima nam vrlo zanimivu sliku staroga gradskoga uređenja. Sadr-
 aje najviše propise procesualnog prava. Istan je latinski, ali ima u njemu mnogo slovjenških riječi, tehničkih izraza staroga slovjenškoga prava n. pr. sok, svod i povod, vyboj, hrdost i t. d. — Uz manjkava posebna pravna vrela upućena je pravna povjest za ovu periodu najviše na opća historijska vrela. Među ovima ističe se osobito kronika dekana kap-tola praškoga Hojme, koja siže do smrti auktorove (1125). — Kasnije ju drugi nastavise. Uz češke ljetopise služe nam dakako i druga pisana opća historijska vrela kao životi svetaca, pa i vijesti pisaca. Načela o pravnom i društvenom životu Slovjena i napose Čeha (Nestor, Martinus Gallus). Zanimive su i vijesti svapskih putnika i trgovaca o slovjenškim zemljama, u koje su dolazili, primence Ibrahim Ibn Jakob ostavio nam je zanimivi vjerodostojni popis čeških zemalja i drugih slovjenških krajeva iz 10. vijeka.

Druga perijoda.

§ 5. Prijegled pravnog razvitka od konca 12. stoljeća do 30-godišnjeg rata.

Glavni faktori, koji nastoje oko ujedinjenja i usavršenja prava, jesu: vladar, sabor, sudovi i crkvena vlast. Do početka 13. stoljeća razvilo se spice zem. običajno pravo za svu državu, koje je većim dijelom nenapisano. Uz to spice zem. pravo vrijedi sila nenapisanih njemasnih običaja. I početkom ove periode izuzeto je od toga opkega zem. prava samo svećenstvo i većim dijelom njemački koloniste, koji žive po svom pravu. Iznimke od opceg prava nisu još znatne. Tečajem 13. stoljeća znatno su se promijenile te prilike. Većina stanovnika čeških zemalja polučila je imunitetsko pravo, te živi po svojim posebnim pravima — tako manose stanovnici novo utemeljenih gradova, mnogobrojni koloniste na kršćanskim dobrima, imanjima manastira i crkvi, te kraljevski vazali. Kasnije idu i domaći ljudi zatim, da polučie pogodnosti, što ih uživaju tuđinci koloniste, te zamijenjuju u tu svrhu svoje domaće pravo s tuđim pravom. Pravne se prilike razvise eva tako, da je većina stanovnika po tuđim posebnim partikularnim i pingularnim pravima, pod svojim posebnim vlastima i sudovima. Iar posebna tuđa prava jesu: crkveno pravo, feudno pravo, gradska prava i selska prava; poto-
 nje vrijedi za habsburško pucanstvo, koje je u podanistvu svjetovne i duhovne vlastele. Prema tomu je znatno ograničen opseg starog domaćeg zem. prava. Ono vrijedi samo za državljane, koji nisu izuzeti od vlasti starostva t. j. posjednici slobodnih dobara (gospoda, vladike, djedici). Spice zem. pravo postaje pravom plemstva. Za neplemice vrijedi samo u toliko, u koliko su posjednici slobodnih dobara. Ujedno je međutim vrijedilo opće zem. pravo i kao subsidijarno za one klase pucanstva, koje su živjele po posebnim pravima, ako na ime potonja nisu imala ustanove za kon-

- 28 -

keretne slučajeve, što ih je valjalo riješiti. Iva ta prava jedno, na drugo znatno utječu. Domaće zem. pravo religiralo je mnogo od tuđih prava, a ova su se promijenila znatno tečajem vremena utjecajem spleg zem. prava. Iva su se prava udomaćila u češkim zemljama, te se bitno razlikuju od srodnih im po porijeklu prava u susjednim zemljama. — Iva se na vedena prava tečajem ove periode pišu, obraduju i kodificiraju. Češka se pravna kultura dovinula u ovaj periodi visokom stepenu razvitka. Ima, demo vrlo mnogo bogatih, posebnih pravnih vrela tako, da opra historijska vrela ne imaju za ovu periodu one važnosti, što ju imaju za prvu periodu. — Vrela zem. prava ove periode (14., 15., 16. stoljeća) vrlo su zanimiva po svojoj formi i po sadržaju za svakoga pravnoga historika, ma se i ne bavio posebno češkom pravnom povješću, a od osobite su vrijednosti za pravnoga istraživača na polju pravne povjesti kojeg mu drago slovenskog naroda. Češka pravna vrela ove periode prikazujući savremeno, no pravo sačinjavala su mnogo vijesti o pravnim uredbama, koje su se uz konzervativnost Čeha u pravnomu životu sačinjavale iz prastarih vremena. U posvo historijsko doba pružaju nam ova podatke, koji nam pomognu razsvjetliti davno minuli pravni život slovenskih naroda, o kom imamo malo pouzdanih vijesti. — Neka bude i to spomenuto, da je osobito zanimivo formalno pravo ove periode (procesualno pravo i pravo t. zv. zemskih deski). Razboritim i svrsi shodnim formalizmom odlikovalo se češko zem. pravo među svim savremenim pravima.

§ 6. Pravna vrela druge periode.

Govorit ćemo napose o vrelima zemaljskog prava i o gradskim pravima. Vrela zem. prava daju se svrstati u sljedeće grupe:

- 1) Državne listine careva i papa izdane češkim vladarima, biskupima i staležima glede čeških prilika. — Iva mo dodajemo umah i zakone crkvene i zakone države rimske (primjerice zlatna bula Karla IV.) i u koliko se tiču Češke, nadalje međunarodne ugovore, kojima se uređuju prilike čeških zemalja ili sklapaju s njima savezi, riješavaju prijepori, i ugovori, kojima se zamijenjuju ili u zalog davaju pojedina teritorija. Mnoga od tih vrela spadaju po svojoj formi među vrela njem pravne povjesti, a po sadržaju brojit nam ih je svakako među češka pravna vrela.
- 2) Majestati čeških kraljeva, koji bi prigodom nastupa na prijestol ili kasnije tečajem vladavine podijeljivali prava i slobostine zemlji, staležima i pojednim osobama. Za Trenšlovica znalo si je svećenstvo i gradovi pribaviti mnogo majestata za svoja prava i slobostine. Kasnije se za njima povode i drugi. Majestati popisali bi se prigodom izdavanja u registra češke dvorske kancelarije, a osim toga upisali bi se u zemške desky, da im svatko namogne upoznati sadržaj.
- 3) Zaključci čeških sabora. Stariji imaju karakter ugovora među kraljem i staležima. Često su pak saborski zaključci spćenite osude poput njem. mächtlich Reichweisthümer. — Poslije husitskih ratova već su zaključci čeških sabora zbirke zakonskih propisa. Redovito se stvaraju sporazumom kralja i staleža, a potvrđuju upisom u zem. desky. Imadu ka-

- 29 -

rakter saborskih zaključaka; t. zv. zemaljski redovi (Landesordnung, sr. dines terrae). 4) Službena svjedocanstva o zem. običajnom pravu. Iva su sa držana napose u sudama zem. suda stvorenim na temelju običajnog prava. Razlikovati nam je ipak 2 vrsti suda zem. suda. Jedno su osude, koje se ne izvriču samo u svrhu, da bude riješen kakav konkretni slučaj, već ih sud izvriče s namjerom, da nacelno riješi prijeporno pravno pitanje. Iva te osude upisivale bi se u zem. desky. Osude one druge vrsti, kojima se zajedno i nacelno riješavaju prijeporna pravna pitanja, imaju karakter općih pravnih pravila, koja dobivaju snagu upisom u zem. desky. — Od tuda se razabire, da su zem. desky zbirka svih važnijih pravnih elemenata, da su one zbirka običajnog i zakonskog prava, te sudbene prakse.

5) Slični karakter imaju registri kr. suda, u koje bi se upisivale osude dvorskoga suda. Iva temelju bogatog materijala, što su ga sadržavale navedene knjige, grade se djela, kojima je svrha prikazati češko zem. pravo kao sustavnu cjelinu, a to jesu:

6) Pravne knjige - privatne radnje.

7) Zemaljski redovi - legislative radnje. Među vrela ove periode spada ju još i

8) vladine naredbe. Napose govorit ćemo o zemskim deskama, pravnim knjigama i zem. redovima.

§ 7. Zemške desky.

... Tabulae terrae - Landtaffeln. ...

Zemške desky javne su knjige, u koje bi se upisivali sudbeni čini, pravni poslovi glede slobodnih djeđinskih dobara, ali i zakonodavni akti, koji se tiču cijele zemlje kao što saborski zaključci, kr. majestati et c. Iz njih razvile su se tečajem vremena registraturne knjige drž. arhiva, a u drugu ruku one, što su naše moderne zemljišne hipotekarne knjige. I u drugim predorječnim državama bilo je sličnih uređaba, ali su se češke zem. desky dovinule osobitoj savršenosti. Iva njihovu osnovane su i usavršene slične knjige u mnogim drugim zemljama, a napose nam je istaknuti, da su zemljišne knjige austr. zemalja osnovane na istim temeljima, na kojim su bile osnovane zem. desky. Institut čeških zem. desky nije bio dakako uvijek jednak, već se mnogo mijenjao i popunjavao tečajem stoljeća. Ovdje ističemo, da je tečajem vremena, što ga oblikovaju ova predavanja, zem. desky uvijek vodio vrhovni zemaljski pisar kraljevine Češke ili zamjenik njegov na pomoć nižih pisara, pa su ova dvojica jamčila i za njihovu vjerodostojnost. — Nije nam poznat početak toga velevažnog instituta. Čini se, da nam ga je tražiti u raspravama i osudama zem. suda, što bi se bilježile u zapisnik, koji se zvahu tabulae desky. Najstarija poznata nam forma tih tabula - sačinjavala nam se komad od g. 1316. - 1320. - jesu tabulae citationum t. j. protokoli zem. suda, u koje bi se bilježili

alfabetičkim redom pod imenima tužitelja pozivi na sud (in ius citatio-
 nes), uz to upisivale bi se i osude i drugi procesualni čini, a povrh toga
 još i priznanja stranaka glede pravnih posaba, koji su se ticali slobod-
 nih (djedinskih) dobara. Bio je na ime običaj, da se pred kraljem ili
 pred zem. sudom, a privremeno i pred uredom zemskih desky čine iz-
 jave o pravnim poslovima sklopljenim glede takvih dobara, pa da se
 te izjave bilježe u desky. Tim se upisom osiguralo, da će se moći uvijek
 dokazati, da je dotični pravni posao xbilja sklopljen. Od g. 1320. vode
 se uz stare tabulae citationum i posebne desky za pravne poslove sklop-
 ljene glede slobodnih dobara veće vrijednosti, dočim se pravni poslovi gle-
 de slobodnih dobara manje vrijednosti upisuju i dalje u tabulae citatio-
 num (neko vrijeme i u posebne pokrajinske knjige). Te nove desky za slobodna
 dobra veće vrijednosti xovu se libri contractuum. Primijetivjemo,
 da je taj upis tečajem vremena, a svakako već u 1. polu 14. stoljeća dobio
 materijalno pravno značenje t. j. upis postao je nuždan, da se valjano o-
 bavi dotični pravni posao, a ne služi više jedino za dokazno sredstvo o-
 bavijenog posla. Pod kromac vlade Karla IV. uvedena je nova vrst zem.
 desky, posebni libri obligationum, u koje bi se upisivali novčani dugos-
 vi osigurani založnim pravom na slobodnim dobrima. Razlikovale su
 se veće založne knjige za veća dobra i manje založne knjige za manja
 dobra. — Sve desky u opće razlikovale su se u maiores i minores. —
 Maiores bile su tabulae contractuum i veći libri obligationum. Pisao
 ih je zamjenik pisara kraljevine češke, a upisane knjige pohranjivale
 bi se u stolnoj crkvi praškoj pod trim ključima i pečatima, pa bi se otvo-
 rale svakomu na uvid, samo kad je xasijedao zemaljski sud. Tabulae
 minores bile su tabulae citationum, manje knjige obligationum i razni
 sudbeni registri. Pisao ih je niži pisar, a bile su uvijek otvorene i pristup-
 ne strankama u uredu najvišeg pisara. Taj se ured zove i uredom zem.
 desky. Usljed husitskih ratova prestalo je na neko vrijeme sudovanje
 zem. suda, pa se nisu vodile ni zem. desky (osim kratko vrijeme iz
 g. 1437.) sve do 1454., kad su se opet počele voditi kao i prije rata. Počet
 krom druge pole 15. stoljeća uvedene su nove knjige t. xv. quaterni memo-
riarum. Već u 13. stoljeću upisivale su se u tabulae citationum, pa i u
 libri contractuum i drugi predmeti, koji nisu u savazu s predmetima,
 od kojih je ime dotičnim knjigama. Upisivale bi se napose i nave-
 dene knjige sudačke osude, opće i posebne, saborski zaključci i kr. ma-
 jestati. Upisivanje postalo je s vremenom običajnom formom, kojom se
 potvrđuju i proglašuju zaključci sabora, kr. majestati i osude zem. su-
 da. Sve to upisuje se sada u nove quaternae memoriarum. Zemške
 su desky evo i zapisnici kraljevskih, staleških i zemaljskih prava i slo-
 bostina. — U posljednjoj četvrti 15. stoljeća povede češko plemstvo živu
 akciju, da dobije posve u svoje ruke taj velecijenjeni institut češkog
 prava. Treba najprije istaknuti, da su zem. desky poslije husitskih
 ratova (najprije odvozene iz Praga, a g. 1437. većim dijelom opet po-
 vraćene) bile pohranjene u stonu i stojale pod upravom zamjenika

Nikola je Vichro

vrhovnoga zemaljskog pisara, a taj bi se zamjenik birao iz građanskog
 staleža, a stanovao je u području praške gradske općine. — Bile su dakle
 desky fiktivno u vlasti gradske općine. Plemstvo stane zahtijevati, da
 se te knjige drže na hradčinskom gradu uz zem. pisara, a upisane ne-
 ka se pohranjuju, kako je od starine bivalo, u sakristiji stolne crkve praš-
 ke. Osim toga zahtijevalo je plemstvo, da se ograniči javnost tih knjiga, te
 da se strankama stvaraju jedino uz dozvolu najviših činovnika. God.
 1497. ishodi aristokracija od Vladislava, da je skinuo sa službe zamje-
 nika zem. pisara, slavnog češkog pravника i pisca Viktorina ~~de~~
~~brada~~, koji je bio u to vrijeme radio na svom djelu o zem. pravu, u ko-
 jem energično brani prava državljana neplemića. To želji plemstva bu-
 du veće desky prenešene na praški grad i dane na pohranu najvišim ze-
 maljskim činovnicima. Manje pak desky ostale su u području praške
 gradske općine, ali je uprava podijeljena najvišemu zemaljskomu pisa-
 ru, koji je bio vladika. Iste godine zaključci sabor, da desky imadu osta-
 ti pohranjene na kr. gradu, pa da stranke, koje žele upoznati njihov sa-
 držaj, podu s činovnicima na kr. grad, pa neka im se tamo procita, što
 treba. Prepise pak da ne smiju naimati niti po knjigama pretraživati
 bez posebne dozvole najviših zem. činovnika. Zemaljski red od g. 1500. po-
 tvrdio je navedena ograničenja javnosti zem. desky tako, da su izgubile
 svoj izvorni karakter općih (svakomu pristupnih) knjiga, te su postale
 zapisnicima dvaju viših staleža aristokracije, koja je mogla po volji sgra-
 nčiti njihovu javnost. Umah ovdje ističemo, da je g. 1502. stvoren zak-
 ljučak, da ne imadu snage stari opći propisi, ma bili i upisani u des-
 ky, ako se ne dadu u skladu s zem. redom od god. 1500. — Izvorno je bi-
 o službeni jezik zem. desky latinski, ali od Vecislava IV. rabi često i
 češki jezik. Znamenit je zaključak sabora od god. 1495., da se imadu u-
 pisivati u zem. desky isključivo češkim jezikom; jedino kr. majestati
 i druge listine, koje su pisane latinskim ili njemačkim jezikom, da
 se upisuju u jezik izvornika. — Dne 2. lipnja g. 1541. razoriše zem.
 desky prigodom strašnoga požara, koji je uništio veći dio Male Strane,
 Hradčina i praškog grada. Izgoriše osim jedne kvaterne citationum
 od g. 1539., koja se slučajno nalazila izvan prostorije, gdje su bile pohra-
 njene desky. Sačuvao se ipak u prepisima i izvadcima dobar dio sadržaja
 ja po približno 1/2 od onoga, što je bilo upisano u izgorjelim desky-ma. Sa-
 bor, koji se sastao iste godine, stvorio "zaključak o uspostavi zem. dvasaka".
 Otvorene su nove tabulae contractuum, obligationum i memoriarum i na-
 stavljeno prepisivanje u svim sačuvanim quaternae citationum. Osim
 toga otvorena su sva ostala registra, što su ih vodili pisari manjih da-
 saka za potrebe sabora i zem. suda. Poslije g. 1541. imao je ured zem. da-
 saka njedno karakter državnog arhiva. — Treba istaknuti, da su stran-
 ke mogle tražiti, da se upisu u nove desky pravni poslovi glede slobodnih
 dobara, koji su bili upisani u stare desky, ali ona stranka, koja je tra-
 žila upis, morala je dokazati, da je dotični posao bio i xbilja pravova-
 ljano sklopljen. Osude, što ih je zem. sud izricao poslije požara, upisiva-
 le su se u desky kao i prije požara. Što se pako tice starih osuda, koje

su bile upisane u izgorjele desky, to je mogao svako zahtijevati, da se one, su one osude, koje se njegatiču.

Prem su to staleži više puta zahtijevali, ne htjede kralj Ferdinand I. nikako nato pristati, da se upi- su u nove desky svi saborski zaključci i majestati. Rezultat prijepora oko toga pitanja s kraljem jest taj, da je izaslana komisija, koja je imala registrirati za zem. desky listine i privilegija, što no su bila pohranje- na u Karlsbergu God. 1547. dovršen je taj popis, ali nisu u nj uvršteni oni majestati, koji su se protivili kr. osnovama oko promjene ustava. U kratko budi spomenuto, da su kao posljedica katastrofe, što je stigla zem. desky, nastale anamenite promjene u području češkog prava, što najbo- lje dokazuje savez zem. dasaka s najvažnijim granama prava i njihova važnost za pravni život države. — Od Ferdinanda do Josefinskih vremena nije se mnogo promijenilo u vanjskom uređenju čeških zem. desky. — Uz zemске desky vodile su se i posebne pokrajinske desky - tabulae terrae provincialis - koliko se može konstatovati, bili su to sud- beni protokoli za parbene i neparbene poslove, što su se obavljali pred su- dom. Vjerojatno je, da su se upisom u pravne knjige bar neko vrijeme utvrđivali također i izvanjudbeni poslovi glede manjih slobodnih doba- ra (djedine). Kasnije upisuju se i ti poslovi u glavne prške zem. des- ky, a pokrajinske knjige gube s pokrajinskim sudovima sve to više važ- nost. Poslije husitskih ratova prestala je, čini se, posve institucija po- krajinskih sudova i pokrajinskih desky. Udržale su se samo u nekim krajevima. Vodile su se i posebne zem. desky moravske, te posebne za čehske kneževine: opavsky, turovsku i tješinsku. — Od zem. dasaka razlikovati nam je dvorske desky - tabulae curiae t. j. protokoli kr. dvor- skog suda. Posto se od 14. stoljeća ograničivao dvorski sud sve to više samo na feudne prilike, postale su dvorske desky feudnim knjigama za upisivanje feudnih dobara i njihovih pravnih prilika. Dvorske desky nisu ni približno došle do one važnosti, koja pripada zem. deskama.

§ 3. Pravne knjige.

Čim se sabralo materijala iz vrela zem. prava, osjetila se i potreba, da se taj materijal sastavi u prijezlednu sustavnu cjelinu. Češki vla- dari nastoje već rano oko kodifikacije zem. prava. Ne mogavši drugo do-ći do cilja podpirali su privatne radnje, koje idu za tim, da prikriju zem. pravo. Imala lijepi broj takovih privatnih radnja s češkom zem. pra- vom t. zv. pravnih knjiga. — Najviše materijala zem. prava bilo je sa- brano u zem. dasakama. Urednici zem. suda i zem. dasaka bili su dak- le u prvom redu svani, da sustavno obrade zem. pravo. Zato i potječu češke pravne knjige baš od takovih osoba. Navodimo:

1) Češkim jezikom pisana knjiga Jana i Rosenberga. Sastavio ju je među 1320. - 30. ili bar kao sastaviti najviši zem. komornik Petar i Rosenberga. Kompilacija je to od nekoliko starijih rasprava o češkom zem. običajnom pravu.

2) U dvijema (češkoj i latinskoj) redakcijama sačinani red zem. prava (ordo iudicii terrae) privatna radnja s procesualnom pravu, ka- ko je vrijedilo kod zem. suda.

3) Češkim jezikom pisana knjiga Jana i Andrije iz Dube zem. su- ca. Sastavljena je oko g. 1400. na poziv kralja Vačlava IV. Radi o sudbenoj organizaciji, procesualnom pravu, a ima i često materis- jalnog prava. Zamimiv je predgovor, kojim se djelo posvećuje kralju, a posveta popraćuje dobrim savjetom, što ga stariac daje kralju.

Dve ove knjige rade najviše o sudbenoj organizaciji i procesu, a ma- gredno samo o materijalnom pravu. Poslije husitskih ratova već su one zastarjele. U javnom životu nastale su bitne promjene, pa je potrebno, da se iz nova prikaze pozitivno pravo.

4) Najnamenitija je češka pravna knjiga, što ju je sastavio Ma- ter i Viktorin ze Vsehrad pod naslovom „Devet knjiga o pravu zemlje češke“. Auktor, učeni humanista, bio je zamjenik zem. pisara, dok ga kralj Vladislav na tržbe plemstva ne svrže. Djelo je sastavljeno između go- dine 1495. - 99., ali ga je auktor priredio između g. 1502. - 8., te novo izda- nje posvetio kralju Vladislavu. Vsehradova pravna knjiga je samostalno sistematičko prikazivanje sudbene organizacije procesualnoga i privatnoga materijalnoga prava, kako je vrijedilo u vrijeme, kad je knjiga pisana. Ovo je najvrijedniji produkt stare češke literature. Premda je auktor učeni humanista, obradio je ipak domaće pravo samostalno i neovisno od rim- skog i to u vrijeme, kad je recepcija rim. i kanonskog prava bila već znatno napredovala u susjednim zemljama. Vsehrad se u svojoj knjizi zadržavao za pravo kr. gradova i nižih staleža proti aristokraciji, koja je u ono vri- jeme svim silama nastojala umnožiti svoja prava na štetu kralja, gra- dova i nepriviligovanih klasa. Kad je g. 1500. izišao zem. red snakow, ka- kooga je željela aristokracija, prevario je Vsehrad zastrašen grožnjama plemstva svoje djelo, a u tom drugom izdanju popustio znamenito od sta- novista, što ga zadržava u 1. izdanju. — Pravni materijal za svoje dje- lo crpa je Vsehrad glavno iz rješidoba zem. suda, zaključaka sabora - glavo- no su mu dakle vrela bile zem. desky. Ima se ipak i drugih vrelina, iz kojih je mogao crpiti znanje zem. prava, pa se poziva i na knjige i na običaje i na sudbenu praksu. Iz djela se razabire, da je poznavao starije radnje češkoga prava, ali za knjigu rosenberšku ne da se to usta- noviti, a „Chartas Carolinae“ nije mu poznata. Poziva se na sv. pismo i sv. oce, a i na klasike. Djelo mu je razdijeljeno na 9 knjiga i naslove. Među pravnim knjigama s moravskom zem. pravom ističe:

5) Knjiga tovačovska. Za burnih vremena od g. 1420. - 79. vrlo je rijet- ko uređivanje zem. sudova, pa se stalo gubiti znanje zem. prava. God. 1480. zamole moravski staleži uglednog poznavaoa prava, vrhovnog ka- petana Tovačovskog, da postavi knjigu zem. suda i stranaka. On izradi od 1481. - 90. svoju pravnu knjigu. Tu se prikazuju norme javnog, proces- ualnog i privatnog prava. Nema sistematike, a ne razabire se, da bi bi- o klasički nasložen ili da bi poznavao dublje rimsko ili kanonsko pra- vo. — x) stare češke juridičke literature. — xx) knjigu za podlogu zem. suda.

Mater Viktorin ze Vsehrad

desky

Pan

poraba

vo, pa ni grad. prava. Isto se napose drzavnoga prava tiče, kerani ova knjiga drzav. prav. položaj Moravske prema Češkoj; oligarhijski gospodnjim rodova, jer je ova uprava bila u rukama petnaestorice gospodskih rodova, prema da inace sudjeluju u legislativi uz gospodu i prelati i vitezovi. Od 1480. nzi. najni ti rodovi u svoju sredinu pod nekim nijetima i mlade rodove.

§ 9. Zemaljski redovi.

Već rano nastoje češki vladari oko kodifikacije zem. prava. htjelo se tom prilikom recipirati i tuđih pravnih načela poglavito se interesu kr. vlasti. Taj se kodifikaciji odlično protivilo plemstvo. Bojalo se, da bi uz pisa. no pravo lako mogli učeni pravnici preoteti sudovanje u zem. sudovima, koje je držalo svojim privilegovanim sudovima, pa i inace nije bila kodifikacija prava u interesu aristokracije, jer je ona išla za tim, da umna. za svoja prava na ustreb centralne kr. vlasti i na štetu nižih staleža. -

9. Osvieto

Rad opozicije viših staleža ostalo je bezuspješno nastojanje Přemysla Otokara II. i sina mu Václava II., da se kodificira zem. pravo. Václav II. pozvao je dopače profesora rimskoga i kanonskoga prava iz Italije Goxin sa ab Oriente, da napise zakone za kraljevini Češken. Ali je kralj morao dopustiti tu namjeru, te mu je rečeni pravnik sastavio samo zbornik mud. nog prava pod naslovom „ius regale montanorum“. Karlo IV. primio se energično kodifikacije češkog prava; radilo se na tom poslu 7 godina, te je predložena saboru gotova osnova. Nu kralj nije mogao skloniti stale. ze na prihvatanje osnove, pa je morao odustati, pače g. 1355. proglasi, da taj zbornik u Češkoj ne će imati zak. snage. Marietas Carolina (tako se zvalo taj zbornik) uživala je silni ugled, pa se na nju pozivahu naj. nijerodavniji krugovi kao na zakonik i to s razloga, što je u njoj sa. čuvano mnogo staroga običajnoga zemaljskoga prava. Začuvao nam se veći odlomak ove zakonodavne radnje, koja sastoji od predgovora i 127 članaka najprije državno češko pravo, onda procesualnog, kaznenog i privatnog prava. Tek Vladislav je proveo kodifikaciju češkog zemaljskog prava. Plemstvo promijenilo taktiku misleći, da će za slaboga kralja u. potrijebiti kodifikaciju za utvrđenje i umnoženje svojih privilegija proti kralju i nepriviligovanim staležima. Aristokracija ide sama za popi. sanjem važnijih dijelova prava, pa da se nadopune novim saborskim zaključcima. Dvanaest se godina na tom radilo, ali bez sudjelovanja kr. gradova, kojima se poricala ravnopravnost u odlučivanju s višim sta. ležima u legislativi. Od g. 1495. - 99. napodi se sabor s kraljem za 80 članaka, pa je sabor ili bolje - plemstvo ne mareći za stvar gradova bez kraljeve sankcije g. 1500. proglasilo gotov zakon „Zemaljski red kraljevi. ne Češke“. Zemaljski red Vladislava II. nesustavna je i nepregledna zbir. ka suda zem. suda, saborskih zaključaka i majestata Vladislava II. Stranačko je to djelo plemstva, u kom se zrcali oligarhijska težnja aristo. kracije. (Istom je zakonu samo plemstvo slobodan stalež, kralj samo pri. mus inter pares među velikasima, a nižim se staležima samo po mi. losti plemstva priznaje neko pravo). Sadržaj razijeca u državno privatno.

procesualno i kazneno pravo. Vladislav je zem. red zakonik u pravom sm. slu riječi. Taj se karakter ističe osobito naredbom od 1502., kojom se odred. bono naime snaga starijim općim osudama zem. suda, u kojima nisu u skladu sa sadržajem zakonika. - Rad sadržaja i načina, kako je stvo. ren, nisu gradovi htjeli priznati Vladislavov zem. red. Nazivali su ga po. rugljivo Brendelovim pravom, jer mu je bio glavni redaktorom Alberto Brendel, kr. prokurator. Kralj je Vladislav bez obzira na interese krune po. turdio zem. red u ime svoje i u ime gradova hoteci tim istaknuti, da su mu kr. gradovi baš tako podređeni, kako su vlastelinski gradovi podre. deni svojoj vlasteli. Poslije smrti Vladislava moralo je ipak plemstvo popustiti gradovima, te s njima g. 1517. sklopilo t. zv. sv. Václavski ugo. var, kojim je u mnogom pogledu zem. red na korist gradova nadopunjen i promijenjen. - Preuzeti g. 1522. kralj Ludovit upravu zemlje nastojao je, otkotoga, da se Vladislavov zem. red preradi na korist kr. vlasti, ali tek. niegovom nasljedniku Ferdinandu I. pođe za rukom takva reforma. Tre. klo 20 god. radio je Ferdinand oko reforme zem. reda, dok mu nije uspjelo - u. shvatiti stvar staleža, te je cijeli zem. red preraden po njegovoj želji.

God. 1549. odobri i sabor novi zakon pod naslovom „Prava i zem. red kra. ljevine Češke“. Kako se iz rečenoga razabire, glavna je bila svrha novomu zakoniku, da se umnože i utvrde kr. prava, a uz to htjelo se izvršiti i su. stavniji zbornik nego li je bio Vladislavov zem. red. Sadržaj Ferdinand. dovog zem. reda tiče se svih grana prava. Još za Ferdinanda preduzeta je revizija novog zem. reda, ali tek po njegovoj smrti proglašen je g. 1564. novi zakon, kojim se htjelo polučiti neko ravnovesje među kraljevskim i staleškim pravima, ali bez uspjeha. Nijedna stranka nije bila rado. voljna s onim pravima, što ih joj odnjemlje novi zakonik. Kako se od g. 1583. radi opet oko novoga kodeksa, ali tečajem ove periode nije do. slo do uvedenja novih zakona. - Zem. redovi (zakonici) stvoreni posli. je Vladislavovog reda usavršuju se sve to više u formalnom pogledu. Raznija privilegija, saborski zaključci, opće osude zem. suda stariju se u njima u sistavnu cjelinu i to tako, da prvo mjesto zauzimaju dr. zavnopravni propisi, slijedi procesualno pravo i pravo zem. dasaka, a zatim privatno i kazneno kazneno pravo. Nijedan od tih zem. redo. va ne iscrpljuje potpuno sav materijal zem. prava, pa su zato uz nje vrijedila uvijek i druga vrsta zem. prava. - Ne spada u ova peri. odu, ali neka bude spomenuto za karakteristiku daljnjeg pravnog raz. voja u Češkoj, da je Ferdinand II. g. 1627. oktroirao kraljevini Češkoj no. vi zem. red, koji stoji na državo-pravnom stanovištu, da je kraljevi. na inre belli izgubila ova svoja prava i slobostine. U kralja osvjetelja da je dakle neograničena vlast, a staležima da pripadaju samo prava, koja će im kralj milostivo priznati. Oktroirani red bitno mijenja i sta. ro zem. privatno i procesualno pravo recipirajući mnogo općeg prava, a ipak manje u području privatnog prava nego li u procesu.

§ 10. Gradska prava.

Dva gradska općina u Češkoj bila je njezakita zasebna u sub.

urbis Pragensis, kojoj su Vratislav II. i Sobjeslav II. podijelili navedena među
velima prve periode privilegija. Grad je za kralja Václava I. utemelje-
no i sagraćeno Staro praško mjesto, priklapjen mu je dio one starije grad-
ske općine. Novi grad obdaren je prigodom utemeljenja mnogo opširnijom
autonomijom negoli ju je imala ona prva njemačka naselbina. Svein-
vala se vijest, da staro praško mjesto, poslije glavni grad kraljevine, uteme-
ljen s pravom njem. grada Nürnberga. Od početka upravljanu Pragom
posebne oblasti, posebni sudac, koji je visio u opsegu gradskom sudbeni i u
pravnu vlast. Općinari biraju vijećnike, koji sudjeluju u sudstvu i upravi
i jednoga ili više pisara. Pisar obavlja pisarske poslove općine. Građani
su slobodni ljudi i ne nose terete osim stalno određena podavanja kralju.

Do tom primjeru utemeljiju se u XIII. vijeku gradovi u češkoj u veli-
kom broju. Bio je to glavni financijski potkovat čeških vladara, koji je
uspio i dobro poslužio kr. vlasti i češkoj državi, kojoj je nad slabe central-
ne vlasti prijeto rasulo. Utemeljivanjem gradova množili su se znat-
no kr. dohoci, a i drukčije dobili su u građanskom staležu snažnu potpo-
ru u borbi protiv plemstva. Uz vladara utemeljiju gradove duhovna
i svjetovna vlastela. Razlikuju se gradovi prema tomu, za čijoj je zemlji
grad utemeljen: biskupski gradovi, vlastelinski, gospodski (Herrenstadt),
monastirski gradovi i drugih duhov. korporacija i gradovi niže svjetov-
ne vlastele. — Kraljevski gradovi uživali su najodličniji položaj. Bi-
li su izuzeti ispod vlasti redovitih oblasti i podvrgnuti kr. podkomornic-
ku. Neki od tih gradova bili su izuzeti i od vlasti podkomornika n. pr.
Staro i Novo praško mjesto i podvrgnuti u sudbenosti i upravi neposredno
kralju. — Ugrozna većina stanovnika novih gradova je ~~na~~ porije-
tla. Usljed prenapučenosti južnih i sjevernih krajeva Njemačke drža-
ve, te pravne nesigurnosti za interregna stala se množina naroda seli-
ti na istok, pa se češka vlada i druge vlasti poslužise tom zgodom i ute-
meljiju gradove s njemačkim doseljenicima. Do primjeru stare njemač-
ke naselbine in suburbio pragensi izvanzimaju češki vladari i nove nase-
ljenike od općeg zem. prava, te im dozvoljiju živjeti po pravu onoga
kraja, otkud su došli. To je razlog, da se pravo čeških gradova dijeli
već izvorno u dvije skupine, koje se bitno razlikuju:

- 1) Gradove južne i srednje Češke (Praško Staro mjesto, Kutna gora,
Plzeň) - utemeljiju doseljenici bavarškog i frančakog plemena. Prava
tih gradova izvorno su suglasna s pravom njemačkih, austrijskih i fran-
čakih gradova: Nürnberga, Regensburga, Beča i Glave.
- 2) Gradovi sjeverne Češke (Litomerice, Melnik, Kr. Gradec i dr.) uteme-
ljeni su naseljenjem saksunskih plemena, koja su donijela saksunsko
građsko pravo. ^{gradova: Magdeburga i Halle, te se pravo sjevernih čeških gradova}
nastaje razvoja u svezu s većinom njemačkih gradovi-
ma. Njemačka građanska prava južnog porijekla bila su već, kad su u
Češkin uvedena, mnogo razvijenija od prava saksunškoga, te su se raz-
vijala i u Češkoj pod utjecajem rim. i kanonskog prava, a djelomice i
češkog zem. prava s te više neovisno od njemačkog svog izvora tako, da

x) Citaj: ... građsko pravo gradova: Magdeburga i Halle, te se pravo sjevernih čeških gradova i

se već poslije husitskih ratova zove češkim gradskim pravom. Nasuprot pra-
vo sjevernih gradova, bolje reknući; magdeburško građsko pravo držalo se
čistavo starih pravnih načela osnovanih na Saksunskom zrcalu. U Češkoj
se ovo pastase dva međusobno bitno različita pravna sustava, pa je došlo do
borbe, koja se koncem ove periode svršava pobjedom praškog građskog pra-
va tako, da je magdeburško građsko pravo istisnuto iz čeških gradova.

Prava građska svake od tih dviju skupina bila su međusobno vrlo pro-
na, nu zato je ipak vladao u češkom gradskom pravu silan partikulari-
zam. Uzroka je to posljedica autonomije gradskih općina. Svaki građima-
o je posebna privilegija, statuta i sudbeni praksu. Bilo je ipak i faktova
jedinstva čeških građskih prava. Tu je prvi kralj, koji je s činovnicima provo-
dio jedinstvo u svim kraljevskim gradovima. Uzroka je okolnost, da su se
u svakoj od tih dviju skupina razvili neki krugovi gradova oko jednoga
grada kao središta. Gradovi skupine srednje i južne Češke imali su 3 sre-
dišta: Glavni, Staro praško mjesto i Nürnberg, a tri matice imali su i
gradovi sjeverne Češke i to: Litomerice, Kr. Gradec i Malo praško mjesto.
Građski sudovi matice dobili su sudbenost u visoj instanciji svaki za
gradove svoga kruga, pa su s toga vrela matice grada uživale velikuju
gled u filialnim gradovima, te su se u njima i širila u formi običaja,
statuta, suda, prakse u pravu i pravnih knjiga. Ove su okolnosti mno-
go doprinijele ujedinjenju građskih prava u svakom od tih nižih kru-
gova. Uz izvornu srodnost doprinijelo je mnogo ujedinjenju građskih
prava u srednjoj i južnoj Češkoj to, što je u Pragu i gradovima srednje
i južne Češke služilo kao vrela Saksunsko zrcalo nadopunjeno nekim spis-
ma s pravu praškom i njumberškom, a služila je i pravna knjiga ber-
skog pisara Ivana od g. 1353. Uzroka je, da su se u istoj skupini grado-
va širili nazori rimsko-kanonskog prava, osobito u području procesnal-
nog prava. U drugoj skupini, u gradovima sjeverne Češke služilo je ka-
o subsidiarno vrela magdeburško pravo (das sächsische Weichbildrecht)
i knjiga „Distinkcije magdeburškog prava“. Prevladala je pravna nez-
vjesnost u gradovima, kad su stali viši staleži gradovima poricati va-
ljano stečena građska prava, pa se osjeti potreba zbornika zajedničkog
građskog prava, koji bi vrijedio za sve gradove i bio stampom publi-
čan, da namogne svaki državljanin doznati, kakvo pravo vrijedi u
gradu. — Ferdinand I. pošte za kodifikacijom građskih prava, a-
li nije uspio, nego je polovicom 16. vijeka znatno sgraničio građsko
autonomiju, te postavio za sve gradove jedno apelatonsko sudiste u Pragu,
koje je mnogo doprinijelo ujedinjenju građskih prava na osnov općeg
rimskog prava i svom srodnog praškog (statutarnog) građskog prava.

God 1569. predložise češki gradovi Maksimilijanu II. na potvrđuju
zbornik građskog prava, što ga je izradio građski kancelar jurista Pavla
Kristijan Kolbit pod naslovom „Građska prava kraljevine Češke“. Daje
gradovima znatnu autonomiju; ustanove procesualno-pravne, privat-
ne i kazneno-pravne sripljene su iz rim. prava većinom, datin iz statu-
ta praškog i češkog zem. prava. Vrijedio je to djelo, a sjeća mnogo na

Viktorina ze Ushreda. Nego Litomerice se ne htjedose odreci starih pravi-
legija i saksonskog gradskog prava, te predlozise kralju posebni zbornik:
"Ekstrakt glavnijih artikula prava saksonskog ili magdeburiskog". Pri-
volom kralja i sabora izade g. 1579. Goldinov zbornik stampom. Isto
su ostali bezuspješni spetovni pokusi, da se Litomerice sklonu dragovolj-
no prihvatiti zbornik, zaključi g. 1610. sabor, da ima gradsko pravo Gol-
dinovo vrijediti kao jedan zakon za sve gradske sudove u kraljevini.

Tim je koncem sve periode dovršen proces ujedinjenja čeških gradskih
prava i to tako, da je legislativa prihvatila Goldinov zbornik, koji je
maturo recipirao ustanove rimskoga kanonskoga prava.

Hrvatska pravna povjest.

(Ovo po P^{ru} Mauroviću.)

Zadaca je pravne povjesti u opće, da ispita historijsko pravo i da ga
mnoštvenom prikaze. To vrijedi i za hrv. pravnu povjest, no ona se kao ni
bugarska ni srpska ne može danas još sustavno prikazati. Literatura je
dosta znatna, a bavi se poglavito izdavanjem i ispitivanjem vrela hrv.
pravne povjesti.

a.) §1. Uvod i Literatura.

Hrvatska je pravna povjest vrlo slabo obradena. Možemo govoriti
tek o početima rada na tom polju. U sljedećem prikazujemo sličnu
dosadašnjega rada o hrv. pravnoj povjesti, na kako je mišdan predu-
vjet napretka u tom području, da bude u valjanim izdanjima publi-
cirano dovoljno materijala, govorit ćemo najprije o izdanjima izvora,
a zatim o ostalom literarnom radu.

1.) Publikacija vrelâ.

Pred očima su nam dakako poglavito glavna vrela pravne povjesti,
a to su: pisane pravne ustanove, i to zakoni, statuti, zatim javne i pri-
vatne isprave o pravnim poslovima, codices, u koje su upisivali prepise
isprava, ubarija, a i pravni običaji, u kojima su često sačinavana vrlo
stara pravna pravila, ali morat ćemo se obavrijeti i na opća ^{historijska} pravna
vrela, u kojima će također prav. historik naći podataka o hist. razvit-
ku prava (o našega gledišta možemo ih nazvati nazrednim vrelâ-
lima prav. povjesti n.pr. snali, kronike, izvješća poslanika i t.d.) -

A.) Domaca izdanja pravnih vrelâ prije prijeporoda naše literatu-
re u prvaj polovici 19. stoljeća i starije publikacije izvan domovine.

- 1.) Vec od 16. st. stampaju se statuti naših dalmatinskih gradova i to
većinom u Mletcima: - 1.) Statuta Dalmatium omnibus reforma-
tionibus Venetiis 1564. - 2.) Uolumen statutorum reformatarum ci-
vitatis Sibenice Venetiis 1680. - 3.) Statuta in archie Corculae g 1614.
1643. i 93. izšla su dva sveska novoga izdanja. - 4.) Statuta civitatis
Legum et reformationum

ovo manje od

sta

+ yadorhina

Lotari - Venetiis 1616. i 1715. - 7.) Statuta communitatis Lotari
1637. i Ven. 1643. - 6.) Statuta municipalia comitatus Braci
1656. - Iz 18. vijeka navodimo: Albozije Pisane: Statuta
et reformationes civitatis Trogurii - Epitome del privilegio di
Makaraska, Primorje e Ragusa, Venezia 1794.; te su knjige
danas bibliograf. rijetkost.

7 Craine

II.) Što se drugih vrsti prav. spomenika, a najpose isprava ta-
ke, to mi je istaknuti, da ih nalazimo mnogo stampanih u
hist. radnjama počevši od 17. st. Najprije navodimo dva djela
hrv. povjesti: - a) Joana Lucica: De regno Croat. et Dalmat., li-
ber 6 (Prvi put u Amsterdamu 1668., drugi put u Schragstners-
vom djelu: Scriptores rerum Hungaricarum u 3 sveska 1746.)
i Memoriae historicae de Trogurio 1674. Lucic je marljivi sabirac
isprava i drugih vrela, a pomagahu mu i prijatelji, koji
mu slahu prepise iz zadarskoga i zagr. arhiva, a prepise lis-
tina bisk. zagrebačke iz 13. st. priopćio mu je Rafael Levaković.
Lucic je nastojao u svojim djelima priopćiti što više listina, pa i
nalazimo u njem stampane što u cijelosti, što u izvacima, pa
i fragmente listina u velikom broju. - b) Mnogo je isprava
stampano u Farlatijevom djelu: "Illyricum sacrum" u 8 sv. - 1. sve
zak stampan 1751., 6. 7. i 8. sv. su bibliograf. rijetkost. Arkvena
je to povjest Ilirika po biskupijama (nadbiskupije solunske, kao
nije spljetske) i njezinih podniznica, zatim biskupije zadar-
ske i zagreb, ali se obazire na političku i kulturnu povjest.
Autori ovoga djela (poceo Rincepatti, nastavio Malatti, a
dovršio Coletti) služili su se Lucicevim materijalom, ali su
ga umnožili. Kupljali su po suda marljivo vrela, a poma-
gali su ^{u tom} izvadašno jezuite. U Lucica i Farlatija nalazimo
kako rekoh, mnogo naših isprava, ali su dvije velike ma-
ne njihovih edicija 1.) mnoge isprave nisu u cijelosti priop-
ćene i 2.) nijedna nije vjerno priopćena. - c) Stampane hrv.
isprave što u cijelosti, što fragmentarno nalazimo u djelima
Kranjčâ: 7. Adama Krjelica: "Historiarum cathedralis ec-
clesiae zagradiensis pars I. i "de regno Croat. Dal. et Slav. no-
titiarum praeliminares" i u djelu Stjepana Katona: "Histo-
ria critica regum Hungariae". - Krjelic i Katona uzimali
su isprave iz navedenih djela Lucicevih, te iz Farlatija. -
Neka bude još spomenuto djelo Martina Kovačica: "Vestigia
comitiorum" i "Supplementum ad vestigia". Ovdje je Kova-
čic publicirao skupljene vijesti, što se odnose na mj. sabore. Na-
ći ćemo tu i sab. zaključke, kojima nema ni traga in cor-
pore iuris Hungarici. Nesto malo vijesti naći ćemo i o hrv.
zakonima. Prvi veliki sistematični zbornik diplomata, u ko-
jem nalazimo naših isprava, jest Feyer Georgius: Codex di-
plomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis. Budim 1829-
1835. - Feyer je uzimao iz Lucica i Farlatija, a služio se i

+ Kanonika

= Za
pribilježit
ostavljen je
P^{com}
nitoli
Brachia

Schwand
Kerovan

7 Solinske

Riceputi
Farlati

B.) Izdavanja pravnih vrela počim od prve polovice 19. vijeka.

U prvoj polovici 19. stoljeća stalo se i u nas svjedočiti sve više, da treba proučavati prav. prošlost naroda. Izdaju se u tu svrhu razni prav. spomenici u Dubrovniku, Pravdopisni u Kukuljevićevom arhivu za povjest jugoslavensku. — Znamenit na predak polučen je na polju izdavanja hist. vrela trudom Dr. Kukuljevića Gakcinškoga, koji se dade na posao, da skuplja i u posebnim zbornicima izda vrela za hrv. historiju, pa nam je pružio dvije velike kolekcije. Nego prije treba da navedemo zbirke, koje su starije od Kukuljevićeva zbornika. Osobito radi dubr. isprava moramo navesti dr. Miklosića: Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosniae et Ragusae — +
 Beč 1858. i zbornik kneza ^{Spomenici srpski} Mede Pucića 1395.-1423. u dva sveska (1. sv. g. 1858., 2. sv. g. 1863.) — Zbirka Jukićeva sadržava veći nom pisma dubr. vlade knezovima, despotima, svp. kraljevima, te bosanskim i primorskim, ali ima u njoj i isprava o prav. poslovinama. Uvodu nahazimo zanimljivih članaka, napose: Historija dubrovačka koncem 14. i 1. četvrti 15. st., članak o dubr. novcu, pregled ustrojstva dubr. republike, za klijenci velikog i malog vijeka po Rusu Kristoforovicu, koji je bio dubr. scriba Slavicus ili cancellarius de litteris Slavicis. U dodatku zbirke imamo zakone o Srbima, zakone o dubr. novcu. — Kukuljević je priredio sljedeća dva zbornika, vrela znamenitost za pravnu povjest: Statuta regni Cr., Slav. et Dalmatiae. U predgovoru istice Kukuljević svrhu zbirke, da prvi narodu skupljena vrela, da bude moguće proučavati hist. temelje ustavnih prava sve kraljevine. Zbirka sastoji od 3 dijela: — a) pars prima: Privilegia et libertates regni Croatiae, Slav. et Dalmatiae. Sadržava listine od 1792-1790, za koje je Kukuljević držao, da su važnije za dokaz i razjašnjenje hist. prava kraljevine; — b) pars secunda: Articuli et constitutiones dietarum seu generalium congregationum regni Cr. Slav. et Dalm. Ne sadržava ni postojeća vrela hrv. sabora, koja su bila hrv. poznata, već samo takva, za koja je držao, da su važnija prema svrsi, koja mu je bila pred očima; — c) pars tertia: Constitutiones regnum Croatiae, Slavoniam et Dalmatiam spectantes ex corpore iuris Hung. exceptae. Sve su te knjige izašle 1862. g. — 2.) Drugi je Kukuljevićev zbornik: Monumenta hist. Slavorum meridionalium. — Dijeli se: — a) acta Croatiae: zbirka listina (inade i nešto napisa na hrvatska i crkvena i t. d.), veći nom privatne isprave o prav. poslovinama, ali ima i sudackih rješidaba, — sve je to većim dijelom glagolicom pisano. Publicirani ti spomenici idu od 12.-16. st. Ogromna ve-

9 832

x) Mede Pucića: Srpski spomenici, 1395.-1423. g.

ina pripada 15. i 16. st. Vrlo je to vrijedan materijal za povjest privatnoga prava (Zagreb, 1863.) — 2.) Index diplom. regni Cr. Slav. et Dalm. pars prima listine do 1102. (g. 1874.) — 3.) Index diplom. regni Croatiae, Slav. et Dalm. pars II. listine od 1102.-1200. (g. 1875.) — Krčki je svjetlo kodexa diplom. u radu akademije knjiga 27. Zabljudak kritike glasi: Kukuljeviću ne će nitko poreći zaslugâ, što ih je stekao izdavanjem listina, ali valja priznati, da je tek prokrio put sretnijim nasljednicima u tom poslu, jer izdavanje hrv. nije potpuno uredeno prema zahtjevima diplomatike i paleografije. Od hrv. publikacija navodimo: „Regesta documentorum regni Cr. Slav. et Dalm. saeculi XIII. t. j. kratki izvaci listina, koje su već gdje-gdje štampane ili ih je autor našao u rukopisu. Regesta su štampana u Starinama, što ih izdaje akademija u posebnom tisku 1896. Nadalje navodimo svdže Thainerova „Vetera monumenta Slavorum meridionalium“ u 2 sveska: 1. sv. g. 1863. 2. sv. g. 1875. — To je zbirka većinom još neizdanih isprava iz vaticanškoga arhiva, a pripadaju vremenu 1725.-1800. On je materijal osobito za crkv. pravnu povjest: za povjest crkv. prava u južnoslov. zemljama. Prehazimo na rad naše akademije s predmetu, kojim nam se svdže baviti. Prije svega dvije velike kolekcije: I.) Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium — II.) Monumenta historico-juridica Slav. merid. Najviše nas zanima ova druga zbirka, ali treba da se osvrnemo i na prvu „Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium“ počela je izaći 1868., te je do sada 29 volumina izašlo. On sve kodifikacije navodim, što drim, da je o pravno-povjesnoj gledišta znamenitije. — 1.) Listine od novejnj južnog Slavenstva i mletačke republike priredio Dr. me Ljubić, obuhvaćaju vrijeme od 960.-1469. — To je zbirka od velike znamenitosti za hrv. povjest, zatim za Bosnu i Srbiju, osobito za povjest kulturnih prilika. — 2.) Commissiones et relationes Venetae, sabras Ljubić. Commissiones su napuci, što ih je mlet. vlada običavala izdavati osobama, kojima je povjerila kakvu službu. Opisno bi se tu razlagalo, kakomora dotičnik vršiti službu, koja su mu prava. Štad je funkcionar vršio službu, morao je posnijeti izvješće, kako mu je obavio. Izvješća su morali podnašati poslanici, pa i ci govornici u provincijama, gubernatori, kad im bi minulo službeno vrijeme. Vladi je bilo do toga, da joj dotični činovnik vjerno i istinito referira o preliškama u kraju, gdje je vršio službu, da inade svoju politiku urediti. Već od tada je jasno da su commiss. et rel. Ven., o osobito ove potonje od neprocjenive vrijednosti za izučavanje političkih i kulturnih prilika onih zemalja i vremena, kojih se tiču. Već nam stao se zani-

1275

mati niemi svijet za te "Relationes Venetae", pa se već od konca 16. st. i stampaju. Ističemo, da je Nikola Tomaseo izdao 1838. u Parizu 3 sv. otkr. relacija mlet. poslanika o franc. pri- likama. Profesor Gime Ljubić skupio je u mlet. arhivima, a i u privatnikâ do 400 relacija, što se tiču Dalmacije. Laksje je bilo skupiti commissiones, jer ih je vlada bilježila u posebne knjige, pa su pohranjene u mlet. arhivu počevši od 13. st. U Ljubicevoj su zbirci izdane comiss. i real. od 1433. - 1571. U tim relacijama naći će historik, a napose kulturni i pravni historik vrlo dragocijenih podataka. — 3.) "Documenta historiae Croatiae periodum antiquum illustrantia", priredio R. Rački. Ova zbirka sadržava sva documenta, što ih je izdavao mogao skupiti za najstariju periodu hrv. povjesti do konca 11. st. Prvi dio sadržava acta t. j. diplomata i druge isprave, javne i privatne o pravnim poslovima. Drugi dio sadržava rescripta et synodalia. Treći dio sadržaje excerpta e scriptoribus, sve je to strogo historički, kako to danas zna- most iziskuje. Ova zbirka čini se svršnim prvi dio, "Lectio- nis diplomatice" Ivana Hukljevića. — 4.) "Libri reformati- onum". Ovdje su publicirane knjige, u koje su sabijeni sa- ključici kojega od 3 dubrov. vijeća (consilium minus, consili- um rogatorum, cons. minus) 1301. - 1396.

III. Monumenta hist. urv. Slav. merid. — Dr. Baltazar Bogi- sic podnio je već 1867. jugo-slav. akademiji prijedlog, kako bi se valjalo postarati za izdavanje spomenika pisanoga prava juž- nih Slavena, pa je akad. istomu prav. historiku predložila, da sastavi prije svega bibliografski prijezled svih poznatih mu pravnih izvora na slav. jugu. Bogisic je djelomice riješio za- datu svojim djelom: Pisani zakoni na slav. jugu. — I.) Za- koni izdani napisom zakonodavnom vlasti u samostalnim državama 1872. Bogisic opisanje u tom svesku poznati mu rad rukopisni i stampani materijal zakonalt. j. pravila izda- nih napisom zakonodavnom vlasti redom: Bugarske, Srbi- je, Bosne, Hume, Kete, Dubrovnikâ, Poljica i Hrvatske. Bibli- ograf. je to nacrt, ali će i inače dobro doći onome, koji traži pr- ve uputu u historiji prava južnih Slavena. Napose odličanak 8. Hrv. vrlo je poučan za hist. hrv. legislative. To je jedini sve- zak, koji je izasao od Bogisicovih pisanih zakona. Akad. ko- lekcija "Monum. hist. urv. Slav. merid" počela je tek g. 1877. iz- laziti, a izaslo je 7 volumina.

- 1.) Statuta et leges civitatis *Herulae*, priredio Dr. Kanel 1877.
- 2.) Statuta et leges civitatis *Trabati*, Kanel.
- 3.) Statuta et leges civitatis *Buduae, Scardone et insulae Les-* ~~sa~~ *sa*, profesor Gime Ljubić g. 1882.
- 4.) Statuta lingua Croatiae conscripta: — a) Vinodolski za-

kritički
hist.-pravna

kon - Rački; — b.) Poljski statut - Jagić; — c.) Statut *Urbanj-* *ski* i donekle svega — d.) *Kri. stoka* — Dr. Lincić i Rački; — e.) *Statut kastrovski* - Rački; — f.) *Statut vesprinski* - Rački; — g.) *Statut trnacki* - Rački. —

5.) "Urbania lingua Croatiae conscripta", priredio Rade Lo- pasic 1894. U tom je svesku publicirano 13 hrv. urbana (to su po- pisi pravnih prilika među vlastelinom i kmetovima, napose popis dužnosti podanika prema vlastelinu na pojedinim vla- stelinovima). Dodana je 31 listina, koje se također tiču urb. prilika. Ivi ti spomenici pripadaju u vremenu od 2. četvrti 15. do konca 17. st. — Rade je Lopasic sakupio što u priv., što u jav- nim arhivima lijepi broj urbana iz hrv. krajeva. U svom su svesku pripisani urbani pisani hrv. jezikom, činevši jedini du- ~~broj~~, koji je pisan latinski. Sabrane ovdje urbare možemo — u dvije grupe dijeliti: ili na urbare u užem smislu, koji do- nose opć. ustanove o odnosajima kmetova prema vlastelin- stvu, o dužnostima prema vlastelinu. Takav je u zbirci zakon- vlaški 1436., urbar knjeza Blagaja 1453., marljanski 1609. i 1653., trpatski 1610. i donekle i grizanjski od 1554. Ili su t. zv. registri, u kojima se opisuju vlastelinstva po mjestima i selima, pa se redom poselima i poimence navode kmetovi, te biljezi dužnost svakoga pojedinca. Urbani spadaju među glavna vrela prav- ne povjesti t. j. to su pravni spomenici u užem smislu riječi. Razumije se, da su vrlo znameniti i za hist. drugih granca: narodnoga života, osobito za povjest narodno-gosp. prilika i za kult. povjest u opće. Lopasiceva je zbirka vrlo zgodno urede- na: svaki je urbar popraćen hist. uvodom, a tekstovima su dodane spaskke. Lopasic je mnogo godina marljivo studira- o stvaru našu topografiju: povjest gospod. rodova, pa je mno- go zanimiva i vrijedna ovdje sabijeno.

6.) Acta Croatiae 1100. - 1499. Dr. Duro Jurmin. Ovim se spisom popunjuje Hukljević "acta" materijalom, što ga je skupio Huk. poslije izdanja svojih "acta" i Rade Lopasice. Nadalje se ispravljaju pogriješke Huk. izdanja, a glag. se spomenici pripisuju u cir. transkripciji. Ivi svezak stize do 1499. Sadr- žaje prvu potovicu Huk. zbirke i preko 100 novih komada. Ili su to isključivo isprave o prav. poslovima, već ima i drugih spo- menika, napisâ i bilježaka.

7.) Statuta confraternitatum et corporationum Ragusina- rum (13. - 17.) (1. sv.) Priredio Rosta Vejnović. Autor se bavi već dugo studijem ustavnoga ustrojstva dubr. republike, pa je skupio i taj materijal za ilustriranje odnosa između crkve i drž. vlasti u Dubrovniku. Glavna je svrha tih bratovština mo- nihanje relig. života, te izvršivanje kršć. dužnosti oko bolesni- ka, pokojnika i t. d. Kako nam izdana statuta dokazuju dje-

lovale su te bratovštine ipak u isto svjetov. prav. području. To mnogim statutima pripada starijinstvu bratovštine u starovitim granama civil. i krim. jurisdikcije nad članovima. Neke su bratovštine visile i važne agende u području javne prav. tako je bratovšt. sv. Marije vijula mjesno redovstvo, osobito glede čuveža. Društvoje su došle pojedine bratovštine do sobite vavnosti u javnom životu Dubrovnika. Osobito se istice bratovština dubrov. popova sv. Petra in cathedra Antiochensi (temelj. koncem 14. st.). Uređen a vjesto sastavljenim Statutom, je imao svoji imetak razvila se od bratovštine znatna sila. Nije svećenstvo organizirano ovom bratovštinom bari se donekle napjelo za obranu svojih povlastica i proti samoj arcebiskupiji. Statuta dubrov. knez. znamenito su vrlo za hist. crkv. života, pa u opće društ. prilika u Dubrovniku od 13. - 18. st., ali nisu neposredno bez znamenitosti za pravnu historiju.

Toliko o velikim akad. zbirkama hist. vrela, koje nas najviše zanimaju. Budi još spomenuto, da i u "Starinama" nalazimo publicirane pojedine pravne spomenike, a drugih vrela zanimivih za prav. povjest. Nadovezujemo ovdje, da isto vrijedi za "Vijesnik kat. hrv. i slav. zemalj. arhiva" i za "Vijesnik arheološkoga društva", što ga uređuje dr. Brunsmid. Sto je znamenite za nas, publicirano je u "Starinama" i u spomenutim vijesnicima. O tom kasnije na odgovarajućem mjestu.

Navodimo još dvije velike zbirke Dr. Thalcicea, jednoga od najplodnijih književnika na tom polju, koje nam je pred očima.

1.) Monumenta historica episcopatus Ragrabienis 1. sv. 1873. sadržaje spomenike iz 12. i 13. st.; osim nekoliko drugih kama pta-sve, same javne i priv. isprave iz arhiva biskupije zagreb. biske. Sadavaču su služile originalne isprave recentoga arhiva i tri stare knjige u arhivu u prijepisu. U predgovoru zamina nas kratka historija arhiva kaptola zagreb., koji je od početka 13. st. fungirao kao locus credibilis; 2.) sv. Monumenta 1874. sadržava cijeli navedeni liber aelavatus, Kaptolski je to statut sastavljen g. 1352.-54., na osnovu starijega statuta 1344. Uva su statuta, kako izvodi Thalcici, djelo Ivana, arcidjškona gorickoga. Ovo je vrlo dragocijeni spomenik za kulturu, a naročito za pravnu hrv. historiju. Govori se tu o pravima, dohoci, ma i običajima cijeloga kaptola kao jurist. osobe, o kapt. sudovima, dužnostima podanika, o predijalistima, pravima pojedinih kanonika, dostojanstvu kaptola, končno listine i povelje pona velikaša i kraljeva, koji su kaptol darivali slobodnostima. U predgovoru poga sveska naveduje Thalcici život i rad Ivana, arcidjškona gorickoga, koji je bio dobar pravnik, pa ga je djelo kaptol upotrebljavao u prav. poslovima. Još je mnogo episezije

Thalciceo, Monumenta hist. liberae civitatis Ragrabiae, zbirka sredovječnih spomenika Zagreba. Do sada je izaslo ~~to~~ osma sveska većinom isprave o pravnim poslovima, a ima i listova, službenih izvjesia, biljezaka i t. d. Gvaki svezak ima razne dodatke. Isticemo statut prebendarškoga zbora prvost. crkve do dan trećemu svesku. ~~Ima~~ svesava jedan dio zagreb. sredovječnih spomenika t. j. listine. U uvodu svakog sveska prikazuje Thalcici prošlost grada (sl. kr. grada, biskup. i kapt.) na osnovu sahranoga materijala, osobito nutornje kulturne prilike. Treba da ovdje navedemo neke zbornike, hist. spomenike madžarske akademije, kojima se dopunjuju navedene zbirke. 1.) Quotus Venzel: Codex diplomaticus arpadianus continuatus, popunjuje je Feyérov codex za otpad. doba. - 2.) Magy. Jure: Codex diplomaticus Andegavensis, opsiše vladanje Karla Roberta i Ljnd. Vel. (Ove zbornike akad. popunjuje još codex dijel: Licsy do g. 1439. i codex dipl. patrius.) - 3.) Monumenta communitalia regni Hungariae do 1879. izaslo u 11 sv. Taborška snto acta od 1525. - 1606. - Ixa mat. dolaze u posebnim odlomcima hrv. acta communitalia, ali su mnoga lošije izdana od madžarskih. - Od druge polovice 19. stolj. stav se i slav. uceni svijet izvan naše domovine življe zanimati za hrv. pravne spomenike. Imamo ruskih i čeških izdanja naših spomenika. O tom, kad bude govora o pojedinim spomenicima, nego već ovdje navodimo Hermenetista Jirečka: "Good zakon, nivo slovanstkih" Prag 1880. To je zbirka najznamenitijih prav. spomenika svih slav. naroda. Od hrv. vrstio je svamog rečeh slav. zakon, vinod. statut, poljički i više zadružnih zakona iz novijeg doba. Treba još navesti zbirku varšavskoga profesora Makuseva: "Monum. historica Slavorum merid. vicinarumque populorum" 1. sv. u Varšavi 1874., 2. u Biogradu 1882. Makusev je ovdje publicirao hist. spomenike južnih Slavena iz arhiva i biblioteka tal. gradova. Mnogo je tu materijala za razjašnjenje trg. ovisnija Dalmacije i hrv. primorja prema mlet. gradovima, napose: Trijuni, Tisi, Trenzzi. - Napise se spomenika tiče Dubrovnika, Adra i Terija. Zanimive je podatke skupio Makusev o slov. naseljenicima iz Dalmacije, hrv. primorja, pa i koptene Hrv. u ankonškoj marci. Osobito je prvi svezak pomno obratjen. U uvodu, kojima popunjuje pojedine odlomke toga sveska, govori često dosta spazino o prilikaama, kojih se tiču navedeni spomenici. Tako u uvodu ankonških spomenika je cijeli članak o ankonškoj marci; 2.) svezak zbirke nema nikakvoga aparata, već priopćuje npravo spomenike. Spomenici Makuseve zbirke pripadaju 14. do inclusive 17. st. Neki su i stariji.

Toliko o dosadanjem radu oko pisanih historijskih, a na

Thalcici se veskom
u slijede
ca 4 sveska
publikovani
su knjige
sudbenih po
giva i pre
suda do
god. 1480.

Monumenta

x Ancona

pose isanih prav. spomenika. Nego kako hist. u spis, tako i
 pravna historija nije ograničena samo na pisana prava. Tra-
 dicija u narodu često pomaže prav. historiku, da rasvijetli
 davnu prošlost, a osobito služe pravni običaji naroda, jer su
 takovim običajima često sačuvana pravna načela iz dav-
 nih vremena. U nas je prvi Bogišić istaknuo i razložio važ-
 nost postojećih pravnih običaja slav. plemena za historiju, a
 narodnih prava. U znamenitom svom članku "O važnosti
 sakupljanja narodnih običaja kod južnih Slavena, te nježno
 u sistemat. raspravi prikazuje postojeće nar. običaje u Slovena,
 što ih je skupio iz knjiga ili neposredno u narodu. Bogišić
 je htio raspravom pobuditi na skupljanje običaja, pa je našlo
 odziva. Iste g. publicirao je u "Književniku" naputak o skup-
 ljanju nar. običaja, koji sadržuje 377. sist. grupiranih pita-
 nja iz svih grana prava. Jedva što je utemeljen, razve se i
 Akademija za Bogišićev pothvat, pa malaximo do 1872. u "Ra-
 du" 4 njegova izvješća o stanju toga pothvata. God. 1874. izda-
 de akad. zbornik nar. pravnih običaja u južnih Slavena (osno-
 vas, skupio i uredio Dr Bogišić). Iz razmišljiva uvoda toga
 znamenitoga djela navodimo, što se tiče napose prav. histori-
 je. Po Bogišićevom mišljenju ne može biti govora o pragm.
 prav. historiji, dok se ignorira narod. običaj. Nepoznavanje o-
 bičajnoga prava glavnim je uzrokom, da pravni historici če-
 sto prikazuju, da je vrijedilo kao pravo ono, što su našli u
 pisanim vrelima, prem se nije održavalo u prav. životu.
 Upozornje na to, da bez izučavanja narod. prav. običaja ne-
 ma prave koristi u pravoslavlju kod komparativne metode,
 koja je toliko naprijedila, drugje grane znanosti. Sam je
 zbornik uredio Bogišić držeći glavnog pravila, da predade,
 koliko je samo moguće, materijal u formi, u kojoj ga je
 primio. Predom za svakim pitanjem, kako slijede u naput-
 ku, navode se odgovori, koje je dobio, te označuje kraj, za
 koji se odgovara, a u navodu su nabrojene osobe, koje odgovor-
 naju. Bogišićev je zbornik primljen u učenom svijetu hwa-
 lom, no našlo se ipak kritika, koji su isticali mane djela.
 (Gammel rad br. 33). Bogišićev odgovor, Srijet 1877. Osobi-
 to ruski prof. Leontović, koji ga je potpuno osudio. I mi drži-
 mo, da to djelo ima svojih mana, ali to je najbolje moćao i
 sam Bogišić. On nam istice u predgovoru, da ne će biti
 sve čista pjesnica, da ima i protuslovlja među odgovorima
 i glede pitanja priznaje sam veliko siromaštvo prema ne-
 preglednoj masi društ. odnosa i najprimut. naroda. On
 sam istice, da će trebati sve ispravljati i popunjavati. Ne-
 go držimo, da su ti nedostaci djelomice takovi, da nije ni
 moglo bez njih izaci prvo u nas djelo te vrsti. Što se prige-

*) U retku 8. gore ima biti: napose za historiju narodnih prava.

+ druge

vara zborniku, ili nije opravdano, ili nije odlučno za namenu
 vrijednost zbornika.

II.) Literarna obrativanja hrvatske pravne

povjesti.

Kako je spomenuto, možemo govoriti tek o počecima litrada
 na polju hrv. prav. povjesti. Imamo nešto prav. povjesti, monogra-
 fija i studija, koji se ograničuju na nekoliko pravnih spomeni-
 ka. — Spominjemo najprije djelo Aleksandra Reutza. "Ver-
 fassung und Rechtszustand der dalmatinischen Küstenstädte und
 Inseln". Reutz je bio prof. slav. prava u Dorpatu. Beraveci 1831.
 u Mlecima doo se na studij pravne povjesti dalm. gradova slu-
 žeci se bibliot. dvadeset palace. Pod tih studija je citirano djelo.
 Kao vrela služila su Reutzu statuta: zadarski, sibenicki, tro-
 girski, kotorski, viški, korčulanski i brački. U prvom djelu
 svoje radnje — pokazuje statiske prilike i položaj crkve, u 2.
 djelu civil. prav. sudbenost, postupanje u prav. prijeporima,
 kazn. pravo i kazn. proces. Djelo je prevedeno na ruski i tal. U
 sim toga je publicirao: Die freien Landsgemeinden von Uma-
 gora, Solje, Dorpat 1831. — Latini ima dosta spozna. studi-
 ja ruski prof. Leontovič: Drevne hrvatsko-dalmatinskoje zakon-
 dateljstvo 1868. u zapiscima ruski. sveuč. u Odesi. Autor istice
 sam, da si je stavio za zadaću proučiti samo neke osobito za-
 nimljive hrv. statute i to: Vinodolski zakon, statut zagr. i po-
 ljčki. Napose o prvom i posljednjem veli, da se sačuvala svježina
 i čista slav. starina. On drži da će poznavanje tih spomenika
 dobro poslužiti napretku prav. historije starih slav. naroda.
 U 1. nam djelu prikazuje sliku kult. a napose prav. života
 Hrvata prije savera s Ugarskom, govori o prvim pisanim prav.
 spomenicima, prelazi zatim na hrv. pravo u 12. st., te razlaže od-
 nosaj toga prava prema nj.; govori zatim o vrelima ove 2. pe-
 riode hrv. prav. povjesti, o zakonima i ispravama i opširnije
 o statutima. Predmet II. dijela Leontov. studije jest isključivo
 vinod. zakon, III. Fergreb. statut, a IV. polj. statut. Najprije se
 govori o vanjskoj povjesti svakoga od tih spomenika, a zatim
 prikazuje njihov sadržaj. Kad bude govora o pojedinim
 prav. spomenicima, vratit ćemo se na Leont. radnju. Dodje bu-
 di spćenito istaknuto, da se u njoj znatno pročejenije slav. ori-
 ginalnost prava sadržana u ova tri statuta. Ističući, pače
 identičnosti njihovih ustanova sa ustanovama ruskih prav.
 nih spomenika (osobito u ruskoj pravdi), što je često nahvati Les-
 ont., nije sigurno razlog u tom, da te ustanove potječu iz staroga
 zajedničkoga prava. — Radi iste komparat. metode navest ćemo
 odmah ovdje članak ruski prof. Vladimirovskoga Budanova u
 žurnalu ministarstva narod. osvještenja Srijet (srpanj) 1872.
 pod naslovom: Neizdani zakoni jugozap. Slavjan. Budan-

Ft. govan

mo pravičava ovdje sadržaj statuta veprim. i kastav., upozoru je na veliku važnost objin statuta za iznicanje prava u slav. narodâ, po još više od deset. istice srodnost statuta, osobito ve primackoga sa spomenicima rusk. prava (ruske pravde). Ve li, daseta srodnost proteže na one strane prava, u kojima se slav. pravo razlikuje od prava drugih naroda na istom stepu, nu kulture. Budanov pripisodabija zatim kazn. pravo navede, nih statuta, osobito veprim. sa kazn. pravom ruske pravde, te navodi mnoge ustanove, u kojima nalazi potpunu srodnost, pa nastoji dokazati, da se ta srodnost proteže i na druge spome nike, što pripadaju istoj epohi, kojoj i ruska pravda, ili su joj bar blizu. Prehazi zatim na civil. pravo, pa i ovdje nalazi trago va srodnosti između staroga prava ruskoga i jugozap. slavena. Upozornjena, doslovno srodnost nekkih ustanova kast. statu ta sa ustanovama sudbenika Dr. III. i pokrovke sudne gramo, te. Na drz. pravo ne pusta Budanov s vida; upozornje, da se ovdje sastajemo s razvitkom pozit. života slavena pod utje cijem tal. prava, ali da to utjecanje nije bilo jako kao utjecanje njem. prava na Poljsku i Češku. Iz čl. 48. kast. i čl. 41. veprim. statuta izvodi, da se općina veprim. barila za pol. nezavisnost od Kastva. To sjeća, veli Budanov, na borbu rus. prigradova sa svojim stariim gradovima. Rezultati borbe bili su drugi na jugu nego li u Rusiji, ali isti hist. zakon razvitku polit. živo ta. — Velikih zaslugâ za povjest hrv. prava stekao je svo jim radom Dr. Fran Rački. Toje svega navodimo njegove od, lonke iz hrv. drz. prava i vladara hrv. kvi. Itego danas se ne ce više nitko služiti tim djelom, veće se segnuti za drugom njego vnu radnjom, kojom je ispravio prav. To je: "Hrvatska prije 12. st. gledom na zemlju, onseg i narod". "Rad" knjiga 56. i 57. i nastavak. Njutnije stanje prije 12. st. — "Rad" knjiga 70, 79, 91, 99, 105, 115, 116. Ovo djelo Račkoga mnogo će nam kasni je služiti u predavanjima. Za pravnanje navodimo naslove po jedinih odlomaka. — I. dio "Hrv. prije 12. st." govori o zemlji, sp. segni i narodu. II. dio "Njutnije stanje Hrvatske prije 12. st." govori: 1.) o društvu; 2.) o selu; 3.) o vjerskoj drz. vlasti, odno. kaji crkve i države; 4.) drz. uređenje: a) vladalac i vlast mu, b) kupa i gradovi. — 5.) Mnarinski i gospod. odnosi; — 6.) obuka i pismena; 7.) umjetnost i imjetni obit. — Vrlo je znane. nita za nas i Račk. radnja: "Hrv. dvorska kancelarija i nje. zine isprave sa vladara domaće dinastije". "Rad" 35 knjiga. Bjt ce kasnije zgođe vratiti se na sadržaj ove knjige. Neka luda ovdje navedena u članku Mije Brašnika, koja ra de s drz. politikama sa vlade domaće dinastije. Municipija u hrv. državi sa vlade domaće dinastije. — "Rad" 31. knj. —

7. poznanje

Radnik

Učak. 26 od 1860. drz. prava za narodne dinastije 1861. Rački je tu prv po. kućao sustavne prikazati hrv. drz. pravo za vladatâ

Lupe u hrv. drz. za narod. dinastije. 35 knj. rada vlad. Sutar. nije prilike hrv. države u istoj periodu. "Gradske općine Dalmacije" od 10. - 11. st. u žurnalu ministarstva narod. svećenja 1881. april i "zemlje vladanje u Hrvatsije" u 10. i 11. st. u žurnaling 1884. oktobar. Podajemo odmah i Smirnovu radnju: "Odnosenje Venecii gradskih općina Dalmacije" od 12. - 14. st. u zapiscima Tra zanskoga universiteta 1881. i 1884. Studijem staroga hrv. i srp. prava bavise akademik Božidar Petramović. Navodimo njegove članke u radu akad.: "O osvjetl. mirenju i vrazdi po nekadašnjim srpsko-hrv. pravim običajima", knj. 6. "Orabstvo po srpsk. spom nicima i statutima primorskih gradova" knj. 16. "O kmetstvu po srp. običajnom pravu, po ustanovama Dušanova zakonika i po statutima dalm. gradova", knj. 50. — Na manja terit. područja odnose se sljedeće pravno-povjesne radnje: Rasprava "Baltazara Bogišića". Glavnije crte obitajnog prava u Dubrovniku. Vr lo je zanimiva njegova radnja: Stanak u dubrov. zakoniku od g. 1274. (Sto je to "Stanak", o kom se ovdje govori. Poznato, da je u sredovj. pravu vladao silni partikularizam. Vrlo su često dolazile u pravno doticanje osobe, koje su živjele po raz nim pravima. Trebalo je veći o toga posebnoga instituta, koj mu je bila sadržica, da se olakoti rješavanje prijepora, koji bi na stali među općinama i plemenima, što su živjele po razl. pra vima ili među pojedinim osobama svakih različitih plemena i općina. Stanak je zbor, koji bi se sastao, da ispita i riješava prijepore između dvaju plemena, općina ili zemalja ili između pojedinih osoba, koje pripadaju takovim različ. skupinama. O tom Stanaku dubr. zakona od 1272. raspravlja Bogišić u svo voj raspravi.) — O hist. razvitku drz. prava u Dubrovniku ima mo opsežnu studiju od Dr. H. Vojnovića, publ. u "Glohu" pod naslovom: Sudbeno ustrojstvo dubrov. republike do g. 1808. (Na stovak: Učak i država u dubr. rep. karinski sustav knj. 129. Državni rizničar knj. 129. Imade i nekoliko monografija, ko je prikazuju povj. razvitak u pojedinim hrv. općinama i gra dovima. Tako Wenzel Gustav: Beiträge zur Quellenkunde der dalmat. Rechtsgeschichte im Mittelalter". Radnja ima 3 dijela, pod br. 1. pripieen je statut stoka Mjeta; pod 2. statut kastava, pod 3. rasprava: "Studien über den Entwicklungsgang des Rechtslebens auf dem Insel Koruulg". — Od prof. Kannela imamo u "Radu" početak rasprave "Pravni život u spljetskoj općini", knj. 54. — Skratavši glavne momente iz povjesti sp. opć ne, zasao je pisac prikazivati drz. i upravno pravo recene općine. Sijem monografiju iz područja spljet. i korcul. prava napisao je prof. Špevec: "Općinske po statutu korinškome i spljetskom" (Mjesecnik prav. društva u Zagrebu). — Za turpe prav. povjest imamo vrijednu raspravu prof. Breschenskega: "Pravno-povjesni podaci o štrapolju" (Mjesecnik. 1892.) — Spominjemo

F. Jesu. pred meton drz. ju publi. kacija su sa J. et. Smirnova

E obiteljjskoga

Radu b. Rad, knjige 105, 108, 114 i 115

7 god 1889

-50-

i Lopasićevu radnju: Općina draganićka 1883. — Već na drugom mjestu spomenuo sam, da je Ivan Klaić u nekim pojedinih svježih svojih „Monum. civ. Zagreb.“ prikazao nutarnji pravni život slob. kr. grada na Gradcu, te bisk. i kaptol. vladanja u području današnjega Zagreba. — Iveni prof. Spevec napisao je više pravno-povijesnih radnja. Navodimo napose: Pravo bliže rodbine glede od svoja nekretnina po starom germ. i slav. pravu 1885. U posebnom odjelku svoj djela ispituje pravo hrv. prav. spomenike u pitanju, što ga pokazuje naslov radnje. Ispitani su napose vinod. zakon, zagreb., krički statut, poljički, senjski i korčul. Glede kost. i vespin. sta. Antia dolazi do rezultata, da nema u njima ustanova o pitanju, kojim se bavi. Poseban odlomak posvećen je ispitivanju hrvatsk. isprava u istom pitanju. Zanimiva je Speveva kritika Huberovoga djela: O vraždi, te članka Božidara Petronovića o sveti, miru i vraždi. (Mjesecnik 1887.). — Iz svega se pregleda razabire, da ima u našoj prav. literaturi publikacija, koje nisu do duse specijal. pravno-povj., ali su ipak znamenite i s toga gledišta. Od radnja ove vrsti treba da još navedemo: Povjest Hrvatska — Smiciklas i Povjest Hrvata — Klaić. — Onaj, koji ni hrv. prav. povjest, naci se pouke u tim djelima. Osobito su za nas znameniti oni specij. pregledi kult. stanja, što ih za pojedine periode hrv. povjesti nalazimo u tim djelima. Od prof. Klaića ima još i pojedinih monografija za nas znamenitih, napose: Slavonija od 10. — 13. st. 1882. Bribirski knezovi od plemena Jubica do 1347., osobito pak: Hrv. plemena od 12. — 16. st. — Vrijednih priloga, osobito za povjest hrv. plemena napisao je D. Ivan Bojčić. Navodimo njegovo veliko djelo: Der Adel von Croatien und Slavonien, kao dio Liebenmachersovoga Wappenbuchs u Nürnbergu 1896. — 8. Topis plemića proglašanih na saboru kr. Hrv., Slav. i Dalmacije 1557. — 1848. — Osim toga, što smo naveli, ima još i drugih i za prav. povj. važnih hist. rasprava, kritika i referata u Radu akad. i Starinama, u Mjesecniku, Vijesniku arhiva i dr. U posljednjem članci Emila Laševskoga.

III) Dodatak.

Nedostaje vremena, da pružimo pregled literat. o veleznamenitima za hrv. prav. povjest sadržaj kod juž. Slavena, koju drže najbolji historici ostalim prastare rodbine organizacije Slavena. Prilicno iscrpljenu bibliografiju nalazimo u 1. pogl. djela Harha Klaića: Pravni mediji ili zadruga. Prag 1898. — Tomu treba da dodamo Ivan Pažoka: Slovo o zadrugi 1899. — Autor je prisvojio i novim razlozima potkrijepio ono, što izvodi Stojan Novaković, u djelu: Selo, da se ina ime velika zadruga razvila pod turskim jarmom na osnovu rimsko-biz. poreznoga sustava. Proti Pažokera zauzeo se opet za slav. starinu zadruga: Oscar Beltzer: Zadruga slovjanske vrste i pol. mika. Oswald Balge
O zadrugi slovjanske vrste i pol. mika

Hrvatski zakoni.

I.) Zakoni za vladanja domaće dinastije.

-51-

A.) Prizvani zakoni. Nema sumnje, da je i u Hrvata u najstarije vrijeme bilo sve pravo običajno. I u njih se naročita ustanova stvarao kao vrlo prava tek na visem stepenu kulture. — Držimo, da su Hrvati već za vlade domaćih vladara imali zakona u tehničkom smislu riječi t. j. prav. pravila, što ih naročito postavila najviša drž. vlast. Nije nam se doduše sačuvalo nijedan takav zakon iz doba vladara hrv. krvi, ali ovo razloga, s kojih držimo, da je bilo takvih zakona. — U kronici popa Dukljanina čitamo, da je kralj Budimir pozvao i držao veliki sabor cijelog naroda (shod. lat. synodus) na hlivanskom polju, pa nam se tamo opisuje, što se radilo na tom saboru, te jasno ističe njegovu zakonod. djelatnost. Končno opisuju Duklj. na knjigu „Methodios“, kojoj se mogu čitati mnogi zakoni i običaji, te naci dobre naredbe toga sabora. Što god držali s hist. vjerodostojnosti Duklj. kronike, moramo ipak priznati, da su vjerodostojni podaci, koje nam pruža o nutarnjem životu hrv. države. Sve ako i nije istina, da je i kod je obdržavan hlv. sabor, svakako moramo vjerovati Dukljaninu, da su se u opće za domaćih vladara obdržavali sabori i da su visili zakonodavnu djelatnost. Nego i u ispravama, što su nam se sačuvali iz doba domaće dinastije, imade nešto podataka, koji su posve u skladu sa navedenim Duklj. vijestima, te ih potvrđuju. Isprave dokazuju, da kralj visi vladalačke svoje poslove uz sudjelovanje vijeća i velikasa, ali se gdjegd ističe i sudjelovanje naroda u drž. poslovima, napose u listini Zvonimirovoj od 9. oktobra 1076. i Stjepana II. 1088. ili 89., a vrijedno je istaći i to, da je glasom listine Zvonimirove od početka oktobra 76. cijeli narod visio najviše pravo, da si bira vladara. Iz navedene vijesti popa Dukljanina i podataka sa vremenih isprava zaključujemo, da je u Hrv. najviša drž. vlast već svakako za vlade domaćih vladara postavljala zakone u tehničkom smislu riječi. Taj se zaključak potvrđuje, ako možemo, da su se u Hrvata uslijed tijesnoga doticaja sa kult. romanskim životom Dalmacije, ako ne prije, a ono svakako u 10. ili 11. stoljeću razvile kult. prilike, uz koje nije moglo ostati pravo isključivo običajno, već je moralo gdjekada i zakonodavnim putem uvesti pravne prilike. — Zaključujemo nadalje na temelju navedenih podataka, da su zakoni stvoreni na narodnim skupština. Sudjelovao je uz kralja i narod. Nije nam poznato, u kakvom su zamjenitom položaju stajale u tom zakonodavstvu skupštine, kralj i vijeće velikasa. Čak ističe, da se po svoj prilici nastojalo polučiti suglas među tim faktorima, a mnogo da je ovisilo o faktičnom ugledu vladara. — Došli do zaključka, da je za vlade domaće dinastije bilo u državi zakona, stavljajući Bogišić pitanje, da li su ti zakoni bili pisani. Zato nemamo direktno

nih dokaza. Bogišić navodi sljedeće okolnosti, iz kojih zaključuje, da u se ti zakoni pisali. — 1) Potreba, da se napisu, jer su bili namijenjeni i krajevima države odaljenim od mjesta, gdje se stvarao zakon; — 2) Sabor se držao u primorju, koje je već prvih stoljeca stajalo pod utjecajem rom. kult., gdje su se već odavna pisala documenta; — 3) u kronici se ističe, da su napisane ustanove na hlv. saboru.

Na pitanje, kako da nam se nije sačuvao ni jedan od pisanih drž. zakona, odgovara Bogišić, da crkva, koja je jedino u to doba važna čuvala documenta, nije bila toliko interesovana, da čuva takve zakone. Sačuvali su nam se iz onog doba samo takve isprave, koje su postavljene u interesu crkve. Nego ako i jest posve opravdan zaključak, da je u vrijeme, koje nam je pred očima, bilo pisanih hrv. zakona, ali svakako je pravo još uvijek bilo pretežno običajno. Osobito za područje, što se tiče svagdašnjega života naroda, ostalo je bez sumnje gospod. običajno pravo. — Što se riječi „zakon“ tiče, ističemo, da se njom nije nikada u vrijeme vladara hrv. kraljeva označivala isključivo norma, što je postavlja drž. zakonodavna vlast. Riječ „zakon“ znači, da je u to vrijeme kao što kod ostalih slavenskih naroda, i dugo još poslije napose u Hrvata, svaki pravni norm, bila ona kojega mu drago porijetka, označivala.

B) Crkveni zakoni. Od velike su znamenitosti za kulturu, a napose za pravni život zakoni stvoreni na prv. crkv. synodama hrv. države. Mnogo se bez sumnje održavalo takvih synoda zaključujućemo to već saditi, što se tražilo njihovo sudjelovanje u nekim poslovima n. pr. kod izbora nadbisk., kod posvete biskupa, ali nam se malo sačuvalo vijesti o pokraj. saborima za vladara hrv. kraljeva. Neko potpunije podatke imamo o spljet. saborima od 924. i 926. 17. U nekim eksemplarima Tome arcidjaka: „Historiae Slavonicae“ i vrlo stručne vijesti o 6 drugih sabora u Spljetu, jednom u Rimu i jednom u Zadru (Rački, Rad. knj. 79, mag. 173). — Pogledom na način, kako su održavani i radi zaključaka svojih osobito su znameniti sabori: Spljetski od 924. i 926. 17. Sabor od 924. Papa Ivan X. posla dva svoja legata: Ivana, biskupa ankonskog i Leona palestinskoga, da s kraljem Tomislavom i hrvatskim vojvodama, duhov. i svjet. velikašima drži synodu. Ujedno je poslao dvije poslanice: jednu nadbiskupu solunskom i njegovim sufraganima, drugu na kralja Tomislava, vojvodu Mihajla, te na sav kler i narod per Slavoniam et Dalmatiam. U ovim poslanicama sabacuje papa slav. jezik u bogoslužju, a iz druge navodimo još, da papa preporuča, da se djeca od djetinjstva posvećuju manicima. Ističe se nadalje, da su papini legati držali sabor sa skupljenim biskupima i predstavnicima drž. vlasti, pa da je stvoreno sljedećih 15 kapitula: — 1.) Sobor spljetska crkva (nadb.) sv. Dujma jest prva nad svim crkvanama u provinciji. To je metropola nad ostalim biskupijama, u njoj

maida

Crkvenim zakonima

treba da se drže pokraj sabori i da se posvećuju biskupi sufragani (t. j. biskupi podređeni nadbiskupu kao i kralji zovu se sufragani: s. p.). — 2.) Neka se namjesto biskupa u svim biskupsk. stolicama, za koje se zna da su nekada imale biskupe. To crkv. zakonima ne smiju se postavljati u malim gradovima ili selima, da bisk. iast ne izgubi svoj izgleda. — 3.) Usvici svoju vlast imade se biskup držati granica svoje dieceze (= biskupije: s. p.), a da ne siđe u tuda biskupiju. — 4.) Posjed se crkve ne smije prenositi na laike. — 5.) Neka se uskrate rim. stolici crkve i posjedovanja, što su joj darovali vjernici. — 6.) Stko bi u hrv. naroda vladar poginuo (princeps provinciae), neka on, koji su krivi, dijele milostinju za dušu u bijenoga. — 7.) Stko bi hotice ubio gospodara, neka čini pokoran u progonstvu sa pljesnenim kamenom oko vrata, okovan rečljanim obrucem oko tijela. — 8.) Govori o odnosuju biskupija, te biskupa kotorskoga i dubrovackoga. — 9.) Šadržava neke od redbe o biskupu Laciniju, te pod prijetnjom isopćenja sabranjuje služiti u naprijed crkvi. — 10.) Nadalje, da se ne usuđi niti jedan biskup ordinovati slav. jezikom (t. j. misli ne rediti svećenike, koji se služiti misu slav. jezikom), ali mogu niti klerici služiti tim jezikom, pa i monasi. Niti jedan biskup ne smije dozvoliti, da se služiti slav. jezikom misa u crkvi njegovoj, osim ako nastane nestašica svećenika, i to samo dozvolom pape. — 11.) Biskup Hrvata ima biti potčinjen metropol. crkvi spljetskoj kao i svi ostali biskupi. — 12.) Stko bi kralj i hrv. gospoda htjela pod rucije svih biskupa ove metropolije podrediti hrv. biskupu, ne smije niti od nas biskupa u njihovoj zemlji krstiti, crkve posvećivati ili svećenike rediti. Nego svatko, tko bi iz njihove zemlje u naša sjedišta došao radi konsekracije krsta ili križane, neka mu se bez skrupule podijeli, što traži. Neka kralj i gospoda zajedno sa svojim biskupom odgovaraju Bogu, ako će od tuda trijeći krsti. vje. ra. — 13.) U crkvi, gdje je svećenik ubijen, ne smije se služiti, dok se grijehnik ne skaje, kako biskup odredi. — 14.) Žene se smiju odobrovoljno u školu, ako žele polučiti savršeno kršćianstvo. — 15.) Ženje ni svećenici neka pridrž svoje žene i žive s njima kao braća sa sestrama. Isopćenje se svećenik, koji bi se spova ženio. — Zaključke ove podnese synoda papi na potvrdu. U pismu upravljenom na nadbiskupe i sve sufragane odgovara papa, da potvrđuje sve članke izuzevši članak glede podređenosti hrv. biskupa splj. nadbiskupu. Pa se to pitanje riješi, imadu hrv. biskup i spljetsk. nadbiskup doći u Rim pred papu. Konkretno je papa odredio, da i u ovom pitanju odlučiti novi pokrajinski sabor. — Sabor od 926. 17. Po sačuvanju u Tome arcidjaka listini prikazujemo, kako se taj sabor održavao i njegove zaključke. Uraganici se legat Hadalbertus iz Bugarske, gdje je izmirio Bugare i Hrvate dođe u Spljet, te savrše u sabor biskupe cum croatorum prin.

biskup

Hadalberto

cipe et eius proceribus. Uspitavši papin legat sa saborom sve stare
 biskupe provincije potvrdi stare pravilike i odredi, da se uspostave pri-
 vilegija svih biskupa. Na tom temelju zaključuje sabor: — 1) U
hrv. sv. Dujma t. j. metropoli spljetsk. pripada primat u Hrv. i Dal-
 maciji. — 2) Imadu ostati sve biskupije u području metropolije,
 za koje se znade, da od starine postoje. Vršeci svoju vlast ne smi-
 je biskup prebaciti, granice svoje dieceze. Te stare biskupije jesu: za-
 darska, rapška, kriška, osorška, starška, dubrov i kotorska. —
 3) Ninska biskupija, znade se, da od starine nije postojala. U Nini
 je bio prije arhiprezbiter podređen biskupu, zato se nikada ninska bis-
 kupija, a biskupu Gregoriju se stavlja na volju, da si izabere jednu
 od crkava, koje su prije imale biskupiju, a sada ne imaju, pa se na-
 vode tu takove biskupije: skradinska, sisačka i duvanjska. U
 njima da ima dosta vjernoga naroda i klera. U posljednjem
 dodaje, ako se Gregoriju tako svista silni teret biskupske službe,
 može uzeti i sve tri biskupije. Papinski legat podnese papi zaključ-
 ke ovoga sabora na potvrdu. Leo VI., nasljednik Ivana X., u posla-
 nici upravljenoj na biskupe Dalmacije potvrdi sve te zaključke
 malobrojni biskupima, da se svaki drži granica svoje biskupije, a
 Gregorije postade upraviteljem biskupije skradinske. —

Da li su u Hrvatskoj obdržavana takozvana:
concilia mixta?

U sačinomim vijestima sudjelovali su — kako smo vidjeli — na s-
 bim splj. saborima 924. i 926. 17. kralj i svjetovni velikasi. Imade po-
 dataka ili bar tragova tomu udionictvovanju predstojnika drz.
 vlasti i u drugim crkv. saborima za domace dinastije. Isto u
 opće na crkv. prov. sinodama imadu odlučni glas samo bisku-
 pi episcopi, to su neki naši historici prihvatili mijenje, da su se
 u hrv. državi obdržavala t. zv. concilia mixta. Prof. Smiči-
 klap u svojoj povjesti, I. dio, pag. 274. veli, da su to bili crkv. i drz.
 sabori zajedno. Na prvom mjestu da je sjedio kralj, uz njega o-
 sim biskupa i svjet. velikasi. Imao riječi da su vodili biskupi
 i bilježili one zaključke, koji su dobavili papi na potvrdu. Na o-
 vim saborima da se odlučivalo o odnosaju između države i crkve,
 a i o čisto drz. poslovima. — Rački u svojoj raspravi veli za ova
 dva spljetska sabora; i za splj. sabor od 1059., da su primjer zajed-
 ničkoga sabora. Ilika daje utjecanje svojoj zakonod. djelatnosti
 utjecanje drz. vlasti samo ondje, gdje je sudjelovanje za crkvu i
 državu shodno. Kad se radi o takvim poslovima, poziva crkv.
 vlast i predstavnike drz. vlasti, te stvaraju zaključke zajedno. Ti
 zaključci, dodaje Rački, sjecaju nas na crkv. Kapitularija, što
 su ih Karolinžani izdavali na skupnim saborima uz sudjelo-
 vanje biskupa i svjetovnih velmoža. Držimo u opće, da se iz ve-
 la, što ih imamo, ne dađe zaključiti, da su u hrv. državi za dom-
 ačara obdržavana sabori drz.-crkveni u navedenom smislu.
 Ne možemo zaključiti, da takav značaj imadu oni provincijalni
 crkv. sabori.

Samo biskup, t. j. i.

sabori, na kojim se spominju kao prisutni kralj i svjet. moćnici.
 Otakim saborima najpotpunije su nam vijesti o svima dvoje-
 ma spljetskim, pa ni po tim vijestima nije dopustien zaključak,
 da su to drz.-crkv. sabori. Ove je na ime sabore sazvao papa i
 on jedini potvrdio njihove zaključke. Predmeti, o kojima se ras-
 pravljalo, spadaju već po svojoj prirodi u kompetenciju crkve.
 Jedino za članak 6. i 7. sabora od g. 924. moglo bi se pristati na
 Račkoga, koji veli, da spadaju u područje svjet. kran. prava. Ne-
 go ako to i dopustamo, ne možemo zaključiti, da je sabor od 924.
 bio nužno i drz. sabor. Ne možemo utvrditi ni toga, da crkv.
 sabor nije bio kompetentan stvoriti zaključke, kapitule 6. i 7., jer
 ne znamo, nije li se u Hrv. u ono vrijeme priznavalo, da takvi
 predmeti spadaju u kompetenciju svjetovne legislative. Mi zna-
 mo, da se u tom pogledu posvuda silno mijenjao pravni položaj
 crkve, pa da joj je sredovječna država priznavala komp. u mno-
 gim predmetima, u kojima joj danas nigdje više ne priznaje.
 Niti od tuda, što su na ovim saborima udionictvovali predstov-
 nici drz. vlasti, ne možemo izvesti, da su to bila concilia mixta
 u navedenom smislu. Prije svega treba istaci, da si iz nrišvih
 vijesti, što ih imamo, ne možemo stvoriti suda, kako su sudjele-
 vali predstavnici drz. vlasti na ovim saborima. Nije nikako oje-
 rojato, da su svjetovnjaci odlučivali ravno-pravno s crkvenjacima.
 Bar je teško pomisliti, da bi uz kralja i velikase mogao sabor
 stvoriti one zaključke glede slav. jezika i biskupa Gregura. Posve
 je vjerojatno, da bi se mogao stvoriti zaključak 12. sab. 924., ko-
 ji nas već svojom stilizacijom upućuje na to, da su ga stvorili
 biskupi bez kralja i svjet. velikasa. — U prv. Smičkhas mis-
 li, da kralj Tomislav nije bio prisutan (u) ovim sjednicama, a
 Račić veli, da kralj i svjet. velikasi nisu utjecali u raspravu,
 već samo postrance slušali rasprave duhovnika. — Bogišić is-
 tiče isključivo crkv. karakter spljet. sabora, jer ga je papa sa-
 zvao i potvrdio, a za svjet. velikase veli, da su prisustvovali tim
 saborima jedino u svrhu, da znadu sami vršiti i nastojati, da
 im podanici vrše crkv. odredbe, kako je to bivalo i u drugim zap.
 zemljama, jer je vrijedilo načelo: Laicus sileat in ecclesia.
 Nego primijetimo, da to načelo nije baš uvijek i svagdje vri-
 jedilo po praktičk. pravima zapadne crkve. Najbolji su dokaz
 "capitularia ecclesiastica" franc. kraljeva, koja su — premda
 kraljevske naredbe — ipak priznata kao vrela crkv. prava. I da-
 padno-gotske sinode, što ih je kralj sazivao, te su laici sa crkvo-
 njacima odlučivali, a kraljevi potvrdivali zaključke, to ipak iz-
 vodi posve pravo Blinschius, da su to bile prave crkv. sinode, a ni-
 posto crkv.-drz. sabori zajedno. U kratko možemo zaključiti,
 da su ta 2 sabora bila crkv. provinc. sinode, na kojima su u-
 dionictvovali, ali ne znamo, kako, kralj i svjet. velikasi.

U pramut. konvencija Blinschius

+ crkvene
- etenciju

- i
- pa

*) duvanjska (2)

Vijesti, što ih imamo o drugim saborima, na kojima se spominje u
dioničtvovanje predstavnika drž. vlasti, još mnogo manje spravi-
davaju mnijenje, da su to „conc. mixta“ u navedenom smislu.
Dobro izvodi Pracki, da je gdjekad iz posebnoga razloga crkv. vlast
pozivala na pokrojin. sinode i predstavnike drž. vlasti, ali drugo je
pitanje, kako su sudjelovali laici kod zaključivanja. Kije, drzimo,
zgodna prisposoba zaključaka 924. i 926. 17. sa karolinšk. crkv.
kapitulacijama, jer su kapitulari naredbe, kojima su kraljevi ure-
đivali crkv. prilike saslušavši savjet velikasa.

II. Hrvatski zakoni za doba zajednice s Ugarskom.

A) U razviku legislative uopće.

posebni sa
konstit.
posebni
zakoni
uopće
zakoni

1) Kratki prijedlog hrv. posebne legislative. U savezu s U-
garskom pridržala je Hrvatska svoju posebnu legislativu, ima-
jući svoje posebne zakone stvorene na hrv. saboru. Od 14. st. znamo, da
se u Hrv. drž. posebni sabori za Slavoniju t. j. kraljevinu pokraj
Gvozda (generalis congregatio) i posebni sabori kraljevine Hrv. on-
kraj Gvozda (generalis congregatio regnorum Croatiae et Dalma-
tiae u Kriunu, Kriunu ili Senju). Kad su Turci razvalili malo ne
svo prekokupsku Banovinu, onda se sastaju staleži samo u jed-
nom saboru. Sabori hrv. sazivali su već za Strpadovaca banovi to-
tius Slavoniae. U ispravama čitamo, da ban saziva sabore
po nalogu kraljeva ili hrv. vojvoda. U vremenom se posve izgubi-
lo shvaćanje, da ban saziva sabor po nalogu kraljevu, te se utendi-
lo mnijenje, da banu pripada pravo, samostalno sazivati sabore.
Kralj Maksimilijan htjede kruni pridržati sazivanje hrv. sabo-
ra, te javi g. 1568. staležima, da će on od sada sazivati hrv. sa-
bore, kako saziva i ugar. Staleži mu odgovore, da se tim krnje
prava svoga kraljevstva, te mole kralja, da pusti to staro pravo
banovima, a staleži obećavaju, da će kralju na potvrdu podno-
siti zaključke i zakonom smatrati samo ono, što kralj potvrdi.
Kako su banovi pridržali sazivanje sabora. Tek zak. čl. 58. od
g. 1790. 91. određeno je, da ban imade uz kraljevu dozvolu sa-
zivati sabore. Uz misave podatke malo znamo o ustrojstvu hrv.
sabora starijih vremena. Na sabore dolaze u starije vrijeme
samo plemstvo i svećenstvo, a kasnije i zastupnici hrv. slob.
gradova. Za Strpadovaca čitamo, da su članovi sabora nobi-
les et jobbaciones castrorum. Kasnije se napose ističu u sa-
barsk. aktima različite kategorije saborasa: velikaši, i to du-
hovn. i svjet., te obični plemići. Već u 14. st. dolaze katkada
i zastupnici slob. hr. gradova. Tečajem se vremena razvilo pra-
vilo da ban poziva svakoga velikasa napose na sabor, a duhovn.
korporacije i niže plemstvo po županijama. Nego uz to, što su
županije stale svoje zastupnike, pridržalo je niže plemstvo

članovi

načelno pravo i osobno dolaziti na sabore. Tek pred g. 1848. potak-
nu, što je ipak pitanje, imade li niže plemstvo osobno dolaziti na
sabore? Pitanje je riješeno kraljev. reskriptom od 14. septemb. 1845.
kojim se ne priznaje priznanje običnih plemića, da osobno do-
laze na sabor, već samo plemićima, koji su napose pozvani ban-
skom pozivnicom, ili koji su poslanici municipija. Konacno sa-
stoji hrv. sabor od prebata, drž. dostojanstvenika, titularnih mag-
nata, plemića, zastupnika županija i zastupnika kaptola, te
gradova.

2) Odnosaj posebne hrv. prema zajedničkoj hrv.-ug. legislativi.

Možemo reći, da do g. 1790. nije kompetencija pos. hrv. sabora
ograničavana kompetencijom zajed. hrv.-ug. sabora. Za Strpada-
vac u nizu još Hrvati sudjelovali u ug. saborima. Prvi je priznjen
sudjelovanje u saboru od 1309. prigodom krunidbe Karla Robert-
ta (1300. okrunjen u Zagrebu), na koju su hrv. banovi i velikaši
poslahi svoje zastupnike. Tek počam od 2. polovice 15. st. šalju Hr-
vati svoje punomoćnike na ug. sabore, kad se radilo, da se uglavi
savez s inozemstvom, ili da se ustanove zajednička sredstva za o-
branu proti neprijatelj. Za ove ostale poslove imale su obje kra-
ljevine svoje posebne sabore. Još u početku 16. st. nisu Hrvati red-
vito pozvani na ug. sabore. Za vladu Habsburgovaca dale su iz-
vanjske okolnosti povoda čestim pohatanjima hrv. poslanika na
ug. sabor. Hrvatski staleži počinju redovito slati po 2-3 poslani-
ka, oratore, na sabore, da tamo kolektivno zastupaju hrv. kra-
ljevinu. Ili tim niže najmanje ograničena komp. hrv. sabora.
Tek od 18. st. centralističkim reformama Karla VI. i Kieri mu Ma-
rije Terezije, a osobito 1790. stalo se hrv. zakonodavstvo stješnjivati.
Iako uci prav. historik Bogišić (pisani zakoni pag. 120.) U skla-
du s tim uci i prof. Plivier, da su god. 1790. za Hrvatsku bili ob-
vezatni samo oni zakoni stvoreni na ug. saboru, uz koje su
pristali hrv. ablegati po dobivenoj od hrv. sabora instrukciji, ili
koje je naknadno prihvatio hrv. sabor. God. 1790. promijenilo se
to pravno stanje. Hrv. ablegati dobise od hrv. sabora instrukciju,
da se imadu u pitanjima, koja se tiču zajedno Ug. i Hrv. poku-
siti većini zajed. sabora, a u pitanjima pak, koja se tiču na-
pose Hrv., imadu se hrv. ablegati držati strogo dobivenih instruk-
cija, pa ako bi se većina sabora protivila, imadu ablegati us-
menj ili pismeno protestirati, pa se taj protest ima izvršiti u
akte hrv. sabora. Od sada dakle imade zajed. sabora, za koje
ne treba privole hrv. sabora i hrv. ablegata, već o njima odlič-
je zajed. sabor većinom glasova. Nego moramo priznati, da je
davno prije g. 1790. vrijedilo u Hrv. mnogo zakona stvorenih
na ug. saboru, akaprem je bio hrv. sabor kompet. da iste pri-
like stvoriti pos. zakone. Počam od 14. stoljeća. uoči se u
Hrv. novi ug. zakoni. Mnoge svoje pravne institucije zamijenili
su Hrvati tečajem stoljeća sa ugarskima.

posebni
zakoni
uopće
zakoni

F do

B) Pojedini hrvatski zakoni.

Navodimo slijedeće pojedine posebne hrv. zakone do 16. stoljeća:

1) Ulozdragocjeni spomenik staroga hrv. prava jest zakon: "totius Slavoniae" od 1273., koji se sačinava u vjerodostojnom prevodu. U listini, koja sadržava taj zakon, veli se, da je g. 1250. hrv. ple-
 mic Dominicus Radensis donesao kaptolu cizmanskomu sta-
 ri rukopis s molbom, da ga kaptol dađe prepisati i da kao locus
 credibilis svjedoči taj prepis. U uvodu se zakona veli, da su ple-
 nici i službenici uturdenih gradova (nobiles et jobbagiones castro-
 rum) u saboru cijele Slavonije donijeli pred bana Matiju napisa-
 na prava kraljevine (iura regni et banatus), te zamolili bana, da
 odredi, da se ta prava obdržavaju. Slijede zatim u 28 članaka ta
 pisana iura regni et banatus, a zatim slijedi zaključak, u kom
 ban veli, da za potvrdu ovih statuta i zakona izdaje narasnu
 povelju pod svojim pečatom. Konacno je datum: Tragrabiae,
quarta feria proxima post Octavas pascae, anno 1273. — Što se
 sadržaja tiče, ističemo slijedeće: Nema sumnje, da je tu napisa-
 no pravo, koje je vrijedilo od starine. Velika većina ustanova jest
procesualnoga i kazn. pravnoga sadržaja. Osobito se detaljno nor-
 miraju sudb. rokovi. Spominju se posljedice ogluhe i naćin ekse-
 kucije. Sve ustanove kazn.-pravne ssim 2. i 3. normiraju deli-
 kat potvore t. j. ako tko drugoga obijedi sa zločinstva, pa to ne do-
 kaže; zatim u sadržava zak. ustanove o descensu t. j. o dužnosti
 primiti na konak i podvriti bana ili kojega drugoga drž. službe-
 nika, kad putuje u službi. Nadalje imade odredbe glede duž-
 nosti plaćanja kumovine i drugih poreza, te utjerivanja tih daca.
 O dužnosti vojničkoj imade ustanova, da su nobiles regni de
 Slavonia dužni svaki osobno i svi zajedno poći na vojsku, ako
 neprijatelj navali na kraljevinu, ili ako bi kralj osobno pošao
 s na vojsku, te da se mogu u vojsci pridružiti, kolne hoće, veli
 kazn. — Zanimiva je ustanova privatno-pravna „partio he-
 reditaria sine herede descendente generationis suae debet reman-
 nere“ — Konacno postavlja zakon 2 sabora, koji će birati nad-
 tim, da se taj zakon obdržava, a ti su sabori: veliki župan zagr.
 i veliki župan križevčki; svaki sa 4 plemića i po 2 službenika
sudstvenoga grada, koji će sabor izabrati. — 2) Sačinava nam
 se akt sabora od 9. svibnja 1278. u Zagrebu, u kom banus Nics-
 las totius Slavoniae nabroja, te potvrđuje stare slobostine službeni-
 ka zagr. grada: jobbagiones castri Tragrabie vsis. Veli se u uv-
 odu, da je ban rečenoga dana držao sabor regni Slavoniae, pa
 su ti jobbag. regni H. predložili na potvrdu stare svoje slobostine.
 Te su pravice službenika zagr. grada spisane u 10 članaka. Ure-
 đuje se njihova dužnost descensusa (najoćenje) prema banu, nje-
 govu vicepudeksu i kuzijalnom komesu vicepudexsa. Ako de-
 scensus ne bi bio učinjen (si vero descensu non fuerit, selt no-

L. Dominicus filius...

pro...

generationsi

ut...

facient

Master vicindec vel curialis comes eiusdem), veli ban, da imadu job-
 bagiones na Martinje platiti stalnu dacu. Nadalje se odreduje,
 da se ne smije službenik radi duga zatvoriti. Ustanovljuju se sudb.
 rokovi i kazne radi ogluhe, zagoninje se jobbagionima, da
 će imati pravo birati svake godine svoga komesa (comes terre-
 stris). — 3) U zemljopisnoj iura se na k. o. z. pisani original
 zapisa sabora iz poć. 15. st. Listina je na mnogim mjestima
 poderana, te ima mnogo praznina. Nije zabilježena ni godina
 ni mjesto sabora. Sabor je držan među 1416. i 1418. za bana
 nja Kernana Leljskoga, koji je taj dokument izdao. — Na
 tom saboru sastali se prelati, te velika i mala vlastela župani-
 je zagr. križ., varžd. i virovit., te ustanovise nekoliko pravi-
 ma. Među da su postala u ovo vrijeme lupetva u kraljevstvu,
na vlade gotove anarhije. — 4) Također u zem. arhivu ima
 originalni zapisnik na k. o. z. slav. sabora držanog u Križevci-
 ma od 1439. Saborški je akt izdao Matko Talovac: regnum
 Dalmatiae, Croatiae, et totius Slavoniae banus. Uz ime bana
 vo navode se na čelu isprave poimence velikasi, koji su bili na
 tim saborima, a zatim se dodaje: „et universi nobiles dicti reg-
 ni Slavoniae. Veli se zatim, da su stvoreni nize navedeni zak-
 ljucci proti lupetinama i drugim zločinstvima, pa da se svi
 prisutni pod prisegom obvezuju, da će obdržavati te zaključke.
 Slijede zatim sami zaključci, koji sadržavaju neke osobite od-
 ređbe učinjene u svrhu, da se istraže zločinstva, te prvi zado-
 voljstina povrijedenima. — Konacno je ustanovljeno, da ima-
 du i svi plemići, koji nisu bili prisutni na tom saboru, do od-
 ređenoga roka kod križev. ili zagr. žup. suda ili na dru-
 gom zgodnom mjestu pred službenom osobom položiti prisegu,
 da će obdržavati navedene članke. — 5) U zem. arhivu na-
 jezica na Šinjzjevo g. 1481. Ovim se zakonom ustanovljuje li-
 mitatio tributorum per thelonium, quorumcumque nobilium
 et possessionatorum hominum huius regni t. j. spredijeljuje, što se smije
 smije vlastelin uzimati u ime carine od robe. Slijede zatim
 u 70. čl. carinska tarifa za različitu robu. Poćio su ti članci
 nabrojani, veli se, da je cijeli zakon svakom u saboru proći-
 tan i od svakoga odobren. Konacno se dodaje kaznena sank-
 cija t. j. da će onaj, koji prekrši taj zakon, izgubiti pravo, da u-
 zima svakova tributa. — 6) Konacno navodimo „articula
 nobilium regni Slavoniae“ urštena u decretum maius Ma-
 distava II. od g. 1492. Taj je zakon stvoren, ne znamo, na koji
 ali svakako na poseb. hrv. saboru držanom neposredno prije
 krunidbenoga na sabora. Navodimo redom po naslovima
 kraljki sadržaj toga znamenitoga sabora: — 1) Kralj obe-

mak...

dužanom

koje, da će čuvati slobostinu kraljevine. — 2.) Od dajca, što se u
 trg. plataju, uzimati je se u voj. kraljevini samo polovina od
 broja vrata. — 3.) i 4.) Neke ustanove kralj. saborima.
 5.) Određuje se, da se može kamena i morska sol razmjenjivati
 za žito. — 6.) Vins, žito i stoka mogu se izvoziti radi prodaje
 iz kraljevine, ako je plaćena običajna tridesetina. — 7.) Tride-
 setina se se uzimati na mjestima, gdje je od starine običaj;
 za stvari vrijedne ispod forinte ne će se uzimati. — 8.) Kralj
 će potvrditi sva pravila i prava dana voj. kraljevini. — 9.) Od-
 ređuje se, kakvim se ispravama imaju legitimirati comites,
 da mogu voditi eksekuciju. — 10.) Kod povratka gradova, ter-
 stava i opće skup. plem. pojedina imaju se snako postupati, ka-
 ko se postupalo u Ugarskoj. — 11.) Steta nanesena plem. i dru-
 gim osobama poslije smrti kralja Matije ima se istraživati
 snako, kako se postupalo u tom poslu u kraljevini Ugarskoj.
 Osobito su znameniti članci 10. i 11., koji pokazuju način, ka-
 ko su se vodile urede ugarske u Hrvatskoj t. j. dozvolom hr-
 vatskoga sabora.

solari-
ma

privile-
gija
otupira-
noga

— Samo do tuda ispredavao veleni gosp. Maurović u školskoj
 godini 1900. | 1901.

* Dodatak: β) § 2. Pojedini hrv. statuti (po riječi podri. Mauroviću).

Ukupno imaju 30 statuta. Mi ćemo razmatrati samo one, koji su pisani
 u hrv. jeziku. — 1.) Zakon vinodolski. On spada među najstarije zakone,
 ne, a došao je do nas u prvobitnoj formi do duše samo u prepisu. Po sta-
 nosti dolazi unah iz ruske pravde, te razlikuje se po svojoj vrijednosti
 jedno od najodličnijih mjesta u slav. pravnoj povijesti. Nako mu ime sa-
 mo kaze, nastao je u Vinodolu t. j. primorju hrv. od Rijeka do Senja. Bilo
 je tu 9 općina: svaka posve autonomna. U 13. stoljeću došlo su te općine
 pod nasljednu vlast knezova Kričkih Frankopana, koji su dobili
 Vinodol od kralja Andrije i Bele IV. — Ti knezovi sazvali su 1288. skup-
 stinu starijina iz svakog vinodolskog kotara po nekoliko: svi skupa 39
 pod predsjedanjem kneza Leonarda Frankopana. Pojedinci bili su
 po cijeloj općini u taj sabor izabrani, a bili su to sami stari, koji su
 pomislili 70, 80, 90 godina. Poslije vijecanja budu napisani svi iskusi-
 ni vinodolski zakoni, da imaju snagu vrijediti kao jedini zakoni
 u Vinodolu. U početku bilo je napisano 9 eksemplara (za svaku op-
 ćinu jedan) i jedan za kneževski sud. Od svih nam se nije niti jedan
 sačuvao, već samo prepis iz konca 15. stola, koji se sačuvao u arhivu
 kaptola modruškog, od koga ga je Eduard Matijak poklonio nar. mu-
 zeju, a odavle je došao u sveučilišnu knjižnicu. Iz 18. stolj. ima je
 jedan prepis latinicom. Ante Maurović priopćio je tekst u trećoj knjizi

1. anđeli

*) Ovaj "dodatak" ne spada u "Pravnu povijest po dr. Mauroviću", stoga i jest
 stisnutije pisan, a može se u njem sačuvano gradivo još opširnije razloženo
 naći u nekom "repetitoriju (Maturovom?)", koji se može kupiti u knjižari.

"Kola", te s njem veli: "Eksemplar sastoji se od 14 kornatih listova, koji čine
 28 strana na četvrtini. Od ovih je pisanih 7 strana, prva je prazna. Ostecen
 je samo na tri mjesta i to na dva mjesta je rupica, a na trećem je ostecena
 samo jedna riječ. Redaka ima svega 486. Kod nekih ustanova imaju se
 slike s sadržajem (kao u svapskom kralju) n. pr. gdje se određuje krazan
 za tatove, koji krađu u crkvi, načrtana je bravari. Kline, zrnja et. c. Tri
 je se držalo, da je zakon nastao g. 1280., a Jagić je dokazao, da je zadnje
 slovo ne » o » nego » 8 »; dakle g. 1288., što potvrđuje i trsatški statut,
 koji je samo nov izdanje vinodolskog. Zakon je taj od velike važnosti za
 hrv. pravo, koje bilo blago i demokratsko. Nidimo, kako je bio općinski
 život slobodno uređen. Zakon vinod. ne poznaje ni muke ni torture. —
 Glazne bile su većinom novčane. Zena je mogla svjedociti, a baš tim se
 vinod. zakonika razlikuje od mnogih drugih zakonika. Topori nisu mo-
 gli biti ređeni bez dozvole kneza, pa nisu bili izuzeti od vojne službe. Za-
 drzajmožemo podijeliti u 3 hrpe: § 1. — § 5. ima ustanove ekv. odnosa; —
 § 6. — § 37. ustanove kaznenopravne; — a § 38. — § 76. civilni proces, ali ima
 uz to i drugih ustanova kojekuda razbacanih. — § 1843. Stampan je vi-
 nod. zakon u "Koli početnuu Moavranicu starim i novim jezikom.
 Istom izdanju stampan je vinod. zakonik g. 1880. u Jireček u "svodu
 zakonov slobodskih". Tek u naše doba priredeno je izdanje rijetkog zakoni-
 ka, po samom rukopisu. Tomu svemu dala je povod Knežinja Kreins-
 va, koja je boravivši u Zagrebu fotografirala originalni rukopis, da bi
 rilskom i latinškom transkripcijom u Beogradu g. 1878. izdala u izda-
 nju "obštstva ljubitelja pismenosti" pod naslovom "Zakon vinodolski", a
 po tom ga je u istom štutnu još izdao Jagić s raznim spazkama o ta-
 dasnjim prilikama et. c. — g. 1890. izdala ga napokon akademija u izda-
 nju "statuta linguae Croatiae" cirilicom, ali bez juridičkih spazaka.
 Koga gledista promatrao ga je jedino prof. Acuntović. Zakonik taj je ek-
 latantan dokaz, kako prelazi običajno pravo u statutarne i zakonike
 u njem ima još traga rodovnoj organizaciji. — 2.) Statut stoka Hr-
 va g. 1388. Ovo nije zakonik, već zbornik pravnih pravila raznih iz-
 vara. Prva i glavna strana ovog zbornika sadržuje statut od 1388. za vre-
 mena knezova Stjepana i kralja Frankopana, zatim ima i kasnijih
 dodataka lat. i tal. jezikom još za mljetakoga gospodstva. Zbornik je
 pisan g. 1526. krasnim glagoljicom, nalazi se na Vrhu kod kano-
 nika Josipa Petrića, a Kukuljević ga je dao stampati u arhivu. Nije
 ga je Kreinsva fotografirala, a kadalo petrogradsko "obštstvo" s svodom
 od Jagića. Kasnije ga je izdala akademija, nu različito od ruskog iz-
 danja. Prema vinodolskom zakonu ima u ovom statutu velikih promje-
 na, jer on odstupa u mnogom od slav. karaktera, uzlied mljetakog
 upliva n. pr. poznaje torture. Nastavljen je u općinskom vijecu pučkim
 narječjem, a sadržuje većinom kaznene i procesualno pravo. — 3.) Sta-
 tut poljski između g. 1400. — 1440. Između Spljeta i Dništa sterala se
 preko nesudbina rupa Poljice. Objelila se na 12 općina, koje su birale
 kneza na god. dana, a on je imao nza se tri vijecnika, koji su pobir-
 rali desetinu i dovodili knjeve slouina pred sud. Ovi knjevnici bili
 su prištari i kotunari (starijine); kad se radilo o glavi, sudio je narod-
 ni sud, a u privatnim raspravama općinski sud, od koga se moglo pri-
 zvati na dvorski sud, a od voog na samog kneza. Knjevnici, bio je
 sudac gospodar zemljišta. Stanovnici vrstali su se u: vlastela, didice
 kmetice i vlasice. Prvobitno bile su Poljice pod okriljem hrv. kralja, ga.

62.
tim Sultanovim i mletačkim, dok nisu u ovom stoljeću Austriji pripo-
jeni. Statut nije kao takav sastavljen, nego je nastao iz starijeg zborni-
ka, koji su dodani razni dodaci, koji idu čak do g. 1773. Jezik je hrv.
a pismo je bosanska cirilica, nu kasnije su se našli rukopisi pisani
latinom. Statut je stranom zbirka zakona, ustanove su iz svih gra-
na privatnoga prava, stranom raznih sudbenih odluka. Zatim ima
raznih ustanova iz javnog prava i popis vlastelinskih obitelji, pravila
civilnoga procesa, ali sve bez reda i sustava. Dijeli se na 113 poglavlja
sa 282 paragrafa. Pravo u ovom statutu jest do duše isto slav., ali i
ma i tuj i rimskih i kanoničkih ustanova n. pr. uzeta je 115. novela.
Safarik je prvi upozorio na nje svijet, a pop Ivan Danilo izdao ga je
u Dalmaciji, Mešić je sastavio potpun tekst u 5. knjizi arhiva. Statut
je obratjen taj statut od Leontovica. Poljicani su neprestano statut pre-
pisivali, dodavajuci i oduzimajuci, pa su još i ovog st. prepisali iz Me-
šićevog izdanja. Ipak ima jedan rukopis još od prve redakcije, koji
se čuva u Knjižnici jug-slav. akademije. U novijih redakcija su još
jedn prepisivači išli za tim, da gradu što više sistematiziraju. God 1890.
izdao je Josić taj statut s novom kritičnom opaskom. — 4) Statut senj-
ski od g. 1388. Ovaj je do duše pisan latinski, ali je ipak važan, jer je
nastavak po razvoju prava zakonika vinodol. i jer ima u njemu više
sudbenih formula n. pr. prisege hrv. jezikom. Bez dvojbe bilo je i prije
tog statuta u Senju pisanog prava, te upravo u tom statutu nije novo
pravo, već samo stari popisano po 5 muzeva (viri fide digni). Statut ima
16855; do 1315. ima vrlo raznovidnih ustanova privatnog, ustavnog, kazne-
nog i procesualnog prava, a od §. 131. iznosi opis uprave od grada Le-
onov. Pisan je na malog (= zapovjed) knezova kriko-frankopanskih, a
ima i u njemu mnogo tuzg prava n. pr. o torturi. Ovaj statut stam-
pan je u "Arhivi". — 5) Statuti Hlastova i Veprinca. Ovi su izdani
tek g. 1890. u cjelosti po akademiji u monumenta historico-iridica.
Ovi sadržavaju isto slav. pravo, a statut veprinčki nam pripovije
da, kako je nastao (na ime kao i vinodolski). Nastaje se starijine i su-
pani, pa posavjetovavši se popisase sve ustanove, što su ih primili još
od svojih staca, a to je potvrdio njihov gospodar Fridrik Austr. Kar-
lovački statut, koji nam ne pripovijeda ovaj postanak, ima najprije
57. cap., onda ih je bilo još dodano 16, a zatim još od 8 dekreta u sve-
mu 81 dekret. Veprinčki statut ima ih samo 37. Neke odlomke tih
statuta izdao je Vladimirski Budanov, uporedivši na veliku sličnost
tih statuta sa ruskom pravdom naravno glede kriminala, te punim
pravom zaključuje, da prava obih spomenika potječu još iz doba slav.
zajednice. Od hlastovskog statuta imamo samo jedan rukopis, no
taj je prepis (Mijat Sabljak 1846.) Akademija se obratila na hlastov-
ska podarstva da eventualni original, nu mjesto toga primila je
je dan talij. prijevod, koji je naravno za kontrolu prepisa vrlo važan.
Veprinčki statut izdala je akademija na temelju jednog glagolja-
škog rukopisa vrlo točno i potpuno. — 6) Statut tuzlanski 1649. Ima
81 članak. Te god. na ime bude zakon vinodolski, koji je u Drsatu prije-
dio kao zakon, u drugoj redakciji izdan. Od tog imamo samo jedan
rukopis od 1703. učinjen po jednom tuzlatskom zupniku, koji je još i dru-
ge običaje popisao n. pr. razne tarife zupničke et c. Od ovog statuta i-
mao i talij. prijevod. Izdan je u programu riječke gimnazije. —
7) Statut zrebalski g. 1427. Izdan je po Vlaku Črečiću 1851. Zrebalski
la je slobodna općina blizu Metkova, a plaćala je kasnije Turcima danak.

63.
Nastao je kao i svi drugi statuti t. j. po kraljevinij pravnim vještih starih
ba. Nu posto se ne zna, od kuda je dobio Vlak Črečić, nije ga htjela otku-
denija u svoju zbirku vratiti. — 8) Statut Korčulanski 1214. "Statu-
ta et leges insulae et civitatis Curzulae. To taj god. imao bi to biti najstari-
ji naš spomenik, nu iz te god. potječe samo 57 prvih poglavlja t. j. ono
pravo, što ga je potvrdio knez hrvatski Georgius Marsilius kod Galkovca
stupar, a kasnije dodane su još razne ustanove. Imamo i rukopis
sa, najstariji od 13. st. Ovom statutom započela je akademija
g. 1877. izdavanje svojih "monumenta iur. hist." — 9) Statut zagre-
bački. Ovaj se sastoji iz 3 dijela: prvi od 1242. to je privilegij, kojim
postaje Zagreb hr. i slob. gradom, sastavljen po građanstvu, a potv-
rden po Beli IV.; — drugi, dat od g. 1405., a treći od 1425. Sastavljen
je na temelju starih običaja, te se odnosi većinom na kazneno i proces-
ualno pravo, a zatim na odnosaj između kralja i grada. Nu ima
i privatno-pravnih ustanova n. pr. testamentarnih, iz česa vidimo, da
je u Zagrebu bilo posve slav. nasljedno pravo na temelju podskop potro-
stva. Nadalje nas spominju "consuetudines ductus Slavoniae", da je
građanstvo zagrebačko živjelo po istom običajnom pravu, kao i ostalo pu-
lanstvo Hrvatske.

Spomenici dubrovački. U Dubrovniku bilo je već veoma rano pisa-
nih zakona, kako nam to svjedoči zakon od 1272. pod knezom Markom
Justinijanijem, koji je samo (oc. zakon) kodifikacija na temelju starih za-
kona, koji su u tom zakoniku u sklad dovedeni. Za sada znade se sa-
mo za 3 zakona stvorena prije tog zbornika od 1272. Taj zbornik, "sta-
tutum Ragusii" sistematično je uređen, te je u pravom smislu riječi za-
konik, dok su kasnije 3 knjige dubrovačke pukli zbornici. On sadržava
je javno, privatno, kazneno i procesualno pravo u 8 knjiga. Osim knji-
ga gubi značaj sustavnog zakonika, jer tu su pobijezeni kronološki
neki zakoni poslije g. 1272. U 16. st. je Franjo Gundulić Marinović
razdijelio cijelu grad na 55 i dodao summaria i indeks. Jezik je lat.,
a ima i hrv. riječi. Imamo 5 redakcija, od kojih je različna prava od sta-
lih. Za 2. — 5. imamo rukopisa, a od prve redakcije nemamo, pa ju je
krišao profesor Makusev restituirati. Tako je nastala potreba pobijez-
ti nove zakone i preinake starih, stvorena je zato knjiga "Reformationes"
od g. 1325. — 1388.; knjiga je razdijeljena u pagine, a sve na capita, koji
imadu summaria. Treća je knjiga "Liber viridis" prozvana tako po
zelenim koricama, a teče ispredo sa drugom knjigom, sadržaje kono-
logično ustanove svih pravnih grana. Ova se knjiga čuva kod suda, pa
se nekogi odnosaji još danas imadu po njoj proizvoditi. Ta knjiga veli
samo, da je isto pisana, da mnoge ustanove ne padnu u zaborav. —
Četvrta je knjiga iste naravi "Liber exerceo" (= čista knjiga) ide od g. 1460
do konca 18. st. Pisana je talij. jezikom. Ovi zakoni i svi statuti saču-
vali su svoju čestost do propasti dubrovačke republike. Akademija ih
izdaje u "Monumenta Ragusina". Dva su sveska do sada izšla. Akade-
mija još sprema zbirku hrv. ureba od 15. — 18. st. po Lopaciu, koja će
nam podarati potpunu sliku kmetstva i seljastva.

8) § 3 Listine.

Nabrojiti ćemo listine, u kojima nam se bar nešto pravnih vijesti
čuvalo. — 1) Listina od bana Trpinira g. 852; ova je najstarija. — 2) Li-
stina od Mutimirā. Obe ove listine (pod 1) i 2.) razjašnjaju nam polo-

o zbirku
2. v.

izaj crkve i dr. ustrojstvo, nabrojaju se razni dostojanstvenici i veli se, da kralj od kraljevske zemlje bez privole krunara ne smije nikomu ništa pokloniti. - 3.) Listina kralja Tomislava, koja se odnosi na sabor spljetski. Ovdje ima i prvih zakona otvorenih na tom saboru, gdje su bili saborani hrv. velikar, si: kralj Tomislav i njegov vazal Hunski. Tu se radi i o drz. i crkv. odnosima. U prvom dijelu pripominje se, kako Ivan X. spocitava hrv. primas su, sto Hrvati zametkarniju njimsku stolicu. Tu se izriče, da crkva spljet. sta imade premoć u cijeloj Hrvatshoj. Govori se o jurisdikciji i kompetenciji crkvene oblasti, a zabranjuje se ^{popova} privatizacija slaw. obreda, zatim se izriče crkv. kazna protiv kralja i velikara, ako bi htjeli uzeti u zaštitu tu hrv. biskupa u Rimu protiv nadbiskupa spljetskog. Nadalje se govori o zenidbi, rastava je braka dozvoljena samo radi preljuba. Spominje se i odnosaj djece spram roditelja i položaj kmetova, koji je bio vrlo blag. Zadnji članak govori o zenidbi psecenika. Ivan X. potvrdio je sve članke ovim četvrtog, u kojem se stavlja biskupija Ninska pod jurisdikciju spljetsku. Papa je dopaoce pozvao biskupa ninskoga k sebi u Rim. ^{4.)} Listina spljetska od g. 927. Tu je bio opet sabor crkveno-drzavni. Istov. duse se tu: "antiqua statuta spljetske crkve", dokida se biskupija ninska, odredjuje se "antiquae consuetudines regni Croatiae". - Tu se vidi, da je i sisačka biskupija spadala pod spljetsku. - 5.) Listina Petra Kresimira g. 1059. izdana u Biogradu na moru; njom se na privolu velikar sa svastu samostan sv. Iovana kraj Biograda od javnih daća, samo je šteta, sto se te daće točno ne spominju. - 6.) Listina kralja Zvonimira g. 1076. prigodom njegovog krunisanja, a od ovog kralja ima, moć drugih listina n. pr. solinska, koju je kralj Stjepan Kasubje potvrdio. Važnost svih i drugih listina leži u tom, sto se razabire jasno i sćito, da je već prije g. 900. bilo velikoi jaško, moćno i sjajno hrv. kraljevstvo. Nadalje se vidi, da je već u ovo doba bilo svjetovnih sabora, dotično da je kralj mogao sa svojim velmožama stvarati zakone, koji su (ali) razabirani morali biti pisani, a hrv. kronika za njih veli, da su se nabražili u knjigama. Nu sto su se osobito saćivali zakoni za crkv. odnosaje, razlog je taj, da je crkva imala samo ono, sto je za nju važno bilo. Tu kompromitativnim načinom dade se iz tih listina dosta toga izvesti, a sćobito glede drz. uprave važna je listina Zvonimirova, jer su tu navećena načela, po kojima Zvonimir obećaje vladati. On obećaje papi, da će mu biti poslušnan, da će štiti pravo, siromake, da će imati crkvi njezine prihode, da će zenidbu dozvoljavati samo uz blagoslov svećenika, da će zaabrani prodajni ljudi i da će davati papi godišnji danak od 200 dukata. Na temelju tih listina kasno nam je ^{Dr. Bakić} podati cijelu sliku drustvenog i socijalnog tadašnjeg života u Hrvatshoj. Tuva nadalje još mnogo važnih listina, ali glede prava prednjate im u važnosti ostali pisani spomenici.

5.) § 4. Zakoni i zaključci hrv. sabora.

1) Tu nam se saćinava veoma važan i stari zakon, koji nam dokazuje, da je krivo ono mišljenje madjarskog ucenjaka, da je hrv. i ugr. pravo bilo identično. Taj je zakon nastao g. 1273. "in congregatione totius regni Slavoniae"; sadržaje, kako sam veli, "iura regni et banatus"; u njemu sadržana prava popisana su po plemićima, a sankcionirana i proglašena po banu Matiji. Ne imamo do duse original, nego samo po kaptolu carmanskom na molbu plemića Dominika Radonica

ovjerovljen prepis od 1350. Taj se prepis čuva u hrv. arhivu (od kojeg je u Lovica štampovala u Pestu) Tuva 28 članaka. Najvažnije jest to, da kralj nije ni trebao sankcionirati hrv. zakon, ovačava je potvrda po kralju uvedena tek za Maksimilijana II. 1556., a do te g. uvijek je sankcionirao i proglašavao ban hrv. zakone. Većina ustanova ovog zakona potekle su na proces, nu ima i kazn. prava i nešto obiteljskog. Najvažnije je, da se i manje nije smatralo srasnim, dok god je bilo rođa. Još tada imas je rod u javnom životu veliku važnost. Tu ima ustanova o porezu i t. d. Iz samog se zakona vidi, da te ustanove nisu izdane tek one god., nego da su već odavno postojale i banu bile na potvrdu donesene. Ovog zakona vidi pravinu razlika između hrv. i ugr. prava. (Prestyjen. sly: Pravo-profesne crkve iz Buravog polja). Kad izvršenjem zakona i madu bdići i odbora, jedan uz krunara zagrebačkog, a drugi uz krunara križevačkog, poput ovih odbora engleskih, koji su imali izvornu cartu lik-2) Drugi je zakon od g. 1278. izdan u saboru pod banom Nikolom. Ovdje se opet radi samo o popisivanju starijeg prava. Tu se odredjuje uvjeti, pod kojima je se kraljev sudac navratiti u plemićke dvorove, zatim da se plemić radi duga ne smije ratovati i odredjuje se sudbeni rokovi. Proglašen je kao i prvi saborski zakon po banu. Treće je zakonodavna radnja hrv. sabora 1416.-18. Posto je tih godina u Hrvatshoj vladaćala velika anarhija, to su izdali te god. velikar hrv. pod banom Glermanom Celjskim kaznene odredbe protiv zločinaca, a saćinava nam se taj saborski zaključak u originalu. Važan je taj spomenik za terito. rijalni opsegi, jer se vidi, da su krunarije vinovitička i križevačka spadaćle pod Hrvatshku, a ne pod Madjarsku, kako to Madjari tvrde. Na tom saboru bio je prisutan i biskup ninski, koji je tada živio u ovdan drzavopravni položaj u hrv. - 4.) Važan je nadalje sabor križevački od g. 1439. pod predsjedanjem bana Matije Palovca, bana Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Zaključci su stvoreni protiv zločinaca. 5.) Sabor križevački g. 1488. izdao je zaključak od 70 članaka sa ustanovama o globama. - 6.) Dr. Bakić je zakon nepoznatog sabora, koji nam se saćinava u ugar. sbor. nikel: Corpus iuris Hungarici, pod naslovom: articula nobilitatis regni Slavoniae. Storen je taj zakon neposredno prije krunidbe Vladislava II., pa je dodan u onom dekretu, koji je tom prigodom izdan. Važan je za drzavo-pravni položaj ugarško-hrvatski, te se u njihovom pravu vidi velika razlika. Tu se razominaju stare hrv. pravie. Znameniti su članci 10. i 11.; iz kojih se vidi, da se tada Hrvati počeli izjednaćivati svoje pravos. stanje s onim u Ugarshoj. Tu se n. pr. radi o kastelema, za koje se veli, da imas s njima biti: pro ut in regno Hungariae. Novi ugar. historiči sami priznaju, da je Hrvatshka u pravnom pogledu posle samostalne bila, dok nisu sami hrv. plemići stali izjednaćivati poslije Vladislava II. svoje pravo sa ugar. To je priznavao i Madjar Hunfalvy, da nema sporeva o kakvoj prednosti Madjara nad Hrvatima, a još u 17. stoli. obzica, se hrv. sabor na kralja nabrojajući sve granice drzavnog i pravnog života, koje su u Hrvatshoj samostalne bile. Imas i u ovog doba iz daljn. Hrvatshke jedan obornik drzavnog prava, do duse ne zakonodavna radnja, ali nastao na intervenciji mletačke vlade, koja je donela hrv. pravo mijenjalo samo glede kaznenog prava i vodeti strože mletačke odredbe. Spomenik g. 1551. "duodecimo februario in Novi grad" sastavio je Ivan de Mhera, koji veli, da je to prepisao iz službenih spisa. Sadržaje isključivo privatno pravo sćim već spomenutog kaznenog prava. Ne čina se još danas pravo, je li je to privatna rad.

nija ili službena. Pravo to da je vrijedilo u zemlji hrv. od Zadra do Ni-
na. Mislimo, da se još i danas sjetra naći sličnih takovih spome-
nika. Sve ovo pravo svih ovih spomenika jest samo običajno pravo:
antiquae consuetudines avorum et proavorum, nu popisivale su se
samo iznimke, a ne ono, što je bilo u spisj narodnoj svijesti. To nepopi-
sano pravo moglo bi se sastaviti komparirajući sve hrv. spomenike (s
sobito one u Kuljčevicima, steta.

E) Zakona Kraljeva nema u to doba u Hrvatskoj.

Ad 2.) Statuti općina i gradova. Ovi su za poznavanje starog hrv. prava
bez dvojbe najvažniji spomenici i po broju i po sadržaju. Iz tih statua
ta vidimo, kako je u ono doba već narod bio xris za upravo općegri-
ta, vidimo razložiti način uprave i vidimo narod još pun stare slav.
kreposti. Svoje statute smio si je svaki grad ili općina sastaviti i pred-
ložiti Kralju na potvrdu, a onda su se morali kralj službenici u poslu-
stom gradom držati tog statuta. Gradski statuti bili su većinom
po vrsti talij. ili njem. Ja u općinskim statutima sačinjav se vjer-
ni značaj slovenski. Nu u ^{gradskim} statutima imade mnogo elemenata
prava hrv. N. pr. kad je spljetski prior g. 1239. kargano iz Ancone pre-
uredio upravu gradsku na način talij. gradova, da se on popisati
sve dotadašnje "bonae consuetudines" hrvatske u jednu knjigu "capi-
tularia", ali je tom popisu dodao mnogo novog tudeg prava. Tako
da je bio u spljetskom statutu pomiješano hrv. pravo sa talijanskim.

Sve pravo prešlo, na Drogir i na druge gradove, kako to svjedoči Toma
arhidjakon veleci, da su od spljetskog statuta ostali gradovi prepisi-
vali svoje statute. Za budanjске statute na pr. vinodolski ne može se
nikako reći, da su nastali pod utjecajem tudeg prava, a to kaže i sam
zakon vinodolski g. 1280., da je napisan po hrvatskim najstarijih i
pravu najvjestijih ljudi. Znači je samo, što nije poznato dovoljno ta-
kavih statuta, a tiskano ih je vrlo malo, tek u novije doba stalo ih
je izdati akademija vukovska, da se bez njih ne može razumjeti
pravni i socijalni život dr. hr. Hrvata. Jezik tih spomenika je ili
hrv. ili talij. ili lat. Znamo za mnoge statute, da su bili prevedeni iz
hrv. na talij. ili lat. n. pr. budanjški, rogoznički. Poljski statut bio je
pisan hrvatski i lat., a lat. se tekst nije sačinjav. U istarskom se razlo-
žu veli, da su pisala tri notara (hrv., njem., lat.), a sačinjav se samo
hrv. i dio njem. teksta. Za alko i ima tekst u stranom jeziku, ipak i
na njem. riječi hrv., koje se osobito tiču javno-pravnih uređaba n. pr. u
mljetskom statutu se veli: "con tutto lo zbor". U kričkom statutu spomi-
nje se riječ "doornik" (sudbeni činovnik). U korčulanskom statutu do-
haze riječi: "pudar", "čelnik" i "postnik". Čelnik je glava pastirske općine,
ti pastiri imaju svoje rimske kuće, postnik je poljar. Svi su to prastari
i slav. izvori. Ovi statuti imadu dakle i važnost za stari hrv. i slav. je-
zik, nu najvažniji su stoga, što sadržavaju prastaro običajno hrv. pra-
vo, većinom iz 13. stolj. Iz ovih se statuta dadu tumačiti mnogi u
opće slav. pravni pojmovi. N. pr. "izdava" (vin. zakonik) = nagrada s
nomu, koji pomogne, da vjerovnik dođe do svoj prava, nadalje zna-
no po tim statutima, kako se u opće kod juž. Slavena shvaćala
prava. Vidimo, kako je u pučanstvu bila jaka svijest hrv. jezika,
kad ju nisu u 16. stolj. na sve svoje najstarije mogli iscipati Mleča-
ni, koji su zabranili porabu hrv. jezika u javnim stvarima n. pr. u
Drogiru. U ovo vrijeme počelo je i izopacivanje hrv. prezimena u talij.

*) "con tutto lo zbor di Mileta"

formu. Iz svih statuta vidimo, da su posve po nar. mišljenju sastavljeni. I
ma tu mnogo pravnih pitanova, koje su izrečene u formi poslovice (kako
n. pr. leges barbarorum), kako sadržavaju posve pravo nar. osjećanje, ni-
je čudo, što ne imaju nikakvog juridičkog sustava, nu to je i bilo zato,
što su mnogi zakoni u statutu istom kasnije uneseni t. j. kad su bili
stvoreni. Ipak nisu u tim statutima iscipjeni svi nar. običaji. U pri-
porjedanju vladarova i vladarova dramatičnost, često se govori u prvici dru-
gij osobi, lijepo se upotrebljavaju imperativi. Često se upotrebljava trito-
logija, nu riječi često dolazi i njihov tumač n. pr. voda ziva, koja nig-
dove ne prestaje. Juristična je terminologija dosta ^{razvijena} dobra. U zakonu vin-
dolskom ima samo 13 talij. riječi, i jedna njem. (likuf). U poljskom i
na 47 talij. riječi. Novac je "soldino", a ne grivanj, mjera za težinu:
"malkajaj", a za dužinu: "rozga". Najčešće je čakavština.

Tijem završimo hrvatske spomenike, među koje spadaju: 1) statuti,
2) listine i 3) zakoni i zaključici hrv. sabora. Tih hrvatskih spomenika ima
toliko, da svojim brojem razumljiv kod svih slav. najodličnije mjesto; na
njima možemo razabrati kulturnih tudeh elemenata, a važni su sto-
ga, što nam dokazuju, da je moralo biti u prastaro doba pisanih zaklo-
na (metodius), kako ih zove hrvat. kronika, sa Gakova Porfirogenetova.
Hrv. je kronika, koliko se god može snježinoj vjerodostojnosti sumnjati, i-
pak istinita, glede nutarnjeg uređenja uprave. U ostalom imamo i
raznih povelja od 9. - 11. stolj., koje potvrđuju, da je već onda bilo pisanih
zakona.

Pravni spomenici srpski.

Kako se do najnovijeg vremena najviše i skoro jedino obradivao
samo zakonik Dušanov, nastalo je opće mišljenje, da prije tog zakoni-
kanije ni bilo pisanih zakona u Srbiji prim. nekak bizantsko-grčkih
pravnih kompilacija, koje su učinjene u Srbiji. Nu bilo je 200 izbornih za-
kona izdanih radi potreba raznih odnosa, a ti su mnogo važniji
za slav. pravnu povjest nego sve kompilacije. Gaborških zaključika i sta-
tuta u Srbiji nije bilo; jedino listine i zakoni vladara.

I. Listine: 1) Stjepana Nemanje 1198g. tiče se nutarnjeg državnog ure-
đenja, od njega imamo još 2 povelje: jedna je ugovor s Dubrovčanima, a
druga se tiče manastira hilandarškog, a druga je od njegovog sina Stje-
pana Prvovijenčanog imamo xaninovu darovnicu manastiru Žičan-
skom, napisana na zidu u tom samostanu. U njoj ima dosta neta-
nova pravnog karaktera n. pr. glede braka. - 2) i 4) su listine od istog
kralja sa dubrovačke trgovce. - 5) Od Uroša I. isto. - 6) Zakon Uroševa
sina Milutina 1321. glede manastira Tracance. - 7) Njegov sin Stjepan
Uroš III., stac Dušanov izdao je listinu manastiru decanskom, u kojoj i-
ma uredba i crkv. i obitelj. odnosa. - 8) Dušanove listine, od njega
ima 9 znatnih, a najvažnije su od 1347. iz sabora u Skoplju i hrisovu-
lja (bulla aurea) g. 1348. manastiru prizrenskom. Od nje imamo pre-
pis. Ona je sadržajem i opširnošću najbogatija listina srpska. Poslije
Dušana listine više ne imaju važnosti, a izdavali su ih još despoti, nu
sve su uslijed turskog gospodstva izgubile svaku pravnu djelatnost.

II.) Zakoni po vladarima izdani. Dušanov je zakonik vrlo važno dje-
lo za slav. i srpsku pravnu povjest. Nastao je u ono vrijeme, kad su
sve slav. narode podigli velike svoje države. Dušan se g. 1346. nazvao
carem Srbalja, Bugara i Srba. Proglasen je taj zakon g. 1349. Nu

Gore u redu 10.: dosta dobro razvijena; 19-red: "metodius" zove se pravne knjige.

* utpliv

g. 1354. je nadopunjen, a vrijedio je samo za njih Srbiju. Kod sastava njegovog sudjelovali su samo privilegirani staleži. Do prirenske ruke nisu imali zakon 187 članaka, svaki sa posebnim naslovom. Pisci nije skrišćanstvom, govori o braku, o izopćenju, o katolicima, o bogu, ntilima do čl. 11. Onda dolaze ustanove o svećenicima do članka 72. govori o ceko. sudu, određuje položaj kmetstva prema vlasteli i daje plemićke, zatim još slijede o nimim kllasama, te se tim završuje prvi dio zakonika, koji se dakle bavi ponajviše administrativnim i javno-pravnim uređenjima, u kojima ipak ima nešto privatno-pravnih ustanova, osobito glede obitelji, odnosa. Do članka 83. slijede onda imovinski odnosi o pašnjacima, međama et c. Treća grupa do čl. 136. su kriminalne i procesualne odredbe, a imaju i dosta privatno-pravnih ustanova. Zatim dolaze ustanove o vojvotknom pičenju, o fundacijama i držav. gospodarstvu. Sa 136. čl. prekida se zakonik, a iz njega slijedi nadopunjak g. 1354. i to do čl. 187., odnosi se na proces i kriminal. Još je nadopunjak od 22 čl. po rukopisu raskovackom, koji je nadopunjuje cijeli zakonik. Drugi dio sadržaje ustanove za takozvane odnose, koji su nužno nastali iz proglašenja prvog dijela. Treći dio pogoduje velikasima i svećenstvom, pa je za prosti puk bio vrlo tegetan, te nije čudo, da su nastali neredi, razbojstva. Tomu je htio Dusan dookčiti, te je zato izdao drugi dio 1354., koji je primjenjen potrebama dnevnog života, te je upravo vjerno zrcalo pravnog srpskog života u ono vrijeme. Dusan je cypis iz običajnog prava, iz pisanih već listina i iz bizant. prava naročito glede kazn. prava n. pr. sjećanje ruku et c. Materijalno-privatnog prava je Dusan mnogo razstovio, jer je pretpostavljao, da je to pravo svakome poznato, te su takve ustanove bile u kreposti i mimo zakonika. Vidimo ujedno iz zakonika, da je bila država sudbeno prilično uređena. Zakonik je po pravom, kulturnom i jezikoslovnom sadržaju došao do velikog ugleda, pa je osim ruske pravde najviše obrativani spomenik slav. prava. Na od njega su svakako i pravda i vinod. zakonik i vepr. mački statut znamenitiji. Ima više rukopisa ovog zakona, nu on dolazi uvijek pomiješan sa drugim spomenicima. Najznamenitiji su rukopisi šišatovacki i hilandarski. Štampan je više puta; pr. u put Pariz g. 1795., ali pogrešno, zatim uuharski, hapski, Lippel s ruskim prijevodom. Geriček, uuharski ga je preveo na njemački. Još su se njim bavili Leontović Palacký i Dančić.

Pravni spomenici bugarski.

Isto je u Bugarskoj razvita literatura, to moramo dopustiti eo ipso, da je tu moralo biti već vrlo rano pisanih pravnih spomenika. I pak se od svih slav. pravnih spomenika najmanje sačinjavalo bugarskih. Karakter bugar. prava i drž. života bio je posve slavenski. Zakonika ne imamo, ali su nam se sačinjavale neke listine i drugi tragovi starog slav. prava. Najstarije vijesti o zakonodarstvu imamo od Srba Srbe odjodi Krumu. Oni ne znaju, da li te vijesti istini odgovaraju; drugo spominje se pisano pravo u odgovoru pape Nikla le I. na poslanice Borisove, u kojem ima dosta ustanova tadašnjeg bugar. prava: responsa pape i Nikolae I. Neke mjesta tih responsa primljena su u dekret Gratianov, to je pravo bilo valjda rimsko, ali ne čisto, već neka vrst kompilacije. No kako su Bugari otpali od

Čtre u red u 5. ... osvećenicima i plemićima do.

pape nije se to pravo dugo održalo. Treći je spomenik sudbenik cara Konstantina ili zakon sudni ljudem. To su ustanove iz grčkog zakona „vomos yrogykós“, koji je bio izdan za seljake i ratore. I pravno slav. nasljednici bili su ratari. Taj spomenik potjece iz 9. stola, te je dakle najstariji slav. pravni spomenik, nu ne sadržaje slav. prava, te je i posve samostalno konpilatorna radnja, a nosi ime Konstantinovo, jer se on u prvom poglavju spominje. Taj zakon dolazi i u ruskoj „Korunciji Knjizi“. Nije tako skrutan kao prvobitni grčki original. Osim svih spomenika imamo još 7 povelja, hrizovulja (bulla aurea); važne od njih jesu 4. : - 1.) povelja Strojana II., kojom se dozvoljava Dubrovčanima sloboda trgovanja; - 2.) savezni ugovor Mihajla Strojana s Dubrovčanima; - 3.) najvažnija je od cara Konstantina Strojana manastiru sv. Ijurgija; tu se određuje jurisdikcija manastira, govori se o davanju et c. Ima 96 članaka, nu mnoga ih je pste. cenih, čuva se u samostanu Hilandarskom u Svetoj gori; - 4.) povelja Ivana Šišmanova manastiru sv. Ivana. Zatim imamo „zakon blaogovernago i hristoljubivog cara Justinijana o zapisima“ - vrijedio je u Srbiji i Bugarskoj, odnosi se većinom na privatno pravo, a ima nešto i kaznenog n. pr. o budnom životu, o prodaji i kupnji et c. Izvor mu nije (koli) Justinijanovo pravo vómos yrogykós. Nije punki prijevod, jer mu je slav., a samo izvor bizantinski. Jedan od najglav. sovitičkih istraživaoca prava Zaharija je ustvrdio, da su mnoge bizant. ustanove slav. parijekla, nu to još nije dokazano.

Poljska pravna povjest.

a.) Karakteristika pravnog razvoja. Kao što u svih Slavena, bilo je i u Poljskoj u prvo vrijeme sve pravo isključivo običajno. Nu dosta ranu nočinje uz domaće pravo i tuđe vrijednost dobivati, a osobito njem. i kanoničko. Nigdje nije bilo njem. pravo toliko upotrebljavano, koliko u Poljskoj. Protivno ostalim državama, u kojim je samo u nekim gradovima vrijedilo njem. pravo, nabacilo se njem. pravo u Poljskoj najviše na hadanje, gdje bi se ipak moralo sačinjavati slavensko pravo. Od 12. - 14. stola sve se više širilo njem. pravo po Poljskoj tako, da je u mnogim krajevima n. pr. u Šleskoj samu narodnost zadržalo. Za početka vrijedilo je njem. pravo samo u njem kolonijama, dok je u ostalim gradovima ius Teutonicum značilo, da taj grad smije živjeti po svojem pravu i da je izuzet ispod sudbenosti kneza ili kastelana ili da je prost od dacia, sve za to, jer njem. pravo nije bilo dovoljno poznato. Sve se to promijenilo iza probale Mongola za Kazimira Vel., koji je veoma podunirao njem. pravo i Sljence. Za njegove vlade Sljenci su se u velikom broju selili u Poljsku, gdje su dobivali mnogo privilegija, sprost od svih tereta državnih i držvolu, da posve žive po svojem pravu. Tad su ali i ostali gradovi i sela težili zatim, da dobe privilegij iuris Teutonici, pa buduci da im je to pošlo za rukom, možemo reći, da je u 15. stolu u Poljskoj pravo domaće bilo u mnogom od njem istisnuto. Stare institucije poljskog prava nose u mnogom pečat njem. prava. Ispitivanjem toga se osobito bavio Vladimiriški Budanov najviše glede držav. prava. Njem. pravo je bilo ili magdebursko, sasko ili helmsko (kulmsko), koje je od prvog poteklo ili lübecko. To je pravo probilježiti dao Kazimir Vel. i odredio, da poljski gradovi ne smiju prizivati na Magdeburg ili Lübeck, već na

40. Krakov. Upr. prije njem. uvjeka je ostala kanoničko pravo. Crkva je imala, država vlast, osobito za Boleslava Vel., a država je zato držala crkvi, da živi po svojem pravu i da to pravo upotrebljava kod nekih svjetovnih odnosa, naravno je slav. zemljeno pravo bilo od kanon. prava posve istisnuto. God konac 12. st. bili su ukinuti nar. sudovi i uvedeni drž. sudovi. S tim je bio narod s pravine vrlo nezadovoljan. Kanon. je pravo osobito koristilo plemstvu, koje je htio Mječi slav opet privesti na slav. pravo, ali mu to nije pošlo za rukom. S kanon. pravom bilo je uvučeno i rim. pravo, u početku neznatno, no kasnije sve jače, kako to dokazuje statut Kazimirov. Tako je bio u Poljskoj veliki metez, nešto je bilo četvero pravo. Izvori zovu domaće pravo najprije „ius commune“ i „terrestre“. Kasnije uslijed velike pravne nesigurnosti pokušalo se više puta pravo popisati. Prvi Ladislav I. Loggetek 1314., ali on nije uspio. Istom Kazimir Vel. proglasi opći zakon t. zv. litavski statut. Tu ima mnogo tuđeg, ali i dosta domaćeg prava. G. 1430. dobilo je plemstvo općih privilegija, uslijed kojih je Poljska pala na ništa i konačno propala.

β.) Spomenici poljskog prava. Prije Kazimira Velikoga ima samo malo pravnih spomenika, koji u ostalom ne stvaraju novog prava i koji se većim dijelom tiču crk. prava, te samo naznačuju spomeniku druge pravne odnose. Zato možemo navesti samo nekoliko pravnih spomenika, iz kojih bar donekle možemo upoznati pravo starije u Poljskoj.

I.) Statut kneza Leska i Konrada Mazovskoga oko g. 1210., kojim se daje crkvi poljskoj razna privilegija.

II.) Constitutio in perpetuum od Leska g. 1210. uređuje odnose stranaca, koji su kao rudari u Poljskoj boravili.

III.) Kaklijci drž. sabora za vrijeme Borislava i Premisla g. 1242. govore o manastiru u Dubnu.

IV.) Ustanove istih knezova ratogorce, koji borave na zemljama tuđ. manastira.

V.) Poveljnice, što ih Boleslav Stidjivi podijelio biskupskoj crkvi u Krakovu. Ova listina ima oblik statuta, razdijeljena je na odsjake, te je od velike važnosti za Krakovsko pravo. Tu se nabrojaju sve dace, što ih je crkva plaćala kralju, od svih se sada oslobođala. Uzo to ima tu i neke ustanove o procesu pred crk. sudom. Ovim se listinom u nabraju u Poljsku načela kanoničkog i inkvizitornog procesa.

VI.) Uta Judaeis concessa. To je važna listina, kojom dobivaju židovi mnoge poveljnice, kao što su ih već bili dobili u Njem. i Češkoj. Sve njihove parnice imaju se riješiti pred posebnim sucem - iudex Judaeorum - a od ovog može se prizvati na sam knežev sud. Ima 36 (po nekima 46) članaka.

VII.) God 1867. nadenjeni spomenik, koji sadržuje cijelo običajno poljsko pravo. To je privatnogradnja pisana za sudbenu porabu, te sadržuje materijalno i procesualno pravo. Glöckl nazivlje taj spomenik: Knjiga poljskog običajnog prava iz 13. vijeka.

VIII.) Statut Kazimira Velikog najnovijeg vremena držalo se, da je Kazimir izdao samo jedan statut visički. Nu, kad se taj statut točno ispituje, ustanovilo se, da on postoji za pravo od dva statuta: malo i velikog poljskog. Protiv ovog tvrdio je Glöckl, da se taj statut sastoji od 4 dijela, nu noviji istraživaoci ne nastoje to opravdati, pa zato ve-

71. limo, da je Kazimirov statut zbirka ustanova raznih vremena.

1.) Statut visički ili malopoljski izdan je g. 1347. na saboru u Visli, pišan je lat. jezikom, nu ima dosta i poljskih riječi; preveden je kasnije i na poljski, a za Litvu i na ruski. Ima 59 članaka.

Pravo mu je najviše crpeno iz običajnog prava, ali je mnogo premdeseno sa rim. pravim maximsima, a vidi se upliv njem. i kanon. prava. Intencija tomu statutu jest: 1) da se dokine partikularizam i unificira pravo; - 2) da se saguđa slav. poljsko pravo. Očividno ima služiti i kao rječnik knjiga. Sastoji se od dva dijela, od kojih je drugi po plemstvu predložen Valjda, da se njim osiguraju njegove privilegije kao nagrada, što je ono primilo po Kazimiru predložen dio. Ustanove drugog dijela propisane su istim redom kao što one u prvom. Kasnije su nadodavani razni dopunje - extravagantes. To su samo stalne rješidbe, nu one pod brojem 60-85. su samo fingirane, jer ni su doista od suda izrečene, a one pod brojem 86. do 108. su doista Kazimirove. Glöckl drži oba dodatka za samostalne dijelove. Ustanove tog statuta tiču se svih grana pravnog života. Karakter im je pretežno slavenski, a osobito su interesantne one u obitelji. pravn. Ta, da se još gubi u rodni i obitelji, na što se baš u to doba uplivom njem. prava ta rodovna sveza stala slabiti, to ima baš svdje naredba, kojim se ukidaju snakovi pravni običaji, koji slabe tu rodovnu svezu. Pobožaj žene kao je dosta povoljan. Njezina imovina sačinjava valjaže s mužem jednu cjelinu. U obvezanom i stvarnom pravu vidi se znatni upliv njem. prava, manje u nasljednom pravu. Statut nema stroge sistematike. Nu on je ipak svoji valjanost sadržavao do zadnjeg časa poljske države, pa je stoga vrlo važan, osobito što mu ustanove padaju u toli drevno doba. Kao daljnji zakonodavni rad u Poljskoj osniva se na ovom statutu, pa je od tako u zbirci prirosta „volumina legum“ kao prvi spomenik nvesten; - 2) spomenik petrikovski ili velikopoljski. Ima rukopisa visičkog statuta, u koji mu počinje 60. članak sa: „incipit pars maioris Poloniae“. Visički statut vrijedio je za cijelu Poljsku, dok je ovaj vrijedio samo u Vel. Poljskoj, dakle sadržuje partikularno pravo. Taj je statut razdijeljen na 2 dijela: prvi sadržuje postulate plemstva, a drugi dio o posebne kraljevske zakone. - 3) Oba ova statuta spojena su u nekoj privatnoj radnji kao da je zakonik Kazimira Vel. za cijelu Poljsku pod imenom: „specimeni statut visički“ ili „Vulgata“ od g. 1368. Donosi oba prva statuta, ali odredbe visičkog statuta promijenjene su u toliko, u kolikas su to naređivali extravagantes Kazimirovi, a od petrikovskog uzeto je samo ono, što se visičkom protivilo nije. Ta vulgata se mnogo upotrebljavala u sudačkoj praksi, pa osobito kod prav. sudista u Krakovu, te se zato zove: „digesto Cracoviae“. Koncem 15. vijeka je ta radnja stampana, a nvestio ju je znameniti pravnik poljski Laski u svoje djelo: „commune privilegium Poloniae“ pa što je ovo imalo veliki ugled, to je i „Vulgata“ zadobila službeni ugled.

IX.) Zakonodavni rad poslije Kazimira. Bilo je izdavano mnogo naredaba u poljskom jeziku - constitutiones; i u lat. - statuta. Sve ih je sačinio Ivan Laski u spomenito svoje djelo nvestio je nj osim statuta Kazimirovog privilegia iuris gentium i ustanove radnju nekog Kazimirova, Nepolitanskog u poljskom pravu. Laskov je zbirka stekla p. tpuni službeni ugled. Poslije njega izdao je još Ivan Her-

1490

bert, kraljev. sekretar, pravom abirku, koja je služila kod sudova 200 g.
 Od statuta poslije Maksimira najznatniji je „statutum Vartense“
 1423. stvoren na općem saboru. Svaha mu je, da se u jednoj skupi svi
 zakoni poslije Maksimira. Vrtan je još zakon od g. 1505., kojim se kralj
 obvezao, da neće ništa učiniti bez privole plemstva, te je tako izgubio
 svu svoju moć. Od partikularnog prava znatno je moravsko. Statu-
 ta ducatus Moraviae, nu plemstvo ga se odreklo i primilo poljsko
 pravo, jer je ovo dalo njima veće pooblastice. Nu važniji od svih tih
 zakona jesu statuti litavski, a od ovih opet najvažniji veliki litav-
 ski statut g. 1529. Litva je bila vrlo slaba, osobito, jer je litva sve više
 primala jezik i običaje Rusa. Litvanski je manijernik bio malo ne
 posve slobodan. Prvo je statut kralja Vladislava II. g. 1420., dijeli se
 u 31 glavu; - 2.) je sudbenik kralja Maksimira 1468., spomenik se
 za Litvu prevesti i vartski statut. Najznatniji je ipak statut li-
 tvanski od g. 1529. To je veliki sustavno uređeni zakonik kat' efokij
 izdan od kralja Sigismunda. Izvornik je pisan ruski, a najstari-
 ji rukopis potječe iz 17. stolj. Pravi jezik ovog statuta vrlo je sli-
 čan pravnom jeziku drugih slav. plemena, što dokazuje, da je po-
 stojalo jedinstvo u slav. pravnoj terminologiji. Važnost za rusko
 pravo vidi se kod složenja. Svim se statutom ne može mjeriti nije-
 dan zakon od nijednog naroda. U uvodu se veli, da je to pisanje
 staroga statuta; dakle nijeto skroz novo pravo. Dijeli se na 13 pogla-
 vija, a svako poglavje na članke s posebnim naslovom. Redigiran
 je drugi put na saboru u Vilni, a treći put uslijed dublinske uni-
 je 1569. na saboru u Varšavi. Ivi pozniji zakoni poljski nalaze se
 u zbirci: „volumina legum regni Poloniae“. Izdane su dva dijela je
 započeto po pavaristima g. 1732., a idu zakoni u 8 folija, do g. 1780.
 Ovo je najpotpunija pravna zbirka u opće onog vremena, premda u
 njoj kojesta manjka, što se nije htjelo morštiti, jer u ono vrijeme
 baš nije vrijedilo. Na tu zbirku, prem je privatna radnja, poziva-
 li su se i sami sabori.

Pravna povjest Slavenâ općenito.

Slaveni i njihovo pravo u najstarije doba.

§ 1. Kulturno i pravno stanje

Imamo o toj periodu vrlo malo vijesti kod starih pisaca, a što i
 malo, to je još vrlo manjkavo. Inak usporednjuci te vijesti možemo
 dobiti sliku o prastarom životu Slavena. A tomu još možemo upo-
 trebiti vijesti mladih pisaca, a dobivene podatke popuniti pomoću
 komparativne pravne znanosti. Nadalje nademo li kod Slavenâ,
 koji kasnije živi jedni od drugih, sline običaje, to možemo reći, da
 ti potječu iz doba, dok su Slaveni zajedno živjeli. Tako možemo
 reći stanje, koje je vladalo u pradomovini Slavena; već car Leo VI.
 veli, da su običaji svih Slavena međusobno slični. Slaveni imaju
 od partivijeka svoja stalna prebivališta t. j. nisu više nomadi.
 Već Herodot govori o gradu Budina. Tacit veli za Slavena (Ner-
 veti), da stariju po selima i gradovima. Isto kaže i Prokop. Ži-
 vot starih Slavena bio je stegnut na posve uski krug. Živci u
 * rastavljeno ** izdavanje

plodnim krajevima, nije čudo, da su rano bili poljodjelci, živjeli su na-
 me na dvjeparškim i vrbanskim ravninama. Gvoje prebivalište nisu u-
 svojili maćem, ali su ga ipak znali velikom hrabrošću braniti, što je
 trebalo. Kod Slavenâ vladala je potpuna sloboda. Kuce su im bile sa-
 gradene usred njihovog posjeda, dakle u velikom razmaku jedna od
 druge. Čitav im je život ostao stegnut na obitelji, što (ali) nije prijalo po-
 litičkom razvoju, ali je opet s druge strane unaprijedivalo čudrednost.
 Prokop veli, da Slaveni nisu ni lukavi, ni srdžbe puni, već iskreni i
 jednostavni. Car Mauricije ističe njihovu gostoljubivost. Religija je
 odgovarala posve njihovom karakteru. Stivali su jednog najvišeg bo-
 ga, Peruna ili Svetovida, a imali su i više bogova, Jarovita (ratni bog)
 i Živu (Cereru). Litvovali su plodine, a ne ljude kao Germani, to je
 bio samo za neko vrijeme kod nekih Slavena običaj. Oni su vjerovali,
 li u neumrlost duše. Svaka kucâ imala je svoje zaštitno božanstvo.
 Slaveni pravni i zakoni odgovarahu također karakteru Slavena. Pra-
 vo im se temelji na običajima, kako su ih primili od svojih staca (mo-
 res majorum). Zakon je pravo, a pravo je zakon. Temelji se pravo na
 tom, što vjeruju u riječi i čine svakoga. Samo, gdje nema pravne nor-
 me, stvaraju nju za potrebu svi, koji su na to pozvani. Tidmar u
 svojoj kronici kaže: inveniebatur sententia nova. Za lakše pamie-
 nje bile su pravne norme stavljene u poslovice. Da li je pravo bilo pisa-
 no, ne zna se. Neki misle, da su Slaveni već u 7. vijeku poznajali rim-
 sko pismo, a Grci i Romani držahu ih za narod iskobrožen. Iskondi-
 navske priče govore o mudrim Vanima (Slaveni). Slaveni bili su pjes-
 ni glazbenici, a imali su svoje pjesme, a pjevali su ih uz pratnju glaz-
 ba, dakle je već kod njih bio razvit kućni slat, koji je dočkora doveo
 do razgranjenja trgovine s drugim narodima u pr. promet s janta-
 rom. Ihu Jordal u ovom djelu u raznim krajevima i putovi-
 ma pripovijeda, da su Slaveni trgovali čak u Italiji do Bagdada. Ni-
 je čudo, da su kod Slavenâ već u 6. i 7. vijeku nastali bogati gradovi.
 Ili Slaveni su imali razne nepovoljne strane, koje su neka pleme-
 na umstile. Mauricije veli, da se i slavenška plemena međusobno
 morze, a to je i razlog, što nisu mogli u pradomovini - premda vrlo
 mnogobrojni - stvoriti čvrste državne zajednice. Druga im je mana,
 što su rado primali tuđe običaje ili ih oponašali. Zato nisu napre-
 dovali, gdje su bili izloženi utplivu tuđih naroda. Tako su mnogo-
 brojna slaven. plemena podlegla manjim, ali čvršim narodima
 n. pr. Keltima, Gotima, Hunima i Svarima. Najdrastičniji pri-
 mjer je provala Madarâ. Slaveni su rade uzimali vladara iz tuđeg
 naroda n. pr. kod Bugarâ, nego li da se međusobno izmire.

§ 2. Socijalno uređenje slavenškog naroda.

Kad su se Slaveni stali seliti i promijenili domovinu svoju, to tim
 ipak nisu mijenjali svojih običaja. Živjeli su sa sobom do sadašnje
 svoje ime i čitav svoj maćem života, zadržali su istu vjeru. Tako dâmo
 dolazi jednote isto plemensko ime kod naroda, koji su međusobno
 vrlo udaljeni n. pr. imâ Hrvat ili da su najčieja međusobno rda-
 ljenih plemena slična. Sam način, kako se naselivane iz vatah,
 odgovara prvobitnom socijalnom uređenju slav. života u njihovoj
 pradomovini. Čijeli bi rod ostao u jedinstvu, a pojedine obitelji di-
 jelsle su si zemlju t. j. cijeli rod pod jednim imenom naselili bi
 bar jedno selo. Kasnije snovaše si i grad kao centrum cijeloga

plemena. Ta se organizacija zove patrijarhalnomi postoji još i danas kod nekih južnih Slavena. Slaveni se dijele u narode, a svi u plemena, a ova u rodove, koji se se sastoje od više obitelji. Izraz "obitelj" još ne pozna Nestor, ni stari zakoni, već se ona razumijeva pod imenom rod. Rodovi stanovali su zajedno u jednom selu, imali zajedničko ime, imovinu i starješinu. Danas to zovemo zadrugom. Rodopoglavica je najstariji potomak prasca. On se brine za sav rod, ravna svim poslovima i bogoslužjem; kad se pretrgla nit poglavica, izabrali su najstariji u pojedinim obiteljima u rodu novog poglavicu; kad se broj članova u rodu tako povećao, da već nisu mogli svi zajedno ostati, odijelili bi se neki članovi, tražili novu postojbinu, ali blizu prvobitnom rodu. Takav je novi rod uzao novo ime, ali je ostao ipak u nekom odnosu sa prvobitnim rodom, pa svi takovi rodovi sačinjavahu sa prvobitnim jedno pleme, kome je na čelu poglavica glavnog roda. Ovakova je organizacija već bila prethodna u držav. život. Glavna je zadaca plemenskog vodstva u ratu. Uz bok mu je vijeće poglavica pojedinih rodova, koje je biralo u potrebi novog rodopoglavicu. Svaki rod nosi ime svoga prasca, tako još danas nalazimo patrimoničkih imena za cijela sela, plemena i t. d. Kasnije uzimali su si i druga imena n. pr. topički (t. j. po mjestu obitavališta). Iz takovih plemena nastali su narodi. Podnije plemena je župa. Ta riječ ima dva znamenovanja: 1) znači svu čeljad jedne kuće (to je još danas kod nas), a 2) znači čeljad jednog kćara, koja potječe od zajedničkog prasca - dakle pleme. Što župa danas znači rlv. kćar, dolazi odatle, što su u početku takove rodovne župe imale valjda po jednog svećenika. Obiteljskom životu u ovo doba nema ni govora, sve se osniva na rodu. Za rodovna sveza ima osobnu i stvarnu stranu. Osobna strana je bratstva najprije sa rodopoglavicom, u njem su ujedinjena sva prava pojedinih članova, pa je njegova dužnost, da ih sačuva neokrnjena prama vani i prama unutra. Zato je imao neku vlast nad drugim članovima roda. Pojedini članovi roda sačinjavali su obiteljski sud. Prema vani bili su doticaji članova pojedinih rodova u početku vrlo rijetki, to je bilo jedino kod ženidbe ili udaje ili kod krunne svete. Kasnije se to promijenilo, posto je nastala trgovina i obrt. Što se tiče stvarnog momenta, to pojedinac nije bio nikakav pravni subjekt, pa to nije ni danas u našim zadrugama. Pravi subjekt svih imovinskih prava je rod samo. Ovamo spadaju zemljišta i zgrade. Od toga je pojedinac dobivao plodove u toliko, što mu je trebalo za život. Pravo vlasništva mogao je pojedinac samo steći na pokretnim stvarima, što ih je steklo svojom radnjom i štednjom. Ali snijima je mogao, kako je god htio, raspolagati, dakle i sa slučaj svoje smrti. Ustav roda nad nekretninama zove se: "djedina", "bačna", "pcina". To nalazimo još danas kod nas. Prvi starog roda je plemićka općina turapoljska. Beroj članova tih rodova nam je nepoznat, ali još danas ima zadruge i sa sto članova. Cijeli je dakle rod bio prema vani i prema unutra jedna cjelina. Rod odgovara za svakog pojedinog člana i jamči za svako njegovo djelo. Rod zastupa svoje članove u svim vanjskim odnosajima; u jednoj staroj češkoj kronici se veli se, da rodopoglavica ide na plemenske skup-

vjerske običaje

štine. Ime je rodopoglavice i vladika, pak kako je on obavljaao i žrtve, ostalo je to ime i danas kod Hrvata za vjerskog poglavara. Riječ za riječ li taj odnosaj je "zadruga"; kod Leha i Poljaka "zajedin". Inu pojedini nisu bili condominiumi ni pro partibus divisis ni indivisis. Vlasništvo je prešlo od jedne generacije na drugu. Zato se identificira u staro vrijeme vlasništvo i nasljedno pravo. Listine od 11. do 13. vijeka zovu vlasništvo nekretnih dobara "haeres", a nekretno vlasništvo "haereditas". To je prešlo i u ugarsko pravo, koje i onako nije ništa drugo nego skup slaven. pravnih običaja. Pokretno dobro zvalo se "imanje". Samostalno pravo na življenje cijelog roduškog vlasništva za pojedince nastalo je, kad je dotičnik došao do stanovitih godina n. pr. kad su mladici kosu rezali za znak, da je punoljetan. Oženjen je dobio osim svoga dijela još toliko, da je mogao obitelj održavati. Ako se iselio iz roda, nije mogao nikakav dio baštine za se zahtijevati, već je imao samo pravo na dio imanja, a taj se onda zove "otprava", koja se davala kao mirov. Svaki član u rodu bio je dakle dovoljno opskrbljen osim onih, koji su za kaznu iz roda bili istjerani. To su bili sirotinasi, "lišeni", a postojalo je još to u najnovije doba u Bosni i Hercegovini. Neki misle, da kraj svakovog života nije moglo biti poligamije. Djevojka smatrala se kao gost sve do udaje, pa joj je položaj bio vrlo povoljan - "djevovanje čarevanje". Ženidba se sklapanala kuprijom i prodajom tako, da je djevojka postala na neki način dijelom imovine novog roda. Muž je nad njom imao veliku vlast n. pr. kazniti ju, prodati ju, pače i ubiti ju. Žena je također morala odgovarati za zločine svog muža. Štu tu strogostru za prema ženidbi je prvo njegov vlastiti interes, a drugo sudoredni značaj starih Slavena. Istom kasnije, kad su se raskinule rodovne sveze, pogoršao se položaj žene. Došlo je u običaj mnogoženstvo, pa su tako uvijek žene živjele u strahu, da će dobiti suparnicu. Prije kad je žena izgubila muža, stitio ju je rod, a u poznije vrijeme bile su u takovom slučaju bez zaštite, te su se zato udovice po pripovijedanju careva Mauricija i Leona, kad su obudovjele, spalile na komaci. Istom kršćanstvo je sve to poboljšalo odstranivši mnogoženstvo, za koje (ali) ipak ima kod nas primjera čak do 16. vijeka. Djeca (otroci) bili su u potpunosti vlasti svog oca. Otroci se najvrijem kasnije i robovi. Samostalnim postaje mladić, kad mu se reže kosa, a djevojka, kad dozrije za udaju.

§ 3. Kruna sveta i općejamstvo.

Rod semorao brinuti, da mu članovi žive u miru i redu. Ako se našli mir jednog člana, drži se mir cijelog roda narušenim. To biva u najvećoj mjeri, kad je koji član roda ubijen. U najstarije doba to se mora kazniti smrću krivca, dakle glavom za glavom. To je bila dužnost i pravdu ubijenog. To načelo krunne svete postojalo je kod svih naroda. Moglo je kod toga biti, da je rod ubojčin bio sdrise strogo krunjen, pa su tako neki rodovi od pamtkivijeka živjeli u savadnji n. pr. još do najnovijeg kod Crnogoraca. Kasnije se moglo pravo svete otkupiti posebnom svotom, za svaki slučaj napose ugovorenom, koja se zvala bačglava, prazda, a plaćao je svu cijeli rod, pa je isto tako i primao cijeli rod. To je prvobitna glava. Kasnije se to promijenilo, kad su vladari zadobili veću vlast nad svojim podanicima. Kasnije je na ime vladar normiras "glavu" (haereditas vauđu), te je ona imala karak-

ter kazne, a mogao je rod ubojicom na tu kaznu i biti prisiljen. Svaki je rod napram knezu morao jamčiti za svog pojedinog člana t. zv. jamčenje zajedničko, koje se u početku ticalo samo ubojstva, a kasnije i drugih zločina. Dužnost platiti kaznu nastupila je onda, kad rod nije htio svoga člana - krivca kojeg zločina, predati knezu, ili ako se baš ne zna, koji je član nekog roda počinio zločin, ili ako je pobjegao. U posljednjem je slučaju samo glavni odšteta, a mlazimo zato primjer u zakoniku vinodolskom. Kod Rusa bilo je opće jamstvo nešto drukčije nego li kod ostalih Slavena. Tomu je razlog, što su ruski knezovi bili "ne-Slaveni", pa doveli sobom suplemenitke Varjage. Ovi nisu živjeli zaštite pojedinih rodova, posto ih je u početku stitio knez. Kasnije su oni platili određeni godišnji primos u glavnicu, iz koje se namirivala kazna za ini zločin. To je društvo "mira". Članovi su platili taj primos kojemu rodu, a taj je onda za njih jamčio. Neć ruska povijest spominje taj odnosaj. U nekim slav. izvještajima jamčilo je čitavo selo za kojeg svog člana. Isto nije mogao nikoga dati, da za nj jamči, smatrao se prokletim.

§ 4. Stališke razlike.

Izvane imali su svi članovi jednog roda jednaka prava i jednaku zaštitu. Razlika je samo bila u tom, što su neki stari imali veću važnost u rodu nego li drugi članovi, ali to nije bilo nikako u pravu. Dakle u najstarije doba kod Slavena nema stališke razlike. Dapače, kako Grci pripovijedaju, stavljali su stari Slav. ratnim suženjima na volju, da se povrate kući, ili da se kod njih nasle. Ali ipak imademo u položaju rodopoglavitice bližu kasnijoj stališkoj razlici. On je postao malo po malo u rodu važniji od ostalih članova. Tako je već rano nastao stališ nižega plemstva, u kojim su onda spadali i članovi obitelji, iz kojih se rodopoglavitica birao. Viši plemićki stališ nastao je od onih obitelji, iz kojih su se uzimale poglavice manjih plemena, koja su se kasnije združila u jedan narod. Takovi i plemena i plemenskih vojvoda bilo je vrlo mnogo. Stališ nezlobodnih počeo se još javljati, dok su rodovi čvrsto stajali time, da je bilo lišenih t. j. iz roda istjeranih. Ti su bili pravno nesposobni, pa kad su se razbile rodovne sveze, stala se računati vrijednost pojedinca prema njegovoj pravnoj sposobnosti. U 9. st. spominje se već kao glavni razlog razbita zarobljenništvo. Drugi je razlog bio sudbeno prisiljavanje dužnika, a napokon na smrt osuđeni mogao je od kneza biti na ropstvo pomilovan. Rob se mogao prodati. Prestalo je ropstvo otpustom tim, da je koji bio primljen na ognjište - ognjištan. Bilo je poluslobodnih, glebae adscripti (već u 9. i 10. stolj.) Oni su morali tuda zemljišta obrađivati, a bez privole gospodara nisu se smjeli odseliti, drukčije postaju robovi.

§ 5. Vladaška vlast.

Koje vladare nazivali Slaveni obično riječju: "knez". Još danas ima riječ ta kod nas razna znamenovanja. U Herakliji bila je ta riječ unesena. Knez bio je tumač zakona, a služba svećenička otpala je od njega, kad je nastalo kršćanstvo. Urela nam kaznu slijedeće: Knez je svećenik svog roda, a služba boga, koji je zajednički cijelom narodu, pripada pojedinom obitelji nasljednim pravom. Važnost načelnika takove obitelji dala mu je kneževsku vlast. Pošto su držali, da je kneževina poznata volja bogova, to su knezovi

* samo u određenoj periodi

u važnim stvarima imali odlučnu riječ, oni su znali najbolje tumačiti zakone, oni su riješavali razmirice, a neposluh prema njima je kao otpor protiv bogova. Kneževa vlast u širem smislu jest ista ona vlast, koju ima rodopoglavitica nad rodom. Knez je zastupao cijeli narod, zato ga je ovaj i birao iz kneževske obitelji tako, da se nisu nitu di kraljevi mudili i namitili n. pr. poljskih Slavenima vladara, iz koje druge obitelji nego iz kneževske, kad su svrgli dotadašnjega vladara, pozivajući ga u ratu. Kod ruskih Slavena razvila se vladarska vlast nešto drukčije. Pozivajući oni k sebi Varjage ili Ruse, kojima su bili na čelu 3 brata: Rurik, Simens, Truvor, dali su vlast kneževsku svoj brati, od koje su dvojica naslobo umrli, a Rurik ostao samovladar. Njegova je obitelji ostala vladarska vlast (veliki knez), dok su ostali članovi članovi obitelji, dakle svi osim velikog kneza dobili pojedine krajeve (kod Čeha i Poljaka: udjeli). Kod Mađarima: "rex junior". Oni su, moglo bi se reći, namjesnici - udjelnici. To narodu izabrani knez dobio je pravi vlast feodálnom intronizacijom t. j. zaposjednicem prijestolja, koje je bio krameniti stol, a kao se stol djeđov. Opis ovakove ceremonije kod kornijskih planinskih Hrvata sačuvao nam se u "Deutsche Reichskronik". Tu dolazi knez u seljaci, kom odijelu za znač, da je on postavljen na prijestolje jedino s voljom naroda. On je primao inter. parte.

§ 6. Narodne skupštine.

Nema dvojbe, da je takovih bilo kod starih Slavena. Kad se nam radilo o interesu cijelog naroda, sastali bi se svi rodopoglavitice i vijećali. Uredba skupštine slabo nam je poznata, n. čini se, da je bila slična onoj kod starih Germana. Važnu ulogu su tu igrali svećenici. Knez je bio, da zaključuje, a narod da bude prisutan kod poglasivanja tih zaključaka. Skupštine su zvali sjem. Slaveni sjem. (sojam). Osobito se tu vijećalo o miru i ratu. Ako knez je još bio u nekoj stalni izbor, koji je kneza svjetovao. To su stariješine, knezovi, voljari. Još danas znači kod Čeha "kmet" starca. Naša riječ dobila je valjda svoje značenje po njem. "Knecht".

§ 7. Vojno ustrojstvo.

O ovom znamo veoma malo. Neki stari pisci drže Slavena za neratoborne; istina je, da su Slaveni bili narod stalno naseljeni - ratarski i da su rijetko vodili navalni rat, osim kad su se morali seliti. Obično su samo išli u boj, da se brane. Vojška im je bila čitavi narod, pa je zato i bila vrlo mnogobrojna. Riječ vojška znači najprije knjevu družinu, a kasnije sveukupnu nar. družinu. Uvode u ratu su poglavice plemena, vojvode. Vojništvo dakle nije bio privremeni legijun jednog stališa. Svaka je župa imala svoju tvrđavu, koju je također morao pomagati graditi svaki pojedinac. Na granicama bilo je i nasipa i posječenih šuma et c. U tvrđavi su izmjenice svi morali stražiti; gradnje i stražu tvrđava narednje i zakonik vinodolski, pa od toga nisu ni isti svećenici bili oslobođeni.

§ 8. Istraga prava

U mnogo slučajeva pripoznali su stari narodi samoobranu opravdanom (Iudex in propria causa), tu su osobito bila tri slučaja, gdje se mogao in flagranti uhvaćeni takav ubiti, to su: preljub, kradbina i ubojstvo. Za preljub imamo izričan primjer češkoj legendi o sv. Albertu, biskupu praškom. Njima toj mogao se odmah

ubiti, to dozvoljava i zakon vinodolski, a u Lnoj gori bio je do nedavna taj običaj. Trdina je bila kod Slavena veliki zločin. Kod imo-
 vinskih povijeda bilo je 4 načina, kako je tko mogao spet doći do
 svoje stvari. Prvo je "klic" nu ime ako je tko kakovu stvar izgubio, to
 je tu stvar javno na trgu isklicao t. j. spisao, pa ju je onda mogao
 gdje god ju je našao, sobom ponijeti bez sudbene intervencije. Klic
 se spominje i u vinodolskom zakonu. Drugi je način "svod" (od
 svesti = deducere). Na ime tko svoju stvar, ako ju je izgubio, nije is-
 klicao, na kad ju je kod drugog našao, mogao je zahtijevati, da se
 onaj iskaže, otkud je dobio tu stvar, pa je onda tražio, dok nije do-
 šao do posljednjeg t. j. do onoga, koji je njemu stvar oduzeo, pa taj
 je morao platiti globu i od posjednika stvar otkupiti i vlasniku pre-
 dati vlasnik se zove: "povod", a posjednici, koliko ih već ima, "svod-
 nici". Treći je način bio stopa, trag ili slijed". Kad je bio kakav
 trag zločinu, onda je tragom pošao oštećenik i njegovi susjedi, kad
 je trag vodio u tuđe selo, moralo je itavo ovo selo jamčiti, ili dokaza-
 ti da trag vodi dalje od njihovog sela. To je prešlo i u ugarsko pravo.
 Četvrti je način t. zv. soćenje t. j. oštećenik, kad nije našao na nikakav
 trag, običavao bi isklicati neku nagradu (soćbinu) onomu, koji bi mu
 javio, gdje se njegova stvar nalazi. Onaj, koji bi saznao za tata (sok
 debator), ponudio bi mu, da je za nj saznao i neka dobrovoljno vrati stvar.
 Ne vrati li, to ga "sok" javno optuži i tada idu ljudi samopregajom
 zastiti u stan dotičnog, pa natu li stvar, to mora tat - osim da mu
 je stvar bila podmetnuta, vratiti stvar i platiti soćbinu. To soćenje
 bilo je još nedavno običajno u Lnoj gori.

Uvod posebnoj pravnoj povjesti Slavena.

Mnoga su slav. plemena propala prije, nego što su mogla stvoriti sa-
 mostalne države n. pr. baltijski Slaveni. Česi do duše stvorili su svo-
 ju državu, ali je ona rano podlegla njem. utplivu. Poljska nije mogla
 opstati radi nutarnjih tvenja i borba. Na jugu podlegli su Bugari
 i Srbi Turcima. Hrvatska se tu održala, ali i ona osakaćena je od
 Turaka i Mletčana. - Jedina Rusija mogla se konsolidovati i organi-
 zirati u čvrstu državu. Tako se nije moglo ni pravo visoko popetih kod
 pojedinih Slavena, te je dugo ostalo u periodu t. zv. narodnog prava.
 Česi i Poljaci preuzeli su mnogo njem. prava. Možemo dakle reći, da
 je pravo raznih slaven. naroda ostalo dosta dugo jednako. Kad su se
 Slav. razišli iz prvobitnih svojih krajeva, u kojima su još imali posve
 jednolične uredbе pravne, to su se kod njih mnoge takove uredbе i
 dalje održale, pa vidimo tako kod međusobno vrlo udaljenih naroda
 posve jednake uredbе. Temelj je svim slavenskim pravima jedan is-
 ti, samo su razne nove prilike to pravo mijenjale, ali te prilike ni-
 su ipak bile tako jake, da bi bile morale i mogle to pravo u bitnosti mi-
 jenjati, a mnogo je tomu pomogao i momenat narodnosti. Da su
 stari Slaveni u opće pravo imali, o tom imamo direktnih dokaza n.
 pr. Nestor za kijevske Slavene veli, da su imali zakone staca svojih.
 Stari jedan kronista Oldenburški pripovijeda, da su tamošnji Slave-
 ni svakog utorka u hramu boga Peruna sudili sud. Porfirogenet ve-
 li, da su živjeli "kata za kova". Već najstariji spomenik slavenski:
 neki ugovor Rusā s Bizantom - spominje "sud i zakon". Dapače i

tehnički pravni izrazi ostali su kod mnogih Slavena isti i jednaki.
 žemo utvrditi, da su Slaveni imali svoje zbirke običajnog prava: "Čita-
 mi rezami gatahu", a često se govori o "deske svete". Ne znamo, što je bi-
 lo na svima napisano, ali možemo reći, da nam mnogi spomenici po-
 davaju onakovo pravo, kakovo je prijedilo nekoliko stoljeća veći prije po-
 pisanje tih mladih spomenika. To makar da su pojedini slav. narodi
 međusobno bili vrlo udaljeni i podvrgnuti utplivu tuđih naroda, to
 je ipak karakter tih mladih zbirka kod svih Slavena jedan isti. Ti
 su izvori nastali upravo iz naroda, koji ih je sâm po svojim izaslan-
 cima diktirao uz sudjelovanje kneza. To je pravo običajno, kakovo na-
 larimo kod Germanā u leges barbarorum". Ali u te izvore više se sa-
 mo ono pravo, koje se stalo gubiti iz svijesti naroda, koje nije bilo sva-
 komu poznato. Isto često u njima nalazimo mnogobrojnih stvari,
 dok glavnih, koje je svatko poznavao, nije bilo ovdje popisanih. Tra-
 vo to je većinom kazneno, nu ima i obitelj. i javnog prava. Popunju-
 jući i pravnujući međusobno spomenike raznih slav. naroda, dobi-
 jemo prilično dobru sliku pravnu u vrijeme slav. historijske periode.
 Jezik tih spomenika je obično domaći, ali ima kod Čehā, Hrvatā i
 Poljakā spomenika u latinskom jeziku.

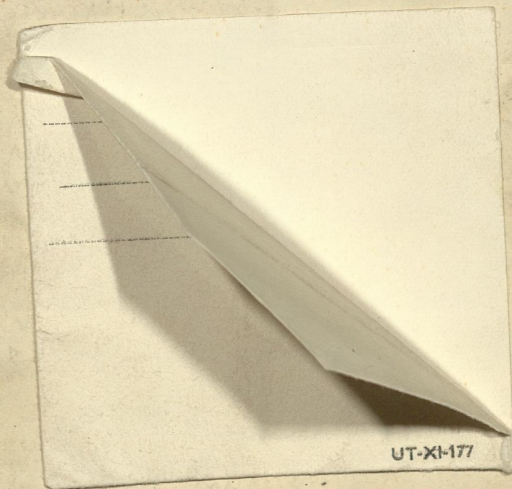
Uvod pravnoj povjesti južnih Slavena.

Južni Slaveni došavši u svoju novu postojbinu donijeli su sa
 sobom sve svoje stare uredbе, pa ih još dugo vremena nisu ni
 mijenjali t. j. ostali su na prvotnom stepenu rodovne sveze, na ko-
 joj se i sav njihov pravni život osnivao. Njihovo pravo nepopi-
 sano živjelo je u svijesti narodnoj, a nosioi tog prava bili su rodo-
 poglavice, kasnije skup rodopoglavica jedne rupe. U južnih se Sla-
 vena dosta kasno pojavljuje težnja, da popisu svoje pravo i to onda
 kad su razna tuđa prava među njih stala prodirati. U Hrv. bi-
 o je primjer dalmatinskih gradskih statuta, koji je nukaio narod
 na popisivanje prava. Pisane je bile po kazivanju prava po vje-
 stim osobama, stariim ljudima. Perioda narodnog prava
 to je dugo trajala kod Hrvatā, a statuti gradski nastali su vrlo
 kasno, pa oni ne sadržavaju drugo nego postojeće nar. pravo tako, da
 oni nisu izvori novom pravu, već izdanja starog prava. Nju nije ni
 sve pravo tih spomenika čisto slav., jer ima nještinitice i dosta tu-
 đeg utpliva, taj je utpliv bio najjači kod Slovenā, pa možemo reći,
 da je njihovo i po sadržaju i po vrlu posve tuđe. Ti tuđi pravni utpli-
 vi jesu romanski, bizantsko-rimski i njemački i kasnije talijan-
 ski. No zato se na selima posve čisto sačuvalo slav. pravo. Kod
 Hrvatā utpliva je element talij. i germ., a kod Srbā i Bugarā bi-
 zantsko-rimski. Italij. je utpliv osobito dolazio iz Mletaka, a osim
 toga bilo je rimsko pravo u nekim dalmatinskim gradovima do-
 maće (Zadar, Srijet, Trogir i Dubrovnik; Rab, Krk i Cres). Prav-
 ne zbirke javljaju se kod pojedinih Slavena u 13. i 14. stolj., a prije
 njih imamo samo listine, koje također ubrajamo u spomenike po-
 va kod južnih Slavena. Pa ako jesu pravne zbirke nastale m-
 go kasnije, to je ipak njihovo pravo prastaro, pa upravo ima-
 go dokaza, da su takove zbirke veći odavna prije postojale u.

hrv. jeziku, i da su kasnije najlat. prevedene bile. Pravni spomeni-
ci kod juž. Slavenâ dijele se na 4 vrste: 1) listine, 2) saborski zaključci,
3) naredbe kraljeva, 4) statuta općina i gradova. Pravo kod svih juž.
Slavena imalo je posve jedinstven karakter, koji se samo njestimice
u pojedinim ustanovâ izgubio, gdje je bio osobito jaki uticaj.

FINIS.

Ispravci: Ima biti na strani: 61., odozgo red 2.: pisanih 27 str. (ne 17!);
na strani 63. odozgo, red 6.: „... kod nastupa svoje službe (ne: kod svakog);
„ 17.: „... razabrati uticaj tuđih kultura i tu-
đih elemenata“ (a ne valja: razabrati kult. tuđih elemenata); zatim
na strani 72. odozgo, red 27.: „izdavanje toga“ (umjesto: izdavanje toga);
„ 70. „ od reda 18. pak do dolje iskvarene su neke riječi i
i potreba da je odozgo u redu 18.: poljskog prava; - r. 19.: pravnih spa-
menika; - r. 20.: većim dijelom; - r. 21.: druge pravne; - r. 22.: pravnih spo-
menika; - r. 24.: Konrada Mazovskoga; - r. 25.: rovena privilegija; -
- r. 26.: perpetuum valitura; - r. 27.: kao sudari; - r. 28.: za vrijeme; - r. 30.:
za trgovce; - r. 32.: Boleslav stidjivi; - r. 33.: oblik statuta; - r. 34.: za Krakov;
stopy; - r. 35.: kralju, a od o.; - r. 36.: procesu pred; - r. 37.: načela kanoničkog;
- r. 38.: To je važna; - r. 39.: kao što su; - r. 40.: imadu se riješiti; - r. 41.: od o-
vog može se; - r. 42.: po nekima 46; - r. 43.: nađen je neki spomenik; - r. 44.:
privatna radnja pisana; - r. 45.: procesualno pravo; - r. 46.: običajnog pra-
va; - r. 47.: Maximira Vel. Do najnovijeg vremena; - r. 48.: statut visliski;
- r. 49.: da on postoji; - 50.: protiv ovoga tvrdio; - r. 51.: noviji istraživači.
Zatim na strani 41. odozdo: r. 1. i 2.: prilika svih zemalja i vremena, kojih
se tiče. Vel. rano staro se zanirati...; - r. 3.: potonje od neprocjenive vri-
jednosti. - Na strani 54. odozgo u redu 13.: oisračka i duvanjska. -

UT-XI-177

ni s
li, da
neki r